

QÜVVƏT ELM DƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ AYLIQ BÜLLETENİ №7, 2014

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№ 7 (7) DEKABR 2014-CÜ İL

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ AYLIQ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Mayor

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSİYA KOLLEGİYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.MABIYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- DAĞLIQ ƏRAZİLERDƏ MÜDAFİƏ ƏMƏLIYYATLARININ TƏŞKİLİ VƏ APARILMASINDA ARTİLLERİYANIN ROLU VƏ TƏTBİQİNİN ƏSASLARI HAQQINDA
V. CƏBRAYILOV 2
- DAĞLIQ ƏRAZİ ƏMƏLIYYATLARINDA ARTİLLERİYANIN ROLU VƏ TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA
A. QULİYEV 8
- XTKQ (XTKO)-NİN QURU YOLU İLƏ DÖVLƏT SƏRHƏDİ VƏ CƏBHƏ XƏTTİNDƏN ÇIXARILMASININ TƏŞKİLİ
V. ABDÜLƏZİMOV 14
- YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏSİNDƏ MÜDAFİƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Q. HÜMBƏTOV 22
- DAĞLIQ ƏRAZİDƏ KƏŞFİYYATIN APARILMASI
E. HACİYEV 28
- DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ARTİLLERİYANIN TƏTBİQİ
M. ALIŞANOV 33
- DƏMİR YOLU İLƏ MARSIN PLANLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI KOMANDİRİN VƏ QƏRARGAHIN İŞİ
A. DAŞDƏMİROV 38
- HÜCUM ƏMƏLIYYATINDA RAKET-TEXNİKİ VƏ ARTİLLERİYA-TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ
A. PAŞALI 44
- RADIOTEXNİKİ TABOR KOMANDİRİNİN HAVADAN HÜCUM EDƏN DÜŞMƏNİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ METODİKASI
Z. MUSAYEV 50

SİLAH VƏ TEXNİKA

- DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ PUA-NIN TƏTBİQİ
V. ABBASOV 59

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

- MƏŞƏLİK ƏRAZİDƏ MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
F. İSMAYILOV 64

HƏRBİ NƏZƏRİYYƏ

- QLOBALLAŞMANIN BEYNƏLXALQ SİSTEMƏ TƏSİRİ
A. HÜSEYNOV 70

YENİ HƏRBİ TEXNOLOGİYALAR

- YENİ TEXNOLOJİ TƏTBİQLƏR
V. MUSTAFAYEV 75

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏŞKİLİ VƏ APARILMASINDA ARTİLLERİYANIN ROLU VƏ TƏTBİQİNİN ƏSASLARI HAQQINDA

Polkovnik-leytenant Vüqar CƏBRAYILOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dağlıq ərazilər, dağlıq şərait, dağlarda müdafiə, dağlıq ərazilərdə əməliyyatlar, artilleriya müdafiədə, dağlarda müdafiədə artilleriyanın atəş sistemi, dağlıq ərazidə artilleriyanın tətbiqi.

Ключевые слова: горные местности, горные условия, оборона в горах, операции в горах, артиллерия в обороне, артиллерийская огневая система в обороне в горах, применение артиллерии в горных местностях.

Keywords: highlands, mountain environment, defence in the mountains, operations in the mountains, artillery in defence, firing system of the artillery during defence in mountains, implementation of the artillery in the mountain area.

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏŞKİLİ VƏ APARILMASI

Müdafiənin məqsədi: düşmən qüvvələrinin hücumunu (zərbəsini) pozmaq, yaxud dəf etmək, ona böyük miqdarda itki vermək, ərazinin mühüm bölgələrini (xətlərini, obyektlərini) əldə saxlamaq və bununla qəti hücumu keçmək üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

Bu məqsədə çatmaq, yəni düşmənin üstün qüvvələrinin hücumunun dəf edilməsi, hər şeydən əvvəl bunlara əsaslanır ki,

- etibarlı atəş sistemi yaranmış olsun;
- müdafiədə olan qoşunlar ərazinin qoruyucu xüsusiyyətlərindən daha effektiv istifadə edə bilsin və onu mühəndis texniki cəhətdən hazırlaya bilsin;
- müdafiədəki qoşunlar döyüş üçün yer seçməkdə üstünlüyə malik olsun, yəni ərazidə əlverişli xətdə yerləşmiş olsun;
- onlar daha etibarlı maskalansın və əsl mövqələrini gizlədib, aldadıcı manevrlər edə bilsin.
- ərazini daha yaxşı öyrənmək və manevr hazırlamaq imkanları olsun;

– mina-partlayıcı maneələrini geniş tətbiq edilə bilsin.

Müdafiədə geniş vadilərdə və dağlıq sahələrdə qoşunlar döyüş düzülüşlərini iki eşelonda, qalan hallarda (istiqamətlərin sayından asılı olaraq) bir-iki eşelonda, vacib müstəqil istiqamətlərdə isə üç eşelonda qura bilirlər.

Artilleriya, TƏV, mühəndis qoşunları bölmələri ilə, bəzən də tanklarla gücləndirilmiş piyada bölmələri adətən birinci növbədə müdafiə mövqələri tuturlar. Ehtiyatların tərkibinə tank (motoatıcı) bölməsi və hissələr verilir. Bu bölmələr ərazidə elə yerləşdirilir ki, düşmənin ehtimal olunan hücum istiqamətlərində döyüşə yeridilib əks-hücumlar edə bilsin, eləcə də təminat məntəqələrini düşmənin desant hücumlarından qoruya bilsinlər.

ABŞ ordusunun döyüş nizamnaməsində qeyd olunur ki, dağlarda müdafiənin təməlində yüksəkliklərdə yerləşən dayaq məntəqələri dayanır. Dayaq məntəqələri arasındakı boşluqlara mina sahələri qurmaqla, tank əleyhinə açılma həddləri hazırlamaqla, arakəsmə atəşləri planlaşdırmaqla, ehtiyac olduqda gücləndirilmiş hərəkətli mühafizə qrupları ilə həm cəbhə boyu, həm də dərinlik

üzrə bağlanması tövsiyə edilir. Düşmən qoşunlarının açılmasını və manevrini çətinləşdirməyə, eləcə də onların vadilərə çıxışları olan yol şəbəkələrinə irəliləmə istiqamətlərinin etibarlı bağlanması təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Müdafiənin ön xətti adətən ən əlverişli təbii hədlərdən keçir. Onun önündə döyüş və ümumi mühafizə mövqeləri, eləcə də örtmə qüvvələrinin mövqeləri qurulur. Mühafizə qüvvələri öz müdafiə mövqələrimizin yaxınlaşma istiqamətlərində düşməni maksimum dərəcədə ləngitmək, onunla təmas yaratmaq və kəşfini aparmaq məqsədilə ərazi şərtlərindən asılı olaraq ön xətdən mümkün ola biləcək qədər məsafəyə çıxarılır.

Dağlarda müdafiə daha çox aşırımların, keçidlərin, tunellərin, yol qovşaqlarının və başqa ayrı-ayrı xüsusi vacib ərazi sahələrinin möhkəm müdafiəsi əsasında qurulur. Bu, hücum edən düşmənin istifadə edə biləcəyi istiqamətləri çarpaz atəşlə örtə bilən və öz aralarında rabitəsi olan böyük və taqım dayaq məntəqələri sisteminin yaradılması yolu ilə əldə edilir. Dayaq məntəqələri arasında və cinahlarda kəşfiyyat və patrul fəaliyyəti aparılır, pusqu və maneələr qurulur.

Vadilərin müdafiəsini təşkil edərkən onun girişinə yaxınlaşma istiqamətindəki hakim yüksəkliklər əldə saxlanılır. Əsas qüvvələr enişlərdə elə yerləşdirilir ki, onlar vadiləri nəzarətdə saxlaya bilsin.

Dağlarda müdafiənin xüsusiyyətlərindən biri də pusquların geniş tətbiqidir. Pusqular müdafiənin dərinliyində, döyüş düzülüşünün cinahlarında, düşmənin hərəkəti istiqamətlərində qurulur. Müdafiənin dərinliyindəki yaşayış məntəqələri və aşırımlar öncədən dairəvi müdafiə üçün hazırlanır. Düşmənin hava desantının tətbiqi ehtimal olunan rayonlarda müxtəlifnövlü maneələr yaradır.

Dağlarda müdafiəni dağ vadisinə köndələn, dağ silsiləsi boyu, həmçinin dərədə qurmaq olar. Dağ vadisinin müdafiəsində qoşunların vadini tutmasından başqa, yüksəkliklərdə və vadinin dövrəsindəki dağ silsiləsi ətəklərində möhkəm dayaq məntəqələrinin yaradılması əvvəlcədən nəzərdə tutulmalıdır. Bununla cinahlarda çoxpilləli və güclü atəş sıxlığı yaradılır.

Dağ silsiləsində düşmənin hücumu mümkün olan halda köndələn müdafiədə, əsas qüvvə silsilənin zirvəsinə daxil olan rayonun və qismən düşmən tərəfdəki yamaqların saxlanılmasına sərf edilir. Bu, qarşıdakı vadi və dərələri görmək və atəşə tutmaq üçün lazımdır. Müdafiənin dərinliyində mövqeləri yüksəkliklərin arxa yamaqlarında qurmaq lazımdır.

Dağlıq ərazilərdəki əməliyyatlarda motoatıcı briqada bir-iki istiqaməti müdafiə edə bilər. Əhəmiyyətindən və düşmənin keçməsi üçün həcmdən asılı olaraq istiqamətlərdən biri əsas olur. Dağlarda briqadanın (taborun) müdafiə cəbhəsinin eni düzənlikdə olduğundan çox olur. Motoatıcı briqadanın müdafiə zolağının eni 20-25 km-ə qədər, taborun müdafiə rayonunun eni isə 10 km-ə qədər ola bilər. Müdafiənin dərinliyi ərazinin xarakterindən və yol şəbəkəsindən asılıdır. O paralel dağ silsilələri arasındakı məsafədən, ehtiyatların manevri üçün cəbhə xətti və dərinliyə istifadə olunan yol şəbəkələri nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Motoatıcı briqadanın (taborun) dağlarda müdafiədə döyüş düzülüşü vəziyyətdən və verilmiş tapşırıqdan asılıdır. Yüksək manevr qabiliyyətli ümumqoşun ehtiyatları olduqda müdafiə bir eşelonlu qurulur. İki eşelonlu döyüş düzülüşü geniş vadilərin və dağ yaylalarının müdafiəsində tətbiq edilir. Birinci eşelona bir qayda olaraq, artilleriya, minaatanlar, TƏİR və mühəndis bölmələri verilir. Motoatıcı bölmələr imkan daxilində tank əleyhinə pusqular yaratmaq üçün tanklarla gücləndirilir.

Xarici ədəbiyyatlarda qeyd olunduğu kimi, dağlıq ərazidə müdafiənin tələbi, bütün atəş növləri sisteminin dərinliyə eşelonlaşdırılmasının təşkili hesab edilir. Ərazidə bölmələrin atəş vasitələrinin əsas hissəsini ön xəttə yaxınlaşdırmaq və diqqətlə maskalamaq tövsiyə olunur. Vaxtın olmasından asılı olaraq vadilərdə, yol və cığırlarda uzunmüddətli atəş nöqtələri yerləşdirmək olar.

Ən təhlükəli istiqamətlərdə müdafiə olunan birinci eşelon bölmələrinə ştat və dəstəkləyən artilleriyanın böyük hissəsi ayrılır, onların mövqeləri adətən yolların yaxınlığında qurulur. Düşməni yüksəkliklərin arxa yamaqlarında, vadilərdə, başqa örtülü yerlərdə, eləcə də dayaq məntəqələri arasındakı boşluqlarda tələfata uğratmaq üçün

haubitsa artilleriyasının və minaatanların atəşindən istifadə olunur. Əgər yüksəkliklərin yamacları çox sərtdirsə, müdafiə zolağının dərinliyi atəş nöqtələrini irəli çıxmış şiş yüksəklikdə yerləşdirilməsi hesabına artırılır. Bu nöqtələr cinah atəşinin aparılması üçün təyin olunur.

Dağ çaylarının keçidlərini, meşə ətkələrini müdafiə edən motoatıcı bölmələrə verilmiş tank və TƏİR qurğuları bölük (taqım) dayaq məntəqələrində tətbiq olunurlar. Onlar ərazidə elə mövqelər tuturlar ki, mümkün qədər uzaq məsafələrə atəş aparmaq imkanı olsun.

Xarici mütəxəssislər hesab edirlər ki, atəş sistemi elə olmalıdır ki, ön xəttin qarşısında, cinahlarında və müdafiənin dərinliyinə bütün atəş vasitələrinin çoxpilləli atəş sahəsi (zonası) yaradılmasını təmin etsin, eləcə də təhlükə yaranan istənilən istiqamətdə və sahədə qısa müddətə atəşi toplamaq olsun. Bu halda onlar sıx olaraq mühəndis maneələri ilə bağlanmalıdır. Təbii örtülərdən atəş vasitələrinin və şəxsi heyətin kütləvi qırğın silahlarından mühafizəsi üçün istifadə olunur. Dayaq məntəqələrinə yaxınlaşma istiqamətlərində və cinahlarında daş qalaqları hazırlanır, dağlıq-meşəlik sahələrdə isə yol sahələrinin, körpü və keçidlərin dağıdılması üçün mina-partlayış maneələri hazırlanır.

ABŞ ordusunun nizamnaməsində məsləhət görülür ki, döyüş kütləvi qırğın silahları bölmələrə dağıntılar, uçurumlar, yığıntılar əmələ gətir-

diyi üçün onlardan düşmənin hərəkət və manevr etməsini çətinləşdirən dar vadilərdə, aşırımlarda, həmçinin məntəqələrdə tətbiq edilməlidir.

Dağlarda hakim hündürlüklərin, aşırımların, dağ keçidlərinin və başqa vacib məntəqələrin əldə saxlanması uğrunda aparılan müdafiə əməliyyatlarının müvəffəqiyyəti hər bir bölmənin təşəbbüsündən, onun dayanıqlığından asılıdır. Düşmənin məhvi

uzaqda, yaxınlaşma yollarında əvvəl yuxarı hərbi orqanın vasitələri, sonra isə birləşmə və hissələrin öz vasitələri ilə aparılır. Bu zaman düşmənin əsas qüvvələrinə dar yerlərdən keçərkən və həmlə üçün açılarkən aviasiya və artilleriya zərbələri endirilir.

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATLARINDA ARTİLLERİYANIN ROLU VƏ TƏTBİQİNİN ƏSASLARI

Dağlıq ərazilərdə müdafiə qoşunlarının o qədər də sıx olmayan döyüş düzülüşündə sarsılmaz müdafiənin əsası artilleriyanın atəş sisteminin dəqiq planlaşdırılması və tətbiqindən, qoşunların döyüş mövqelərinin və sədlərinin bacarıqlı mühəndis hazırlığından asılıdır.

Artilleriya müdafiədə nüvə və kimyəvi basqın vasitələrini və yüksəksərrast silah vasitələrini məhv edir, düşmənin bölmələrinə dərinlikdən ön xəttə doğru irəliləməsində və açılma xəttində (hücum üçün çıxış rayonunda) tələfat verir, artilleriya, zenit, radioelektron vasitələrini və idarəetmə məntəqələrini susdurur, tank və piyadaların hücumunun dəf edilməsində iştirak edir, müdafiə dərinliyinə soxulmuş düşməni məhv edir və susdurur, onun hava desantını tələfata uğradır, ikinci eşelon bölmələrimizin (ehtiyatın) əks-həmləsi vaxtı artilleriya hazırlığı və himayəsini həyata keçirir.

Bundan başqa o, təminat zolağını ön mövqeni müdafiə edən hissələri (bölmələri) və döyüş mü-

hafizəsi üçün ayrılmış bölmələri himayə edir, hissə və bölmələrin cinahlarını, onların aralarında olan, həmçinin düşmənin nüvə zərbəsi nəticəsində əmələ gəlmiş boşluqları atəslə örtür, uzaqdan minalanmanı həyata keçirir. Bu zaman düşmənin irəliləmə marşrutu, başlanğıc mövqedəki raket kompleksinin buraxma qurğuları, artilleriya, minaatan və YARS batareyaları, kəşfiyyat-zərbə komplekslərinin yerüstü elementləri, hissə və bölmələrin idarəetmə məntəqələri, radioelektron vasitələr və hava hücumundan müdafiə vasitələri, enmə meydançalarındakı helikopterlər, toplanma rayonları, irəliləmə marşrutları, döyüş düzülüşündəki tank və motopiyada bölmələri, sursat, yanacaq və başqa maddi vəsaitlərin anbarları tələfata uğradılma obyektləri (hədəfləri) olaraq planlaşdırılır. Müdafiə mövqeyinin əldə saxlanması döyüşlərində və bütün müdafiə zolağı boyunca aparılan döyüşlərdə müdafiədə olan qoşunlara artilleriya himayəsi düşməyə maksimum itki verdirmək və onun müdafiə dərinliyinə soxulmasına mane olmaq məqsədilə həyata keçirilir. O, hücum edən qoşunlara, ehtiyatlara, nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinə, kəşfiyyat-atəş komplekslərinin yerüstü elementlərinə, artilleriyaya, hava hücumundan müdafiə vasitələrinə, birdəfəlik və ardıcıl zərbəli raket hissələrinə, idarəetmə məntəqələrinə, kəşfiyyat atəş komplekslərinə zərbə endirməklə, müxtəlif atəş növləri tətbiq etməklə həyata keçirilir.

Artilleriya dağlarda müdafiə zamanı ərazinin örtülü hissələrindən istifadə edərək müdafiəmizin dərinliyinə sızan sızma qruplarını və yandan ötmə dəstələrini atəslə tələfata uğradır.

Ərazinin yüksəkliklərinin arxa yamaclarında, dərələrdə, vadilərdə və digər örtülü yerlərdə, dağ qoşunlarının ara boşluqlarında düşmənin məhvi üçün əsas olaraq haubitsa artilleriyasının, minaatanların, həmçinin də düşmən tərəfə yönəlmiş yamaclarda müdafiədə olan qonşu hissələrin artilleriya bölmələrinin cinah atəşləri və tank əleyhinə vasitələrin düzünə tuşlama atəşləri planlaşdırılaraq tətbiq olunur.

Dağlıq ərazi relyefləri imkan vermədikdə artilleriya bölmələri atəş mövqelərini yol kənarlarında tuta bilərlər. Bu da onların başqa rayonlara yerdəyişmə etməsinin çətinləşməsi, bəzən isə

mümkünsüzlüyü ilə səciyyələnilir. Artilleriya bölmələri düzənlik ərazilərdə müdafiədə yerinə yetirdikləri tapşırıqların eynisini yerinə yetirir. Bir qayda olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, artilleriyanın atəsilə tələfata uğradılacaq hədəflərin böyük hissəsi sərt enişlərdə, keçidlərdə, dar vadilərdə, yüksəkliklərdə, dağ silsilələrində və digər gizli yerlərdə yerləşməlidir.

Artilleriyanın atəş sistemi düşmən hücumunun yaxınlaşma istiqamətləri üzərində dərin və çoxpilləli təşkil olunur. Dağ aşırımları, keçidlər, hakim yüksəkliklər, yol şəbəkələri, yaşayış məntəqələri dairəvi müdafiə üçün hazırlanır.

Artilleriya atəş sisteminin hazırlığı, düzünə tuşlamaya çıxarılmış topların, taqım və batareyaların çoxpilləli, cinah və çarpaz atəşlərinin təşkili-nə yönəlmək deməkdir.

Briqadanın ştatında olan və əmrinə verilmiş artilleriyanın böyük hissəsi düşmənin əsas zərbə istiqamətlərində müdafiə olunan birinci eşelon bölmələrinin əmrinə və yaxud dəstəyinə verilir. Düşmənin əsas zərbə istiqamətlərində müdafiə olunan briqadalarda reaktiv və haubitsalı artilleriya bölmələri üstünlük təşkil edən briqada artilleriya qrupları yaradıla bilər.

Dağlarda müdafiədə artilleriyanın atəş sisteminə bir qayda olaraq, bölmələrlə manevr məhdudlaşdığı üçün istiqamətlərə görə atəslə manevrə üstünlük verilir. Atəş sistemi mühəndis maneələr sistemi və təbii maneələrlə xüsusi olaraq sıx əlaqədə olmalıdır.

Artilleriyanın döyüş fəaliyyətlərini hazırlayarkən tez-tez dəyişən meteoroloji şəraitin dəyişməsini, dağ və qar uçqunlarını, qar ərintilərindən və güclü yağışlardan yaranmış yarıqları nəzərə almaq lazımdır.

Dağlıq ərazi relyefi artilleriyanın bir istiqamətdən digər istiqamətə manevrini çətinləşdirir, bəzən də mümkünsüz edir. Buna görə də dağlarda müdafiədə istiqamətlərə görə artilleriyanın ilkin qruplaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Briqada artilleriyası örtülü atəş mövqeyindən tələfata uğradılmayan hədəfləri düzünə tuşlama atəsilə məhv etməlidir, həmçinin ön xəttin qarşısında və dərinlikdə cinah və çarpaz atəşlərin yerinə yetirilməsindən istifadə olunması məqsəduyğundur. Düzünə tuşlama atışı üçün ayrılmış top və TƏİR

qurğuları müxtəlif hündürlüklərdə və müdafiənin dərinliyinə doğru elə ešelonaşdırılır ki, ön xəttin qarşısında və müdafiənin dərinliyində cinah və çarpaz atışların yerinə yetirilməsi təmin edilsin.

Dağlarda atəş mövqelərini qrupların yaradılmasına və onların yerinə yetirdiyi tapşırıqlarına görə seçirlər.

Artilleriyanın atəş mövqələrinə və tank əleyhinə bölmələrin açılma hədlərinə irəliləməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, düzənlik ərazidən fərqli olaraq dağlıq ərazilərdə hərəkət sürəti azalır. Dağlıq Qarabağ ərazisində gedən döyüşlərdə sübut olundu ki, artilleriya bölmələrinin hərəkət sürəti 6-8 km/saat təşkil edirdi. Aşırımlarda isə sürət hətta, 2 km/saata enirdi.

Dağlıq ərazilərdə ölü sahələrin çox olması və hava şərtlərinin tez-tez dəyişməsinə görə ərazinin müşahidəsinin məhdudlaşması səbəbindən düşmən kəşfiyyatının təşkili və aparılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə komanda müşahidə, müşahidə məntəqəsi, yerüstü artilleriya kəşfiyyatı stansiyası (YAKS) və artilleriya kəşfiyyat kompleksi (AKK) tipli radiolokasiya stansiyalarını elə yerləşdirmək lazımdır ki, bütün təhlükəli istiqamətlərin, xüsusilə yaxınlaşma istiqamətlərinin müşahidəsi təmin olunsun. Onların çoxpilləli yerləşdirilməsi nəzərə alınmalıdır. Dağlarda müdafiədə ön və yan müşahidə məntəqələrindən geniş istifadə olunur. Bu da düşməni bütün istiqamətlər boyu müşahidə etməyə, artilleriya atışlarına düzəlişlər verməyə və bölmələrimizlə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verir.

Dağlarda artilleriya kəşfiyyatını təşkil edərkən müşahidə məntəqələrinin yerinin seçilməsi xüsusi çətinlik törədir. Təcrübələr göstərir ki, idarəetmə məntəqələri rayonlarının mərkəzləşdirilmiş bölüşdürülməsi mümkün olmadıqda, müşahidə üçün əlverişli olan ayrı yüksəkliklərdə idarəetmə məntəqələrinin yerləşdirilməsi üçün çox sayda güc və vasitə cəlb olunur. Bu idarəetmə məntəqələrinin davamlılığına və kəşfiyyatın effektivliyinə mənfi təsir göstərir. Buna görə də yuxarı artilleriya qərargahı tabelikdəki komandirlərə hansı müşahidə məntəqəsini və harada mövqe tutmalarını göstərməyə borcludur.

Dağlarda müdafiədə etibarlı və fasiləsiz kəşfiyyatın aparılması ayrı istiqamətlərdə və ərazi sa-

hələrini görmək üçün pilotsuz uçan aparatlar və köməkçi məntəqələrin təşkilindən geniş istifadə olunur.

NƏTİCƏ

Dağlıq ərazidə əməliyyatların aparılması uğurlu nəticələrin əldə olunması üsulları həmişə hərbi mütəxəssislərin nəzər-diqqətində olan məsələlərdən biridir. Günümüzdə də bu məsələ üzərində təcrübələrə əsaslanaraq araşdırmalar aparılır. Yaxın keçmişdə qoşunlarımızın məhz dağlıq ərazilərdə aparılan əməliyyatların iştirakçısı olduğunu və bu əməliyyatlarda kifayət qədər problemlərlə qarşılaşdıqlarını nəzərə alsaq bu problemin öz aktuallığını saxladığını görürük.

Dağ ərazisinin çətin keçilən sahələri və çoxsaylı təbii maneələr az qüvvə ilə etibarlı müdafiə yaratmağa imkan verir. Dağ massivləri döyüş düzülüşünün quruluşunu və atəş sistemini düşməndən gizlətməyə, həmçinin müxtəlif maneələri geniş tətbiq etməyə imkan verir. Lakin çox miqdarda boş sahələrin və gizli yaxınlaşma yollarının olması düşməne bizim müdafiəyə gizli yaxınlaşmağa, az qüvvələrlə müdafiə aralıqlarından soxulmağa, uğurla hava desantı və təxribat-kəşfiyyat qruplarını havadan atmağa, həmçinin qəflədən cəbhədən həmlə etməyə, cinahlardan və arxadan zərbə endirməyə imkan verir.

Dağ relyefinin belə xüsusiyyətlərini, təcrübələrdəki nəticələri analiz etdikdə ortaya çıxır ki, dağlıq ərazilərdə müdafiə – düşmənin hücumu ehtimal olunan istiqamətlərdə, müdafiə olunan istiqamətin əhəmiyyətindən, ərazinin xarakterindən asılı olaraq təşkil olunmalıdır. Bölmələr, hissələr və birləşmələr müdafiəni düşmənin hücumu mümkün olan əsas istiqamət boyu qurmalıdırlar. Əsas qüvvə tank təhlükəli istiqamətlərin, aşırımların (keçidlərin), yol kəsişmələrinin, hakim yüksəkliklərin, geniş vadilərin və vacib obyektlərin müdafiəsinə cəmləşdirilməlidir. Bu halda müdafiə zolağının genişliyi və dərinliyi düşmənin hücumuna imkan verən istiqamətlərdə dağ relyefinin xüsusiyyətlərindən, qoşunların tərkibindən, tapşırıqların vacibliyindən asılı olaraq təyin olunur.

Dar dağ vadisinin müdafiəsi zamanı atəş vasitə-

lərini elə yerləşdirmək lazımdır ki, onlar bütün dərinlik boyu çarpaz atəşlərini icra edə bilsinlər.

Dağlarda artilleriyanın atəş sistemi elə yaradılmalıdır ki, müdafiənin ön xəttinin qarşısında, cinahlarda ölü sahələr, dayaq məntəqələrinin arasında boşluqlar qalmasın. Atəş sistemi müdafiə bölgəsinə uzaqdan yaxınlaşma istiqamətlərində, hakim yüksəkliklərdə və əks yamaclarda, dərələrdə, dağ keçidlərində, vadi və aşırımlarda, dayaq məntəqələrinin qarşısında və onların ara boşluqlarında düşmənin məhvini təmin etməlidir. Ona görə də düşmən hücumu üçün əlverişli istiqamətlərə, yollara, dərələrdən çıxışlara, çay və vadilərdən keçidlərə, hakim yüksəkliklərə, keçid və aşırımlara, yol şəbəkələrinə, müdafiə mövqələrinin qarşısına və dərinliyinə artilleriya atəşləri ilə uzaqdan minalama həyata keçirilməlidir. Müdafiənin dərinliyində hava desantının enmə rayonları, onların istifadə edə biləcəyi yollar və ərazi hissələrinə artilleriya atəşləri planlaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. Москва, ВАГШ, 1999
2. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции (бою). Книга 1-4. Москва. Воениздат, 1990
3. Особенности ведения боевых действий советских войск в горно-пустынной местности (по опыту боевого применения подразделений воздушно-десантных войск в республике Афганистан). Рязань, 1998
4. Полковник Рыжков А. Боевые действия в горах (по взглядам военных специалистов США). Кандидат военных наук. Зарубежное военное обозрение. №1.1981
5. Воробьев И.Н. Тактика – искусство боя. Москва, 2002
6. В.Г.Клементьев. Боевые действия горных войск.
7. Генерал-полковник ПЕТРОВ И. Инструкция войскам, действующим в горно-лесистой местности. 19.08.44.

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ И РОЛЬ АРТИЛЛЕРИИ В ОРГАНИЗАЦИИ И ВЕДЕНИЯ ОБОРОННОЙ ОПЕРАЦИИ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ В. ДЖАБРАИЛОВ

В этой статье отражены: роль артиллерийских подразделений в оборонительном бою в горной местности; формирование и действия артиллерийских подразделений в соответствии с рельефом и поставленными задачами; а также методы её целенаправленного применения.

SUMMARY

THE ROLE OF ARTILLERY UNITS IN DEFENSIVE OPERATION IN MOUNTAINS V. CABRAYILOV

In this essay has been emphasized the role of artillery units in defensive operation in mountains, organization and operation of the artillery units according to their tasks and terrain and purposeful appliance methods in the mountains.

DAĞLIQ ƏRAZİ ƏMƏLİYYATLARINDA ARTİLLERİYANIN ROLU VƏ TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA

Polkovnik-leytenant Anar QULİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dağlıq ərazilər, dağlıq şərait, dağlarda artilleriyanın döyüş fəaliyyəti, dağlıq ərazidə artilleriyanın tətbiqi, artilleriyanın atəş dəstəyinin effektivliyi.

Ключевые слова: горная местность, горные условия, боевые действия артиллерии в горах, применение артиллерии в горной местности, эффективность огневой поддержки артиллерии.

Keywords: highlands, highlands conditions, artillery combat at highlands, usage of artillery at highlands, artillery support at highlands, effectiveness of artillery firing support.

ərazinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması, həmçinin qoşunların ərazi şərtlərinə uyğun məşq etdirilməməsi nəticəsində bir çox məğlubiyyətlərimiz olmuşdur. Elə bu səbəb də bəhs olunan mövzunun aktuallığını saxlayır və bizim qarşımızda məsələnin üzərində dayanmağımızı, həlli yollarını

Hərb tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, orduların əksəriyyətinin tərtib, taktikası və silahlandırılması düzənlik ərazilərdə döyüşlərin aparılması üçün nəzərdə tutulmuş, əsasən bu istiqamətdə də məşqlər keçirilmişdir. Düzənlik ərazilərdə əməliyyatların aparılması komandirlərin üzərinə düşən ağırlığı azaldır, müxtəlif qoşun növləri ilə birlikdə, koordinasiyalı şəkildə rahat tətbiqə imkan verir. Bu da müvəffəqiyyət qazanmaq deməkdir. Müasir dövrdə əməliyyatlar zamanı tətbiqi üstünlük təşkil edən motoatıcı qoşunlar üçün ideal landşaft şəraiti – geniş düzənliklər, dalğalı ərazilər, yayla, səhra və az məskunlaşmış yaşayış məntəqələridir.

Aparılan müharibələr heç də həmişə adi ərazilərdə baş vermir. Bir çox hallarda tətbiqi və silahlanması dağlıq ərazilər üçün nəzərdə tutulmayan bölmələr bu ərazilərdə aparılan əməliyyatlarda məğlubiyyətə düşər olurlar. Çox da uzağa getmədən Qarabağ müharibəsinə nəzər salsaq görürük ki, əməliyyatların çoxu dağlıq ərazidə aparılıb və qoşunların lazımi silahlarla, təchizatla, maddi vəsaitlərlə təmin olunmaması, planlamalar zamanı

rını araşdırmağımızı vəzifə olaraq üzərimizə qoyur.

Dağlıq şərait anlayışı çoxsaylı faktorları nəzərə almağı tələb edir. Dağlarda müharibənin dinamikası döyüşün effektivliyini aşağı salan yəni dəqiq cəbhə xəttinin olmaması, əsgərlərin dağlarda əməliyyat aparmaq üçün hazırlıqsız olması, dəyişən hava şəraiti və bu yönümlü bir çox faktorları özündə birləşdirir. Mürəkkəb landşaftlı dağlıq ərazi artilleriya silahlarının effektiv istifadəsində də çətinliklər yaradır.

Dağlarda artilleriyanın döyüş fəaliyyətinə əşğıda göstərilənlər təsir edir:

– ərazinin kəskin dərə-təpəliyi, müşahidə və atəş üçün ölü bölgələrlə gizli yaxınlaşma yollarının çoxluğu, hədəflərin kəşfiyyatının və zərərvermənin çətinləşdiyini, xüsusilə də, mərminin uçması, aşma trayektoriyalı toplarla hədəfə zərərvermə məhdudlaşır və bir çox hallarda mümkün olmur;

– düşmən tərəfindən çoxqatlı atəş sistemli və maneəli, eşelonlaşdırılmış müdafiə yaratması səbəbindən düşmən müdafiəsini yarmaq üçün artilleriyanın sayının və atəş tapşırıqlarının həcmi-

nin artırılmasına ehtiyac olması;

– artilleriyanın yerləşməsi üçün əlverişli ərazi sahəsinin məhdud olması;

– yolların sayının məhdudluğu, kəskin yol ayrılıqları və aşırımların çox olması səbəbilə artilleriya silahları və sursatın daşınmasının çətinləşməsi;

– meteoroloji şəraitin kəskin dəyişməsi;

– dağ çaylarının iti sürətlə axması, həmçinin çaylarda suyun səviyyəsinin tez-tez dəyişməsi;

– qışda qəfil əmələ gələn qar uçqunları, yaz və payızda isə sel axınları.

Meteoroloji amillər də artilleriyanın yüksək dağlıq ərazilərdə tətbiqinə öz təsirini göstərir. Havanın aşağı təzyiqli, aşağı temperatur və güclü küləklər atışın standart cədvəlinin effektivliyini aşağı salır. Bütün bunlar səhv etmək mümkünlüyünü artırır. Yeni xəritələrin və dəqiq meteoroloji məlumatların çatışmazlığı, ərazi ilə kifayət qədər tanışlığın olmaması uzaqlıq və hündürlükdə səhv etmək ehtimalını artırır. Atəşin effektivliyinə nail olmaq üçün hədəflərin aşkar edilməsi və atəşə düzəlişlər etmək üçün yaxın artilleriya müşahidəçilərini cəlb etmək vacibliyini artırır.

Hər çapdakı lüləli artilleriya bölmələri, dağlarda istifadə baxımından uyğun deyil. Məsələn: özü-

yeriyən qurğuların dağlıq şəraitlərdə hərəkət qabiliyyəti məhdud, atəş sürəti az, maddi-texniki təminat baxımından isə olduqca bahalıdır.

Orta, yüngül qoşqulu toplar mövqelərə yükdaşıyan avtomobil, traktor, helikopter və ya bəzi fəvqəladə vəziyyətlərdə troslardan istifadə etməklə daşına bilər.

Özüyeriyən qurğular adətən əsas nəqliyyat və daşıma yollarının ətrafında mövqe tutduqlarına görə, onların tapşırıq icra etməsi məhduddur. Helikopterlərin köməyiylə mövqe tutmuş artilleriyanın döyüş sursatı ilə təmin olunması və yerləşdirilməsi üçün, çox sayda hava vasitələrinə ehtiyac vardır. Düşmə bucaqlarının artması kimi üstünlüklərdən səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə atəş mövqeləri kifayət qədər geriye doğru yerləşdirilməlidir.

Hakim ərazidə seçilən mövqelərin düşmən fəaliyyətlərinə qarşı maksimum müdafiəni və yaxşı atəş imkanlarını təmin edəcək örtülü yerlərdə olmasına diqqət edilməlidir. Çünki örtülü yerlərdə seçilmiş mövqelər, düşmən atışlarına hədəf olmaq imkanlarını azaldır. Belə şəraitdə artilleriyanın səmərəli istifadəsini qiymətləndirdikdə aşkar olunur ki, daşınması, tətbiqi, sursat və təchizat təminatı daha asan olan yüngül, yüklənən dağ

DAĞLIQ ƏRAZİNİN FİZİKİ-COĞRAFI ŞƏRTLƏRİ

Dağların forması	Dəniz səviyyəsindən hündürlüyü (m)	Yamacların malik olduqları diklik (dər.)	Hər iki km-dən nisbi yüksəklik (m)	Relyefin ümumi xüsusiyyətləri
ALÇAQ (dağətəyi)	500-1000	5-10	200-500	Relyefin forması hamar və dairəvidir. Yol şəbəkəsi nisbətən yaxşı inkişaf edib.
ORTA	1000-2000	10-25	500-1000	Relyefin maili formaları kəskin dərəcəliliklərlə bir-birini əvəz edir. Dağların çox sahələrini dərələr və yarıqlar kəsir. Dərələrin tutumu məhduddur.
HÜNDÜR	2000-dən yuxarı	25-dən yuxarı	1000-dən yuxarı	Qayalı dağ silsilələri dərələrlə bir-birini əvəz edir, dağların bəzi yerləri buz və qar sahələri ilə örtülüb.

toplarının və minaatanların tətbiqi daha da məqsədəuyğundur.

Bəzi toplar, arakəsmə (manevr) və ya düzünə atəş tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün irəlində yerləşdirilməlidir. Bəzi hallarda manevr taborlarının əmrinə bir artilleriya batareyasının verilməsi lazım ola bilər. Dağlıq və dağətəfi şəraitlərdə artilleriya bölmələrinin mövqelərinin tez-tez dəyişdirilməsi əsas məsələlərdən biridir. Artilleriya bölmələri eyni zamanda dəstəklənən qüvvə qədər hərəkət və manevr qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Bəzi hallarda irəlindəki bölmələri dəstəkləmək məqsədilə yüngül artilleriya kifayət qədər effektiv atəş uzaqlığına (mənzilə) malik olmaya bilər. Belə vəziyyətdən ən real çıxış yolu, topların helikopterlərlə irəliyə nəql edilməsi ola bilər. Ortaçaplı artilleriya tələb olunan effektiv atəş uzaqlığına malikdir, ancaq bəzi ərazi relyeflərinə görə onlardan istifadə məhduddur.

Fuqas mərmilər qayalıq ərazidə güclü partlayış təsirinə malikdirlər. Partlayış nəticəsində ətrafa yuvarlanan qaya parçaları bu təsiri daha da artırır. Yamac və təpələrin arxasında mövqe tutmuş bölmələrə qarşı istifadə olunacaq ən yaxşı partladıcı, saat mexanizmlə partladıcısı olan mərmilərdir. Bu mərmilərdən əsasən qalın qarla örtülü ərazi şəraitlərində istifadə olunmalıdır. Bununla yanaşı bu mərmilər yağışlı, sulu qar şəraitlərində effektivliyini itirir. Tez-tez istiqamətini dəyişdirən küləklər və hündür dağ yamacları atılan tüstü mərmilərinin təsirini azaldır.

Ərazi relyeflərinə görə, hərəkət və manevr imkanları məhdud olduğu üçün artilleriyanın atəş dəstəyinin effektivliyi azala bilər. Buna görə də, əməliyyatın planlaşdırılması zamanı gündəlik döyüş sursatına olan ehtiyac dəqiq hesablanaraq nəzərdə saxlanılmalıdır. Əsas manevr bölmələri ilə artilleriya bölmələri arasındakı əlaqə və piyadanın dəstək silahları ilə aparılan atışlarının koordinasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir. Çünki artilleriya atışları qayaları parçalayaraq irəlindəki bölmələr üçün təhlükəli vəziyyət yaratmasına baxmayaraq, piyadanın hücumunu yüksək ərazi hissəsindən dəstəkləmək, aşağı ərazi hissəsinə nisbətən daha asandır.

Dağlıq ərazidə, artilleriya bölmələrinin komandirləri aşağıda qeyd olunmuş təhlükəli vəziyyətləri

nəzərdə saxlamalıdırlar:

- yüksəlmə bucaqlarındakı fərq və dəymə üçün artan uçuş müddəti;
- müşahidə etmək mümkün olmayan geniş arxa yamacları;
- artilleriya mərmiləri ilə atəş altına almaq mümkün olmayan çox sayda ölü sahələri;
- atıcı silahlarla hədəflər arasındakı yüksəklik fərqlərini.

Qoşunların ən uzaq məsafələrdə atəş dəstəyindən yararlanma bilməsi üçün batareyalar sektorlara bölünməlidir. Artilleriya dəstəyinin effektivliyini maksimal şəkildə artırmaq üçün artilleriya vəsaitləri ərazinin əyilmə yerlərində və dağların əks yamaclarında yerləşdirilir. Mövqelərin aşırımlarda, kəndlərin yanında və vadilər boyunca seçilməsi də mümkündür. Mövqelər təchizat imkanları nəzərə alınaraq seçilir. Dağlıq ərazidə artilleriyanın yerləşmə vəziyyəti daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Tez-tez dəyişən yüksəkliklər və hamar olmayan səth cinahlarla bir-birinə bağlı olan qüvvələr xəttinin yaradılmasında çətinliklər yaradır. Əks yamaclarda artilleriyanın yerləşdirilməsi də çətinlik yaradan məsələlərdəndir. Qüvvələrin yerdəyişməsinə gizləyən belə mövqelər eyni zamanda düşmənin yerləşdiyi yüksəkliklərdən kifayət qədər müşahidə olunur. Belə mövqelər artilleriya atışlarına və qəlpələrlə məhv edilməyə daha həssasdırlar.

Dağlıq bölgələrdə iriçaplı toplar üçün uyğun mövqelər tapmaq, manevr etmək və effektiv tətbiq olduqca çətinidir. Atəş mövqeləri seçilərkən lülənin ağzından çıxan alovun, işığın və tozun maskalanmasına və yollar şəbəkəsinə yaxın yerlərdə olmasına diqqət edilməlidir.

Aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə, mövqelərin hakim yüksəkliklərdə seçilməsinə üstünlük verilməlidir:

- qaya yuvarlanmaları və qar uçuşlarına daha az məruz qalmaq şansı vardır;
- hədəf bölgələrində daha az ölü sahə vardır;
- ətrafdakı yüksəkliklərdən yüngül silah atışlarına daha az məruz qalmaq olar.

Dağlıq ərazilərdə hücum zamanı üst komandanlığın marağında çox vacib ərazi kəşiməsini ələ keçirmək tapşırığı almış bölüyə, döyüş tapşırığını uğurla yerinə yetirməsindən ötrü yuxarı

komandanlığın atəş vasitəsindən əlavə 1-2 müşahidə topu (minaatın, dağ topu) verilməlidir.

Artilleriyanın müşahidə məntəqələri, mümkün olan ən yüksək yerlərdə açılmalıdır. Bununla yanaşı müşahidə məntəqələri, buludlu və ya dumanlı hava şəraitlərində minimal yüksəkliklərdə də qurula bilər.

Tez-tez dəyişən meteoroloji şəraitlərə görə, örtülü atəş mövqeyindən aparılan atışlar nadir hallarda görünür. Yerölçmə və onun nəticələrinin çatdırılması mümkün olduğu qədər tez həyata keçirilməlidir. Sınaq atışlarını çətinləşdirən yüksəklik fərqi səbəbi ilə çox sayda atəş idarəetmə nöqtələrinin seçilməsi zəruridir. Batareyanın atəş mövqeyində örtü dərinliyini və ən kiçik nişan-gahları hesablayarkən diqqətli olmaq lazımdır. Ona görə ki, yüksəklikdə olan bəzi nöqtələrdə öz müşahidəçilərimiz yerləşə bilər.

Hava müşahidəçilərinin imkan və bacarığından, əsasən ölü bölgələrə atışların tənzimlənməsi, hava nəqliyyat və daşıma vasitələri arasında əlaqə yaratmaq və kəşfiyyatçılara kömək məqsədilə istifadə olunmalıdır. Meteoroloji şəraitlərin tez-tez dəyişməsi, təfərrüatlı dəqiq xəritələrin olmaması səbəbilə sınaq atışlarının dəqiqliyinin azalacağı nəzərə alınaraq, müşahidəsiz atışların yerinə müşahidəli atışlar aparılması lazım ola bilər. Bu məqsədlə, müşahidə məntəqələrinin rolu əvəzsizdir. Qar yağıntısının miqdarı maksimum olan bölgələrdə, sınaq atışları zamanı rəngli tüstü mərmilərdən istifadə nəzərdə saxlanılmalıdır.

Dünyanın böyük döyüş təcrübəsi olan Amerika, Türkiyə, Rusiya ordularının döyüş tarixinə nəzər salsaq görərik ki, heç də bu ordular dağlıq şəraitdə aparılan döyüşlər baxımından təcrübəsiz deyildirlər və çoxlu sayda uğurla nəticələnən döyüşlər aparmışlar. Məhz bu uğurlar düzgün yerləşdirilərək tətbiq olunan, döyüşən qoşunlara birbaşa atəş dəstəyini saxlayan artilleriya sayəsində əldə olunmuşdur. Artilleriyanın ilk dəfə bu formada tətbiqi 1776-cı ildə baş vermişdir. O vaxt polkovnik Henri Noksun qoşunları Fort Tikonderoqdan 56 ədəd topu Belkşir dağları üzərindən keçirərək yerini dəyişmişdir. Bu toplar Bostonun mühasirəsində çox mühüm rol oynamışdır. Digər nümunələr Amerika ordularının İtaliyada Alp dağlarında, Şərqi Koreya dağlarında, Vyetnamın

Çionqşon dağlarında apardığı əməliyyatlara aiddir. Bu yerlərin hər birində artilleriyanın istifadəsi kifayət qədər tipik şəkildə qurulmuşdur.

Amillərin sırasına insan dözümlülüyünü də daxil etmək lazımdır. Sovet ordusunun Əfqanıstanda apardığı döyüşlərin təcrübəsi göstərir ki, mərkəzi dağlıq ərazilərdə baş verən döyüşlər zamanı kəskin dəyişən temperatur fərqlərinə və fiziki gərginliyə insanlar uzun müddət dözə bilmirlər. Dağlıq şəraitdə uzun müddət qalmaq piyadaları gücdən salır və əksər hallarda onlar geri çəkilərək yeni qüvvələrlə əvəz edirlər.

Digər qoşun növlərinin tətbiqi də bu şərait üçün əlverişli deyildir. Aviasiyanın imkanları yüksəkliklər səbəbindən məhdudlaşır. Yağış, boran, güclü küləklər və seyrək hava kimi atmosfer şərtləri aviasiyanın effektini kifayət qədər azaldır. Faktiki olaraq, onların istifadəsinin məhdudluğu artilleriyaya tələbatı artırır.

Belə şəraitdə öz atəş gücü ilə kifayət sayda qoşun qüvvələrinin olmamasını kompensasiya etməli olan səhra artilleriyasının üzərinə daha böyük məsuliyyət düşür. Taktiki, hava və fiziki şərait bir nöqtədə birləşir. Bu amil komandirlərin qarşısında artilleriya bölmələrinin təchizat məsələlərinə ciddi fikir verməyi şərt olaraq qoyur.

Biz indiki və gələcək zaman çərçivəsində dağlıq ərazilərdə aparılacaq hücum əməliyyatlarında artilleriyanın lazım olan növləri və çaplılarının daha effektiv tətbiq edilməsi və döyüş sahəsində əhəmiyyətli üstünlük əldə etməsi üçün doktrina və taktiki konsepsiyalara yeni formada nəzər salmaq istəyiriksə, zamanımıza yaxın bir keçmişdə NATO və SSRİ ordularının Əfqanıstan dağlarında apardıqları döyüşləri mütləq göz önünə gətirməliyik.

NATO ordusunun Əfqanıstanda qeyri-nizami qruplaşmalara qarşı apardığı son əməliyyatlar zamanı bir daha sübut olundu ki, dağlıq ərazilərdə aparılan əməliyyatlarda bütün nailiyyətlərin qazanılması, düşməne raket və artilleriya qoşunları vasitələri ilə atəşlə zərər vurulmasının effektivliyindən asılıdır. Belə ki, NATO ordusunun əməliyyat qruplaşmalarının hava vasitələrilə Əfqanıstana nəql edildiklərindən, yetərli sayda artilleriya vasitələrinin (xüsusilə də özüyəriyən və mortir atış qabiliyyətli vasitələr) gətirilməsi

mümkün olmamışdı. Əməliyyatların artilleriya dəstəyi olmadan (və ya çox zəif olmaqla) ancaq mobil qruplarla aparılması səbəbindən, bir çox əməliyyatlarda böyük itkilər vermişdilər.

Əfqanıstandakı müharibənin mürəkkəbliyi SSRİ-ni lazımlı nəticələr çıxarmağa məcbur etdi. İlk baxışdan elə gəlirdi ki, assimetrik metodlarla tanış olmayan ərazidə fəaliyyət göstərən düşmənə mübarizə yüksək mobilliyə malik qruplar tərəfindən aparılmalıdır. Lakin sovet orduları tərəfindən aparılan müharibə təcrübəsi sübut etdi ki, dağlıq ərazilərdə bu birləşmələrlə aparılan döyüşlərdə artilleriya əsas vasitə olaraq qalır. Mənevə üçün məhdud sahə, kəskin dağ aşırımları və ensiz vadilərin mövcudluğuna baxmayaraq, artilleriyadan yaradıcı şəkildə istifadə olunacağı təqdirdə bir sıra hallarda döyüşü məhdud piyada dəstəyi, hətta tamamilə piyadasız belə aparmağa imkan yaranır. Bundan əlavə, sovet hərbiçiləri bütün tip tapşırıqlar üçün müvafiq atəş dəstəyinə olan müvafiq tələbatı dərk etdilər və bu məhdud sayda piyadalarla bütün döyüş sahələri üzrə üstünlük əldə etməyə imkan verdi.

Sovet artilleriya korpusunun işi digər vasitələri istisna edərək ayrıca işləmək əvəzinə bütün sistemlərin ümumi əməliyyat planı ilə birləşdirilməsinə yönəldilmişdi. Kifayət saydakı minaatanlar döyüş sahəsini haubitsalarla bölür, aviasiya və bütün çaplı silahlar hədəfə qarşı sinxron şəkildə tətbiq olunurdu. Sovet qüvvələri döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün mümkün qədər daha çox atəş vasitəsini birləşdirməyə çalışırdı. Həm yedəkdə daşınan, həm də özü hərəkət edən yüngül səhra artilleriyası döyüş meydanında öz faydalılığını sübut etdi. Tapşırıqların piyada taqımları, bölükləri və taborlar səviyyəsində dəstəklənməsi üçün artilleriyanın mərkəzsizləşdirilməsi də sübut etdi ki, sovet artilleriyaçıları daha müasir və şəraitə uyğunlaşmış yanaşmalara müraciət edən oldular. Aparılan bu döyüşlərdə yüngül səhra artilleriyası öz çevikliyini və taktiki şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətini sübut etdi.

Əfqanıstandakı döyüş əməliyyatlarında sovet artilleriyasının effektivliyini iki məşhur nümunə göstərir:

Birincisi – D-30 batareyasının komandiri leytenant V.Kojberqnov tərəfindən həyata keçirilən

artilleriya pusqusudur, hansı ki sovet ordusunun lokal əməliyyatlar səviyyəsində dolayı və izlənilə bilməyən atəş planlamasında əldə ediləcəyi dəqiqliyi göstərir.

İkincisi – bu 1986-cı ildə Baqlan əyalətində qışlaq zonasına hücumun atəş dəstəkçisi kimi 2C3 “Akasiya” özüyəriyən haubitsalarının tətbiqidir. Əməliyyat planı 1.5 km cəbhədə 3 km dərinlikdə atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsindən ibarət idi. Hüdudlar düzxətli cizgilərə malik idi və qışlaq zonasının kvartallarının konfigurasiyasına uyğun gəlirdi. Öncəki döyüş təcrübəsindən istifadə edərək, “Akasiya” divizionunun birbaşa tuşlanması ilə atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Divizion örtülü mövqelərdən atəş açaraq artilleriya atəşinin köçürülməsindən sonra hər bir təyin edilmiş hədlərdə gildən tikilmiş tikililərin dağıdılmasına başlamışdır. Artilleriya qruplarının tətbiqi düzünə və yarım düzünə tuşlamaqla, hücum keçən motoatıcıların arxasınca batareyalar üzrə yerinin bir hüduddan digərinə 100-200 metrlik sıçrayışlarla praktiki olaraq dəyişdirilməsi, atəş nöqtələrini eyni anda məhv edilməsi ilə həyata keçirilirdi.

Sovet ordusu taktikanı dəyişərək, dolayı artilleriya atəşini döyüş sisteminə tam inteqrasiya edərək əhəmiyyətli uğura nail olmuşdur. Sovet ordularının Əfqanıstandan çıxarılması səhv taktikanın nəticəsi deyildi. Sovet komandanlığı dərk etdi ki, insan və texnika itkisinin davam etməsi siyasi mənada qələbəyə təminat verə bilmir.

NƏTİCƏ

Dağlıq ərazidə artilleriyanın tətbiq olunması mürəkkəb və geniş problem olaraq qalır. Bu artilleriya vasitələrinin növündən və tətbiqi üsullarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müasir əməliyyatlarda dağlıq şəraitdə digər atəş dəstək növlərinin tətbiqinin çətinliyi səbəbindən atəş üstünlüyünün əldə edilməsi artilleriyanın üzərinə düşdüyündən bu məsələ aktual olacaqdır. Bu artilleriya birliklərinin dağlarda tətbiqi nəzəriyyəsi və praktikasının sonrakı inkişafını, onların təşkilat strukturunun təkmilləşdirilməsini, müasir kəşfiyyat və tələfatvermə vasitələrlə təchiz etmələrini tələb edir.

Dağlıq ərazidə artilleriyanın tətbiq olunması qayda və metodlarının təkmilləşdirilməsi üçün

vahid bir dəyişilməyən yol ola bilməz. Bunun üçün çoxlu sayda imkanlar mövcuddur. Dağlıq ərazidə artilleriyanın səmərəli tətbiqi və etibarlı atəş sisteminin yaradılması üçün yararlı olan bütün vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi lazımdır. Bunu döyüş əməliyyatlarının aparılması zamanı birliklərin idarə edilməsinin təşkili və atəş dəstəyinin təmini ilə yanaşı, həm də silahların texniki inkişafının istiqamətinin müəyyən edilməsində də nəzərə almaq lazımdır. Bu, həmçinin müasir ordunun təşkilatında, silahlanmasında və təchizatında öz əksini tapmalıdır. Əgər dağlıq ərazilərdə artilleriyanın bütün vasitələri şəraitə uyğun məqsədyönlü, ağılla və sıx qarşılıqlı əlaqədə istifadə olunarsa, onda qoşunların əməliyyatlarda uğur qazanması təmin olunar.

Yuxarıda göstərilənləri analiz edərək təklif edərək:

– dağlıq şəraitlərdə əməliyyatlar keçirmək üçün dağ atıcı briqadalar (dağ atıcı taborlar) yaradılmalı, onlarla xüsusi dağ şəraitinə uyğun hazırlıqlar keçirilməlidir. Artilleriya bölmələrinin əksəriyyəti mortir atış qabiliyyətli yüngül dağ topları ilə silahlandırılmalıdır. Minaatan bölmələrində at və qatırlardan ibarət daşıma vasitələri olmaqla daşıma mənzəlləri yaradılmalıdır. Belə ki, dağlarda əməliyyatlar zamanı piyadanın yaxın atəş vasitəsi əsasən minaatanlar olduğundan onlar daim mina ilə təmin olunmalıdır;

– dağlıq ərazilərdə fəaliyyət göstərən artilleriya bölmələrinin artilleriya kəşfiyyat kompleksləri ilə təchiz olunmalıdır. Relyefin dəyişkənliyi və ya hava şərtlərinə görə görünən bir hədəfin çox qısa zamanda görünməz olması, adi vasitələrlə bu hədəflərə ölçmələrin və atışlara düzəlişlərin aparılmasının mümkün olmaması bu vacibliyi artırır;

– birliklərin səmərəli istifadəsi üçün tərkibinin, tətbiqi nəzərdə tutulmuş coğrafi şərtlərə uyğun formalaşdırılması, keçirilən təlimlərdə digər qoşun növləri ilə birlikdə planlaşdırılması məqsəduşudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операци-

ях. Учебник. Москва, ВАГШ, 1999

2. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции (бою). Книга 1-4. Москва, Воениздат, 1990

3. “Особенности ведения боевых действий советских войск в горно-пустынной местности” (по опыту боевого применения подразделений воздушно-десантных войск в республике Афганистан). Рязань, 1998

4. Боевые действия в горах (по взглядам военных специалистов США). Полковник Рыжков. А., кандидат военных наук. Зарубежное военное обозрение №1.1981

5. Воробьев И.Н. Тактика – искусство боя. Москва, 2002

6. Климентьев. В. Г. Боевые действия горных войск.

РЕЗЮМЕ

О УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРИМЕНЕНИЯ И РОЛИ АРТИЛЛЕРИИ В ОПЕРАЦИЯХ ПРОВОДИМЫХ В ГОРНЫХ МЕСТНОСТЯХ

А.КУЛИЕВ

В этой статье отражено роль артиллерийских подразделений в горной местности, взаимодействие с другими видами войск а также в соответствии с рельефом местности и поставленными задачами усовершенствование структуры и целесообразное применение артиллерийских подразделений.

SUMMARY

THE ROLE OF ARTILLERY OPERATIONS TERRAIN AND IMPROVING USE OF ARTILLERY

A.QULIYEV

In this article represent role of artillery troops in highlands, interaction with other forces although, in accordance with relief and mission improve staff and purposefully using artillery forces.

XTKQ-NİN (XTKO) QURU YOLU İLƏ DÖVLƏT SƏRHƏDİ VƏ CƏBHƏ XƏTTİNDƏN ÇIXARILMASININ TƏŞKİLİ

Polkovnik-leytenant Vüqar ABDÜLƏZİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanı, sərhəd, quru yolu.

Ключевые: орган разведки специального назначения, граница, пеший ход.

Keywords: special appointed intelligence agencies border, land road.

nin hazırlanması;

– XTKQ (XTKO) ilə rabitə şərtlərinin hazırlanması;

– çıxışın gizliliyi və təhlükəsizliyinin təminatı üçün tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Xüsusi təyinatlı kəşfiyyatçıların quru sərhədlərini quru yolu ilə keçməsi planı xüsusi təyinatlı birləşmə və hissələr tərəfindən sərhəd qoşunları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanır. XTKQ-nin (XTKO) kəşfiyyat aparılacaq ölkəyə çıxarılması üçün hazırlıq tapşırığını hərbi birliyin (ordu) kəşfiyyat rəisi təyin edir. O həm də kəşfiyyat (təşkilati) tapşırıqlarının yerinə yetirilmə müddətini və məlumat istiqamətlərini təyin edir. Bu göstərişlər əsasında hərbi birliyin (ordu) kəşfiyyat idarəsinin xüsusi kəşfiyyat bölməsinin (şöbəsinin) rəisi XT-nin hissə komandirinə tapşırıq verdikdən sonra çıxışın həyata keçirilməsi üçün tədbirlər planlaşdırılır. XTKQ-nin (XTKO) kəşfiyyat aparılan ölkəyə quru yolu ilə dövlət sərhədini keçərkən çıxarılmanın təşkili aşağıdakı tədbirləri özündə birləşdirir:

– tapşırığın aydınlaşdırılması və əməliyyat şəraitinin qiymətləndirilməsi;

– çıxış üçün vaxtın, marşrutun, üsul və vasitələrin seçimi;

– çıxışın planlaşdırılması;

– kəşfiyyat aparılan ölkəyə daxil olmaq üçün sərhəd sahələrinin və marşrutların təyini, onların kəşfinin aparılması;

– çıxışın təminatı üçün qüvvə və vasitələrin ayrılması;

– sərhəd qoşunları və digər lazımi orqanlarla çıxışın razılaşdırılması, rəsmiləşdirmə sənədləri-

TAPŞIRIĞIN AYDINLAŞDIRILMASI VƏ ƏMƏLİYYAT ŞƏRAİTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Çıxışın nə məqsədlə həyata keçirildiyi aydınlaşdırılır. XT qərargahı, əməliyyat zabiti XTKQ-nin şəxsi heyətinin təyin olunmuş müddət ərzində görəcəyi işlərin həcmi müəyyənləşdirir. Çıxışın hədəfi XTKQ-nin dövlət sərhədini və ya cəbhə xəttini tez, gizli və təhlükəsiz keçməsindən, qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirmək üçün kəşfiyyat rayonuna hərəkətə hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsindən ibarətdir. Əməliyyat şəraitini qiymətləndirərkən XTKQ komandiri və əməliyyat zabiti birlikdə sərhəd xəttində, kəşfiyyat rayonuna doğru hərəkət marşrutundakı administrativ polis və əks-kəşfiyyat rejimi ərazinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri, ilin vaxtı və qrupun (orqanın) hazırlığının çıxışa mümkün təsirlərini təyin edirlər.

ÇIXIŞ ÜÇÜN VAXTIN, MARŞRUTUN, ÇIXIŞ ÜSULUNUN VƏ VASİTƏLƏRİN SEÇİMİ

Çıxışın yeri, vaxtı, üsul və vasitələri qoyulmuş tapşırığın xarakterinə, sərhəddəki əməliyyat şəraitinin xüsusiyyətlərinə, XTKQ kəşfiyyat rayonunun hərəkət marşrutuna, orqan kəşfiyyatçıları şəxsi keyfiyyətlərinə, həmçinin XT hissə-

sinin çıxış əməliyyatı üçün təminat imkanlarına əsaslanaraq seçilir.

Bütün hallarda, əməliyyat zabiti çıxışın təşkilinə başlamazdan əvvəl çıxış və qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün lazım olan vaxtı hesablayır:

- XTKQ-nin hazırlığı;
- sərhədin, sərhəd xəttinin keçilməsi və kəşfiyyat rayonuna hərəkət;
- qoyulmuş tapşırığın yerinə yetirilməsi;
- təyin olunmuş rayona qayıtmaq üçün lazım olan vaxt.

Bütün bu faktorları nəzərə alaraq çıxışın başlanması üçün vaxt təyin olunur. Çıxış əməliyyatının keçirilməsi üçün ən əlverişli vaxt sutkanın qaranlıq vaxtı və ya pis hava şəraitidir (qar, yağış, duman). Bütün mümkün üsul və vasitələrdən elələrini seçmək lazımdır ki, kəşfiyyatçılar sərhəddən uğurla çıxarılsın və təyin olunmuş vaxtda qoyulmuş tapşırıq yerinə yetirilsin.

ÇIXIŞIN PLANLAŞDIRILMASI

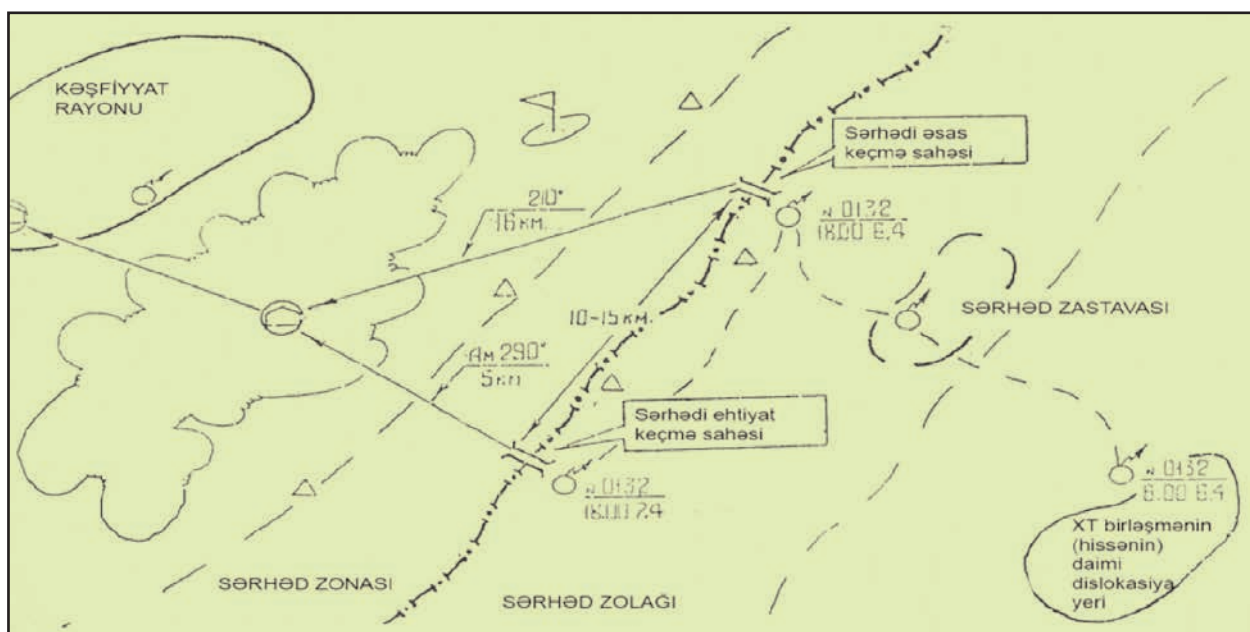
XTKQ-nin kəşfiyyat aparılan ölkəyə çıxışının düzgün planlaşdırılması çıxışın uğurla baş tutmasının əsas şərtlərindən biridir. Hər bir çıxış üçün hazırlanan planda XTKQ-nin çıxışının konkret tədbirləri yer alır.

XTKQ (XTKO) quru yolu ilə sərhədi çıxdıqda planda aşağıdakılar göstərilir:

- çıxışın məqsədi;
- XTKQ-nin (XTKO) şəxsi heyətinin qısa xarakteristikası;
- çıxışın vaxtı, yeri və üsulu;
- kəşfiyyat tapşırıqları və onların yerinə yetirilmə vaxtı;
- sərhədi keçmə qaydası və kəşfiyyat rayonuna (obyektinə) doğru hərəkət marşrutu;
- tapşırığın yerinə yetirilmə üsulları və qaydası;
- rabitənin təşkili;
- XTKQ (XTKO) döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra təyin olunmuş rayona çıxması və onların qəbulu qaydası;
- XTKQ-nin çıxışa hazırlıq qaydası;
- çıxışın maddi-texniki təminatı;
- təhlükəsizlik və gizlilik tədbirləri;
- çıxışın həyata keçirilməsi üçün cavabdeh şəxslər.

Çıxış planına aşağıdakı sənədlər əlavə olunur:

- döyüş əmri (tapşırıq);
 - çıxış, qəbul sahələri və XTKQ-nin hərəkət marşrutunun sxemi;
 - XTKQ-nin kəşfiyyat rayonuna getmə və qayıtma marşrutunun xəritəsi (sxemi);
 - rəsmiləşdirmə sənədlərinin surəti;
 - XTKQ ilə rabitə şərtləri;
 - XTKQ-nin maddi-texniki təminat cədvəli.
- Çıxışın planı kəşfiyyat aparılacaq ölkədəki

Əməliyyat şəraitinin dərinəndən öyrənilməsi və nəzərə alınması əsasında hazırlanır. Bundan başqa, sərhəd zolağında, XTKQ (XTKO) kəşfiyyat (xüsusi) tapşırıqları yerinə yetiriləcəyi ərazilərdə, onlara doğru marşrutdakı əməliyyat şəraiti, kəşfiyyatçıların şəxsi keyfiyyətləri, kəşfiyyat (xüsusi) tapşırığının xarakteri, təyin olunmuş müddət və tapşırıqların yerinə yetirilmə üsulları da nəzərə alınır.

XTKQ-nin dövlət sərhədindən çıxış planını ordunun kəşfiyyat rəisi təsdiq edir. Düşmən ərazisinə qrupun çıxışına Baş Qərargahın Kəşfiyyat Baş İdarəsi icazə verir. XTKQ-nin düşmən arxasına (kəşfiyyat aparılan ölkəyə) çıxarılması təhlükəli dövrdə və döyüş fəaliyyətlərinin başlanğıc zamanında baş verir, xüsusi kəşfiyyatın qüvvə və vasitələrinin döyüş tətbiqi planına əsaslanır. Təhlükəli dövrdə sərhəd qoşunları ilə əməkdaşlıq nəticəsində əməliyyat zabitlərinin ərazi kəşfi üçün dövlət sərhədinə buraxılmasının təşkili planlaşdırılır.

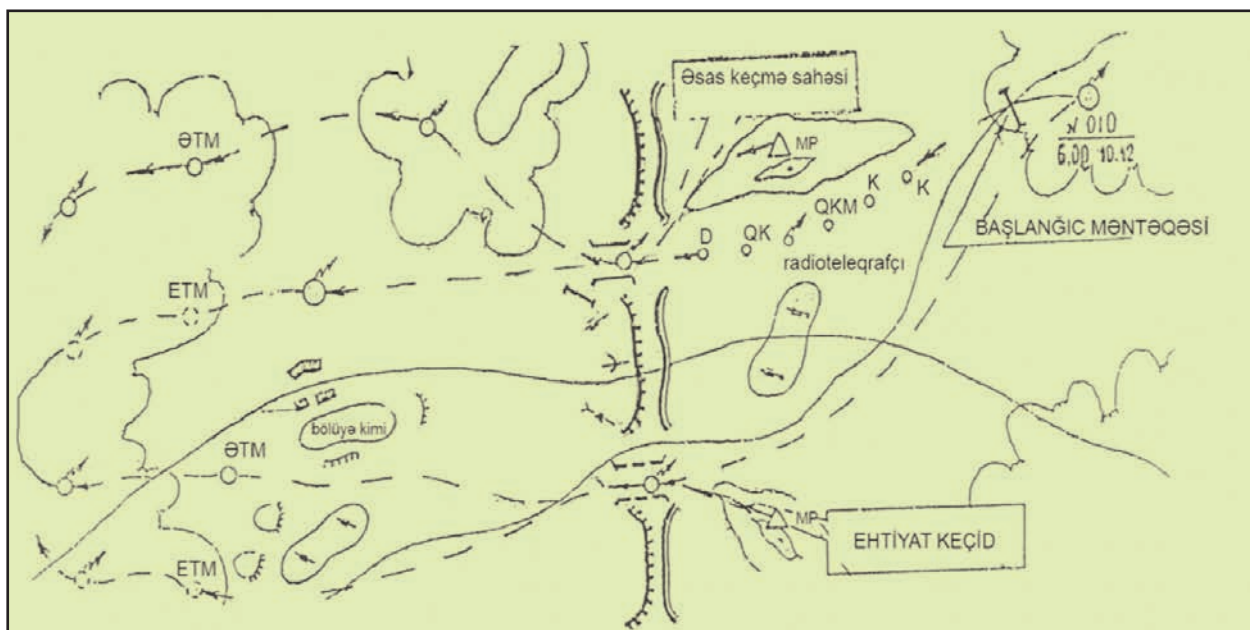
KƏŞFİYYAT APARILAN ÖLKƏYƏ ÇIXMAQ ÜÇÜN MARŞRUTLARIN VƏ SƏRHƏD SAHƏLƏRİNİN SEÇİLMƏSİ, ƏRAZİ KƏŞFİNİN APARILMASI

Sərhədyanı dairələrdə (qoşun qruplarında) sülh dövrü müddətində dövrü olaraq XT birləşmə və hissələrin dövlət sərhədinə çıxmasını planlaşdır-

maq və həyata keçirmək lazımdır. Sərhəd qoşunlarının nümayəndələri ilə birgə aparılan işlər dövlət sərhədindəki əməliyyat şəraitini öyrənməyə, çıxış üçün daha əlverişli sahə və marşrutları seçməyə, əldə edilən təcrübənin bölüşdürülməsinə uğur qazanılmasına şərait yaradır. Sərhəd qoşunlarının kəşfiyyat orqanları ilə daimi qarşılıqlı əlaqəsi çıxışa hazırlıq üçün vacib şərtədir. Çıxışa hazırlıq müddətində sərhəd dəstəsinin kəşfiyyat şöbəsində olan materiallar diqqətlə öyrənilməlidir. Bu materiallara sərhədin mühafizə sistemi və qonşu dövlətin sərhəd rejimi haqqında məlumatlar daxildir. Eyni zamanda bitişik ərazinin gizli müşahidəsi təşkil edilməlidir. Əməliyyat zabiti XTKQ-nin çıxışına hazırlığı sərhəd qoşunlarının kəşfiyyat orqanı nümayəndəsinin iştirakı ilə birgə həyata keçirir. Çıxış sahələrinin kəşfi və sərhəd ərazisinin öyrənilməsinə ehtiyac olduqda XTKQ-nin komandiri də cəlb oluna bilər.

Xüsusi kəşfiyyat zabitləri dövlət sərhədində işləyərkən (toplanış, əməliyyat şəraiti haqqında məlumat almaq, çıxış ərazilərinin kəşfi və s. üçün) sərhəd qoşunlarının geyim formasını geyinməli (avtomobil sürücüsü daxil olmaqla), avtomobillərin nömrə nişanları uyğun olaraq dəyişilməlidir.

XTKQ-nin kəşfiyyat aparılacaq ölkəyə çıxması üçün əvvəlcədən aşağıdakılar seçilməli və kəş-

fiyyatı aparılmalıdır:

- çıxışın əsas və ehtiyat sahələri;
- əsas və ehtiyat sahələrdə dövlət sərhədini keçmə yeri;
- əsas və ehtiyat keçid sahələrindən düşmən ərazisinin dərinliyinə doğru gizli hərəkət marşrutları.

Quru sərhədi ilə çıxış sahələri aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- XTKQ-nin sərhədi daha təhlükəsiz və gizli keçməsinə təmin etmək;
- fiziki-coğrafi şərtlərə görə ərazini keçmək mümkün olmalı;
- XTKQ-yə daha təhlükəsiz yolla kəşfiyyat obyektlərinə və ya düşmən ərazisinin dərinliyinə doğru aparın nəqliyyat magistrallarına çıxmağa imkan verməli;
- sərhəd pozuntusu və ya digər kəşfiyyat orqanlarının əməliyyatlarının uğursuz olması səbəbindən aşkarlanmamaq.

Ehtiyat çıxış sahəsi əsas çıxış sahəsindən elə məsafədə olmalıdır ki, onlardan birində vəziyyətin dəyişməsi digər sahədə əməliyyatın keçirilməsinə mane olmasın. Adətən onlar sərhəd zolağının müxtəlif sərhəd zastavalarında seçilir. Çıxış sahələri seçilərkən qəbul üçün keçid sahələri də seçilir. Çıxış və qəbul sahələri sərhəd qoşunları kəşfiyyatının nümayəndəsinin iştirakı ilə seçilir. Çıxış üçün sərhəd sahələrinin kəşfinə daxildir:

- XTKQ-nin dövlət sərhədini keçmə yerlərinin, hərəkət marşrutunun və oriyentirlərin dəqiqləşdirilməsi;
- XTKQ-nin dövlət sərhəddindən çıxış qaydasının sərhəd orqanları ilə müəyyənləşdirilməsi və razılaşdırılması;
- kəşfiyyatçıların çıxış sahəsi, hərəkət marşrutlarının öyrənilməsi ilə bağlı işin həcmi, qaydası və tərkibinin təyini;
- sərhəddə və sərhəd zolağında əməliyyat şəraiti barədə materialların sərhəd orqanlarından alınması, öyrənilməsi;
- ehtiyac olduqda sərhəd orqanlarından bələdçi ayrılmasının razılaşdırılması.

Bütün təşkilati işlər, çıxış sahələrinin öyrənilməsi, sərhəd qoşunları ilə əməkdaşlıq maksimal şəkildə sayıqlıq və gizlilik şəraitində aparılmalıdır.

Düşmən zabitlərinin fəaliyyətini izləmək üçün gizli əks-kəşfiyyat təşkil olunmalı, texniki izləmə və qulaqasma vasitələrindən istifadə olunmalıdır.

- Gizli keçid marşrutu üçün qoyulmuş tələblər:
 - təhlükəsiz olmalı, mümkün olarsa qısa olmalı;
 - gecə vaxtı tapşırılmış istiqamət üzrə səhvsiz hərəkət etmək üçün yaxşı görünən oriyentirləri və XTKQ-nin maskalanmasını təmin edən sıgıncacaqlar olmalı;
 - yerli nəqliyyatdan istifadə (ələ keçirmək) üçün uyğun ərazilərə çıxışı olmalı.

XTKQ-nin gizli keçid marşrutunun uzunluğu konkret əməliyyat şəraitindən asılıdır. Sərhəddəki əməliyyat şəraitindən asılı olaraq gizli keçid marşrutu boyunca dincəlmə (gündüzləmə) yerləri təyin oluna bilər. Gündüzləmə yerlərində qrupun təhlükəsiz dincəlməsi təmin olunmalı, ətraf ərazi müşahidə etmək üçün əlverişli olmalı və təhlükə anında həmin ərazidən çəkilmək mümkün olmalıdır.

Sərhəd qoşunları nümayəndəsi ilə razılaşdıqdan sonra əməliyyat zabitinin XTKQ-nin çıxışını müşahidə etməsi üçün yer seçilir. Müxtəlif kəşfiyyat orqanlarının eyni yerdə çıxışı və qəbulu qadağandır.

ÇIXIŞIN TƏMİNATI ÜÇÜN QÜVVƏ VƏ VASİTƏLƏRİN AYRILMASI

Sərhəd qoşunları komandanlığının qərarı ilə çıxışın təminatı və sərhəd rejiminin idarə olunması üçün sərhəd orqanından kəşfiyyat zabiti ayrılır. Sərhəd dairəsinin kəşfiyyat rəisinin qərarı ilə əməliyyat zabitinə kömək məqsədilə aşağıdakılar ayrılır:

- XTKQ-nin sərhəddəki su maneəsindən keçməsi üçün keçirici;
 - sərhəd zolağını ərazinin çətin fiziki-coğrafi şərtlər altında keçmək üçün keçirici.
- Əməliyyatın təşkili və aparılması ilə bağlı bütün işlər sərhəd mühafizəsini aparın şəxsi heyətdən gizli şəkildə aparılmalıdır.

Çıxış əməliyyatının təminatı üçün cəlb olunmuş şəxslər işin yalnız onlara aid hissəsindən xəbərdar olurlar. XT hissələrinə çıxış vasitələri kimi nəqliyyat vasitələri (motosikl, aerokizək, avto-

mobillər, yük heyvanları və s.) ayıra (istifadə edə) bilər. Sərhədin keçilməsi üçün kəşfiyyat orqanı mühəndis vasitələri (şuplar, minaaxtaranlar və s.), dağda hərəkət üçün geyim və digər vacib ləvazimatlarla təmin olunur.

**SƏRHƏD QOŞUNLARI VƏ DİGƏR MARAĞI
OLAN ORQANLARLA ÇIXIŞIN
RAZILAŞDIRILMASI, RƏSMİLƏŞDİRMƏ
SƏNƏDLƏRİNİN HAZIRLANMASI**

XT hissə qərarı ilk olaraq çıxışın yerini, üsul və vaxtını təyin etdikdən sonra dairənin (ordunun) kəşfiyyat rəisinin göstərişi ilə bu sualları sərhəd qoşunları komandanlığı ilə razılaşdırır. Seçilmiş sahələrdə sərhədçilərin qüvvəsi ilə gücləndirilmiş gizli müşahidə təşkil olunur. Əməliyyat zabiti ilə sərhəd qoşunları komandanlığının nümayəndəsinin görüş yeri və vaxtı əvvəlcədən təyin olunur. Birlik(ordu) qərarının kəşfiyyat idarəsinin xüsusi kəşfiyyat şöbəsinin zabitləri çıxış əməliyyatında iştirak edən şəxslərə icazə verilməsi üçün iş görürlər. XTKQ-nin çıxışı üçün dövlət sərhədindəki sahələrin açılışına və sərhəd xəttinə icazəni sərhəd qoşunlarının Baş İdarə rəisi və onun müavinləri, həmçinin birliyin (ordunun) kəşfiyyat rəisinin yazılı müraciəti əsasında sərhədyanı dairənin qoşun rəisləri tərəfindən verilir. Sərhədə icazə üçün bu müraciət birliyin kəşfiyyat rəisi tərəfindən imzalanır və sərhədyanı birliyin qoşun rəisinə ünvanlanır. Bu sənəddə göstərilməlidir: sərhəd sahələrinin kəşfiyyatı, planlaşdırılmış çıxışın dəqiq yeri, vaxtı, keçiricinin təxəllüsü və çıxacaq XTKQ üçün fəaliyyətə olan şəxslərin vəzifəsi, hərbi rütbəsi, soyadı, adı və atasının adı.

**XTKQ (XTKO) İLƏ RABİTƏ
ŞƏRTLƏRİNİN İŞLƏNİLMƏSİ**

Əgər XTKQ-nin düşmən arxasına uzun müddətə çıxarılması və cəbhənin casus kəşfiyyatı ilə əməkdaşlıq planlaşdırılırsa, onda qrup komandirinə casus rabitəsi ilə bağlı lazımı məlumatlar verilir. Xüsusi radorabitənin casus rabitə üsulları ilə təkrarlanması XTKQ komandirinə casus kəşfiyyatı ilə şəxssiz (şəxslə) əlaqəyə girməyə imkan yaradacaq, radorabitə itdikdə mərkəz ilə əlaqəni bərpa etməyi asanlaşdıracaq. Bu, həmçinin kəşfiyyat məlumatlarının və vəziyyət haqqında mə-

ruzələrin vaxtında çatdırılmasına, komandanlıq tərəfindən göstərişlərin alınmasına şərait yaradır.

Əgər XTKQ qısa müddət üçün göndərilirsə və tezliklə öz ərazimizə quru sərhədi ilə qayıdacaqsa, qrup komandiri işlək rabitə şərtlərindən başqa geri qayıtmanın aşağıdakı sualları ilə bağlı təlimatlandırılır:

- sərhədin əsas və ehtiyat keçmə sahələri, vaxtı;
- daşıma vasitələrinin çağırılması signalı (ehtiyac olduqda);
- tanıma signalı;
- sərhədçilərin parol və cavabı.

**ÇIXIŞIN GİZLİLİYİ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
TƏMİNATI ÜÇÜN TƏDBİRLƏRİN
HAZIRLANMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ**

XTKQ-nin çıxışını həyata keçirmək üçün XT hissə qərarı əvvəlcədən öz komandanlığından tapşırıq və sərhəd qoşunları komandanlığından icazə almalıdır. Sərhəddə yola düşməzdən əvvəl əməliyyat zabiti kəşfiyyatçıların döyüş tapşırığını, hərəkət marşrutunu və fəaliyyət üsullarını bilməsini yoxlamalıdır. O, xarici hərbi formanın geyinilməsini yoxladıqdan sonra (ehtiyac olarsa), öz istehsalımız olan bütün əşyaları onlardan götürür. Çıxış rayonundakı sərhəd zastavasının rəisi sərhəd mühafizəsini elə təşkil etməlidir ki, XTKQ-nin çıxış əməliyyatı sərhədçi naryadlarından xəlvət şəkildə baş versin və əməliyyat zamanı düşmən tərəfdən hücum olduğu halda çıxışı təmin edən şəxslərin təhlükəsizliyi təmin olunsun.

XTKQ çıxışı üçün cavabdeh şəxslər aşağıdakılardır:

- xüsusi kəşfiyyatın əməliyyat zabiti;
- sərhəd qoşunları kəşfiyyatının əməliyyat zabiti.

Kəşf aparılan zaman təyin olunmuş yerdən çıxışın gizli müşahidəsi aparılır. XT-nin əməliyyat zabiti kəşfiyyatçıları sərhədi keçmə yerini, sərhəd xəttindən ölkənin dərinliyinə doğru hərəkət üçün marşrut və oriyentirləri, düşmənin sərhəd postlarının yerləşmə yerini, sərhədin mühafizə qaydası, ərazinin relyef xüsusiyyətləri, sərhəddə süni maneələrin ola bilməsi və xarakteri ilə tanış edir. Müşahidə zamanı kəşfiyyatçıların sərhəd və sərhəd zolağını keçmə qaydası, fəaliyyət ardıcılığı dəqiqləşdirilir.

Təyin olunmuş vaxtda XTKQ sərhəd qoşunlarının əməliyyat zabiti və XT əməliyyat zabitinin müşayiəti ilə gizli, səssiz şəkildə sərhədi keçmə yerinə doğru irəliləyir. XT əməliyyat zabiti sərhəddəki vəziyyətdə hər hansı şübhəli amilin olmamasına əmin olduqdan sonra XTKQ-nin sərhədi keçməsinə işarə (siqnal) verir. Bu siqnaldan sonra XTKQ sərbəst şəkildə sərhədi keçir və təyin olunmuş marşrut üzrə hərəkət edir. Sərhədi keçmiş qrup (orqan) sutkanın qaranlıq vaxtından istifadə edərək tez və gizli şəkildə sərhəd zolağının dərinliyinə doğru, gündüz vaxtı gələndə daha güclü qorunan sahələri və daha çox məsafə qət etmək üçün hərəkət edir. Hərəkət zamanı XTKQ şəxsi heyəti öz arxasınca iz buraxmamağa çalışmalı və xidməti-axtarış itlərinin təqibini çətinləşdirən tədbirlər görməlidir.

Sərhədi, sərhəd sahəsini keçdikdən sonra lazımsız sənədlər və əşyalar məhv edilir, əgər gələcəkdə lazım olacaqsa, gizlədilir. XTKQ (XTKO) sərhəd zolağını keçdikdən sonra kəşfiyyat (xüsusi tədbirlər) rayonuna (obyektinə) doğru hərəkət edir. Çıxış bitdikdən sonra müşayiət edən sərhəd qoşunlarının əməliyyat zabiti zastava rəisinə məlumat verir ki, o da öz növbəsində sərhədin bağlanması üçün tədbirlər görür. Sərhədin və keçmə yerinin müşahidəsi sabahkı gün bitənədək aparılır. Əgər məlum olarsa ki, XTKQ düşmən tərəfində aşkarlanıb, vəziyyət aydınlaşdırılana qədər müşahidə aparılmalıdır. XTKQ çıxış əməliyyatı keçirildikdən sonra XTKQ-nin əməliyyat zabiti və sərhəd qoşunlarının kəşfiyyat əməliyyat zabiti iki nüsxədə akt hazırlayıb, imzalayırlar. Bu aktda göstərilir:

- çıxışın vaxtı və yeri, şərtləri və çıxışın yerinə yetirilməsi qaydası;
- sərhəddən çıxarılmış kəşfiyyatçıların sayı, çıxışın keçirilməsində və təminatında iştirak edən şəxsləri siyahısı;
- kəşfiyyatçıların davranışı ilə bağlı qeydlər;
- nəticə və təkliflər.

Aktın bir nüsxəsi sərhəd dəstəsinin qərargahında saxlanılır, digəri isə XTKQ-nin (XTKO) əməliyyat işinə tikilir. Çıxışdan sonra onun həyata keçirilməsi barədə məruzə hazırlanır. Komandanlığa çatdırıldıqdan sonra bu məruzə də XTKQ-nin əməliyyat işinə tikilir.

XTKQ-NİN (XTKO) HƏRBI ƏMƏLİYYATLAR MÜDDƏTİNDƏ DÜŞMƏN ARXASINA CƏBHƏ XƏTTİNDƏN QURU YOLU İLƏ ÇIXARILMASI

Hərbi əməliyyatlar müddətində XTKQ düşmən arxasına cəbhə xəttindən quru yolu ilə çıxarıla bilər. Düşmənin havada üstünlüyü, mövcud ərazi sahələrində HHM vasitələrinin olması, bölmələrimizin cəbhə ərazisinin HHM vasitələri ilə sıx təchiz olunmasını nəzərə alaraq quru yolu ilə çıxarılmaya daha çox üstünlük verilir. XTKQ cəbhə xəttini piyada və ya PDM, tank, avtomobil və digər nəqliyyat vasitələri ilə keçə bilər.

Ordu qərargahının kəşfiyyat üzrə sərəncamında XT hissə komandirinə göstərilir:

- cəbhə xəttini keçmə sahəsi (yeri), vaxtı və üsulu;
- çıxışı kim təmin edir;
- XTKQ-nin çıxış yerinə çatma vaxtı və onun cəmləşmə yeri.

XT birləşmə (hissə) komandiri kəşfiyyat sərəncamına əsasən lazım olan sayda XTKQ (XTKO) ayırır və onların hazırlığı üçün əməliyyat zabitlərini təyin edir.

XTKQ-NİN CƏBHƏ XƏTTİ İLƏ ÇIXARILMASI ZAMANI ƏMƏLİYYAT ZABİTİNİN İŞİ

Dövlət sərhədi kimi cəbhə xəttinin də keçilməsi kəşfiyyatçıların ciddi hazırlığını və keçmə ərazisində fəaliyyət göstərən qoşunlarla qarşılıqlı əlaqənin hərtərəfli təşkilini tələb edir.

Əməliyyat zabiti cəbhə xəttinin seçilmiş sahəsini və düşmənin taktiki ərazisindəki vəziyyəti öyrənməlidir. Bu halda aşağıdakıları dəqiqləşdirmək lazımdır:

- ön xəttin vəziyyəti, düşmənin döyüş düzülüşündəki bölmələrin yeri və boşluqların olması;
- daha az sıxlıqlı canlı qüvvə, atəş vasitələri və mühəndis maneələrinin olduğu sahələri aşkarlamaq, dayaq, komanda və müşahidə məntəqələrinin yerləşməsi;
- daha güclü mühafizə olunan əraziləri aşkarlamaq, arxa müdafiə xətlərinin və ayrılmış mövqelərin yerləşməsi, ehtiyatdakı bölmələrin yerləri;
- düşmənin yerləşdiyi ərazinin xarakterini dəqiq öyrənmək, ərazinin hansı sahələrindən düşmən arxasına gizli daxil olmaq mümkün olan yerləri;
- cəbhə xəttini keçmək üçün kəşfiyyatçıların

daha əlverişli hərəkət marşrutlarını müəyyənləşdirmək.

Bütün bu məlumatları əldə etmək üçün gündəlik kəşfiyyat, döyüş fəaliyyətlərinin aparılması nəticəsində əldə olunan məlumatları hissə və birləşmələrin kəşfiyyat rəislərindən almaq lazımdır. Vəziyyətin öyrənilməsi, cəbhə xəttini keçmə yerlərinin dəqiqləşdirilməsi və XTKQ-nin çıxış qaydası ilə bağlı bütün tədbirlər isə zolaqda yerləşən birləşmənin qərargah rəisi ilə razılaşdırılmalıdır.

Vəziyyətin öyrənilməsi və ərazi kəşfinin nəticələri əsasında əməliyyat zabiti aşağıdakıları seçməlidir:

- cəbhə xəttini əsas və ehtiyat keçmə sahələri;
- keçmək üçün başlanğıc məntəqələr, oriyentirlər;
- kəşfiyyat rayonuna (obyektinə) doğru hərəkət marşrutları.

Bu ərazidə fəaliyyət göstərən qüvvələrin köməyiylə seçilmiş çıxış sahələrinin müşahidəsi təşkil olunur və bu müşahidə çıxış bitənədək davam edir. XT hissəyə qayıtdıqdan sonra əməliyyat zabiti komandanlığa görülmüş işlər barədə məruzə edir və aldığı göstərişlər əsasında çıxış planı hazırlayır.

Planda göstərilir:

- XTKQ-nin (XTKO) nömrəsi və ya şərti adı, heyəti;
- keçmə sahəsində və hərəkət marşrutu üzərində düşmən haqqında qısa məlumat;
- cəbhə xəttini keçmə yerləri, başlanğıc məntəqəsi və qrupun ön xəttə doğru hərəkət marşrutu;
- öz və düşmən maneələrini keçmək üçün yollar;
- qrupun cəbhə xəttinə doğru və cəbhə xəttini keçərkən səfər düzülüşü;
- çıxışın təminatı üçün görülməli tədbirlər, idarəetmə və cəbhə xəttini keçən zaman atəş dəstəyinin çağırılması siqnalları;
- XTKQ-nin kəşfiyyat rayonuna doğru hərəkət marşrutu;
- maddi-texniki, tibb və digər təminat vasitələrinin adlı siyahısı, miqdarı;
- qoşunlarla qarşılıqlı əlaqə vaxtı;
- tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra XTKQ-nin geri qayıtma və qəbulu qaydası;
- təhlükəsizlik və gizlilik tədbirləri.

Bu plan əsasında əməliyyat zabiti XTKQ-nin cəbhə xəttini keçmək üçün hazırlığını aparır.

XTKQ-NİN (XTKO) DÜŞMƏN ARXASINA CƏBHƏ XƏTTİ İLƏ ÇIXARILMASINA HAZIRLIĞIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Bir qayda olaraq, XTKQ komandirinə döyüş tapşırığı əməliyyat zabiti tərəfindən verilir (hazırlıq rayonunda).

XTKQ kəşfiyyatçılarına ancaq cəbhə xəttini keçmək və cəmləşmə məntəqəsində cəmləşmək tapşırığı qoyulur. Kəşfiyyat və xüsusi tapşırıqlar kəşfiyyatçılara cəbhə xəttini keçdikdən sonra cəmləşmə məntəqəsində qoyulur.

Kəşfiyyatçılara cəbhə xəttini keçmək tapşırığı qoyulduqda qrup (orqan) komandiri aşağıdakıları göstərir:

- keçmə sahəsində və hərəkət marşrutundakı düşmən haqqında məlumat;
- cəbhə xəttini keçmə vaxtı, yeri, cəmləşmə məntəqəsi və ona doğru hərəkət marşrutu;
- mina-partladıcı, məftilli və digər maneələrin dəf edilmə qaydası;
- cəbhə xəttini keçərkən və marşrut üzrə hərəkət edərkən dozorların (dozor nəfərlərinin) tapşırıqları;
- XTKQ daxilində rəbitə qaydası, artilleriya (aviasiya) atəşinin idarəetmə, çağırış və dayanandırılma siqnalları;
- özünün və müavinin yeri.

XTKQ-nin hazırlığı müddətində qrup (orqan) komandiri və əməliyyat zabiti xəritə, sxem və ya ərazi maketi üzərində aşağıdakıları öyrənir:

- ümumi vəziyyət və düşmənin tərtibatı;
- cəbhə xəttini keçmə sahələrini və cəmləşmə məntəqəsinə doğru hərəkət marşrutlarını;
- düşmənin maneə və səngərlərinin xarakterini, onların keçilmə qaydasını;
- cəbhə xəttini keçmə sahəsində düşmən müdafiəsinin təşkili, atəş nöqtələrinin, gizli postların yerləşməsi və s.

XTKQ-nin (XTKO) səfər düzülüşü qaydasında, rəbitənin təşkili, keçidlərdə istehkamçılarla əlaqə və siqnallar təyin olunur. Vaxt olduqda XTKQ şəxsi heyəti praktik fəaliyyətlər üzrə məşqlər keçirlər. Gizliliyin qorunması məqsədilə XTKQ cəbhə xəttini keçmə yerinə bağlı avtomobildə gətirilməlidir.

XTKQ-NİN (XTKO) CƏBHƏ XƏTTİ İLƏ ÇIXIŞININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

Əməliyyat zabiti və qrup komandiri XTKQ cəbhə xəttinin keçmə sahəsinə elə vaxtda gəlməlidir ki, ərazidəki və cəbhə xəttini keçmə yerindəki vəziyyəti dəqiqləşdirməyə vaxtları olsun. Onların keçidi təmin edən hissənin komandiri ilə qarşılıqlı əlaqənin təşkilinə də vaxtları olmalıdır. Çıxış əməliyyatı müddətində kəşfiyyatçıların cəbhə xəttindəki hərbi hissələrin şəxsi heyəti ilə ünsiyyəti qadağandır.

Qarşılıqlı əlaqə təşkil olunarkən cəbhə xəttini keçməyi təmin edən tədbirlər razılaşdırılmalıdır. Bu tədbirlər aşağıdakılardır:

- atəşi (artilleriya, aviasiya) çağırma və dayandırma signalını kim təmin edir;
- mina-partladıcı və məftilli maneələrdən keçidləri kim açır;
- keçidlərin açılma, bağlanma vaxtı, qaydası və digər tədbirlər.

Ehtiyac olduqda qoşun kəşfiyyatçılarından ərazini və keçid sahəsindəki vəziyyəti yaxşı bilən keçiricilər ayrılır. Cəbhə xəttini keçməzdən əvvəl keçidi təmin edən bütün qoşun vasitələri döyüşə hazırlıq vəziyyətinə gətirilməlidir. XTKQ-nin cəbhə xəttindən çıxarılması əməliyyat zabitinin icazəsi və qrup komandirinin əmri ilə başlayır. XTKQ konkret vəziyyətdən asılı olaraq səfər vəziyyətini alır. Cəbhə xəttini keçdikdən və cəmləşmə məntəqəsinə yığıldıqdan sonra XTKQ (XTKO) yubanmadan kəşfiyyat rayonuna (obyektinə) doğru hərəkəti davam etdirməlidir. Əməliyyat zabiti qrup (orqan) cəbhə xəttini keçdiyi müddətdə onların fəaliyyətini müşahidə edir. Çıxışın uğurla baş tutduğuna əmin olduqdan sonra komandanlığa nəticə barədə məruzə edir.

NƏTİCƏ

Müasir döyüş əməliyyatlarında müəvəffəqiyyətin əldə olunması üçün xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanlarının döyüş tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusi təyinatlı kəşfiyyat orqanlarının düşmən arxasında döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün quru yolu ilə dövlət sərhədindən və cəbhə xəttindən çıxarılması mövzusu məqalədə araşdırılmışdır. Aparılan təhlildən belə nəticəyə gəlirik ki, XTKQ-lərin quru yolu ilə dövlət sərhədindən və cəbhə xəttindən çıxarılması mövzularının (təlimlərinin) artırılması,

qazanılmış praktiki vərdişlərin yüksək səviyyədə olması, XTKQ-lərin döyüş tapşırığı yerinə yetirdiyi rayonlara uğurla çıxması və vaxtında fəaliyyətə başlaması üçün əsas şərtlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi təyinatlı bölmələrin təlimnaməsi. 2012
2. KKT 31-1(A) komando birlikləri hərəkatı. 7-29
3. Инструкция боевого применения подразделений специального назначения.

РЕЗЮМЕ

**ВЫВОД В ТЫЛ ВРАГА ЧЕРЕЗ ГОСУДАРСТВЕННУЮ ГРАНИЦУ И ЛИНИЮ ФРОНТА ПЕШИМ ХОДОМ
В. АБДУЛАЗИМОВ**

Чтобы добиться успеха в современных боевых операциях, боевое применение разведки специального назначения имеет большое значение. В статье исследована тема вывод в тыл врага через государственную границу и линию фронта пешим ходом. После проведенных анализов, пришли к выводу что для удачного вывода в район боевой задачи и своевременного старта боевых действий органов разведки специального назначения необходимо увеличение темы (учения) вывода органов разведки специального назначения в тыл врага через государственную границу и линию фронта пешим ходом, в том числе удерживать практические навыки на высшем уровне.

SUMMARY

**SPECIAL APPOINTED INTELLIGENCE AGENCIES FROM STATE BORDER AND THE FRONT LINE BY ROAD
V.ABDULAZIMOV**

In order to achieve success in combat operations in modern warfare special-purpose intelligence is of great importance. In the article, it has been investigated the theme of taking out the special appointed intelligence agencies from state border and the front line by road in order to accomplish the tasks behind the enemy. From investigation we arrive at a conclusion that, it is one of the main point to enlarge the trainings on the theme of taking out the special appointed intelligence agencies from state border and the front line by road, being in high-level of the earned practical habits, go out the regions successfully where the tasks of special appointed intelligence and in order to begin the activities on time.

YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏSİNDƏ MÜDAFİƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mayor Qalib HÜMBƏTOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Acar sözlər: yaşayış məntəqələrinin müdafiəsi, müdafiənin xüsusiyyətləri, müdafiə döyüşünün aparılması.

Ключевые слова: оборона жилых районов, особенности обороны, ведение боя в обороне.

Keywords: defence vein region, particularities of the defence, conduct fighting in defence.

yolundan sapdırmaq və hücum düzülüşünü pozmaq üçün mövcud əngəllərdən istifadə edir. Bununla da düşmən, taborun güclü tapşırıq qüvvələri olan yerlərdəki əlverişsiz ərazidə və qarşılıqlı dəstəklənən müdafiə mövqelərindən şiddətli cinah və ön

Hücum nə qədər böyük əhəmiyyət daşıyarsa, müdafiə də bir o qədər əhəmiyyətlidir. Müdafiə nə deməkdir?

Ölkə və ya müəyyən bölgənin müdafiəsi – bu, dövlət və ya müəyyən orqanlar tərəfindən sülh və müharibə dövründə onun hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək, hərbi, hərbi-iqtisadi və mənəvi potensialını hücumdan vaxtında qorumaq məqsədilə keçirilən tədbirlər kompleksidir. **Müdafiə** – hücum üçün əlverişli şərtlər əldə edilənə qədər bir bölgədə düşmən hücumlarının qarşısını almaq və ona itki vermək məqsədilə müvəqqəti təbiq olunan döyüş şəkli.

Müdafiə döyüş fəaliyyətlərinin aparılmasının əsas aspektlərindən biridir. Müdafiənin iki növü var: **aktiv və passiv**. Müdafiə döyüşü ilə düşmən hücumlarına mane olunur, müqavimət göstərilir, düşmən hücumları geri atılır və ya yox edilir.

Müdafiənin əsas məqsədi hücum üçün taktiki təşəbbüsü yenidən ələ keçirməkdir. Briqadanın müdafiəsi, düşmənin cinah və geri bölgələrində boşluq yaradaraq bundan faydalanmaq məqsədilə atəş gücünü, əngəlləri və manevrı birləşdirir. Briqada adətən düşmən hücumunu dayandırmaq,

xətt atəşi açılan bölgələrə doğru hərəkətə məcbur edilir.

Ehtiyatdakı tabor tapşırıq qüvvələri düşmənin dərinlikdə yerləşən qüvvələrinə qarşı hücumla keçirlər. Hücum helikopterləri ehtiyat və ya yayındırma əməliyyatı keçirən birinci xətt birliklərini qoruyur və dərinlikdəki düşmənin ikinci eşelon birliklərinə hücum edirlər. REM düşmənin öz birliklərinə idarəetmə və nəzarət qabiliyyətini, artilleriya və minaatanların dəstəyi ilə olan sinxronlaşdırılmasını yoxa çıxarır.

Düşmənin hücum sürəti azaldıqca müdafiə olunan tərəf yuxarı komandirin niyyət və məqsədi istiqamətində birinci və ya ikinci eşelon qüvvələrinə hücum edəcək şəkildə ələ düşən hər fürsətdən istifadə edir. Bu zaman qarşılıqlı əlaqənin çox düzgün və dəqiq qurulması olduqca vacibdir. Müdafiə olunan briqada düşmənin vuruş əzminin qırılmasını müşayiət edən fiziki halsızlığın və psixoloji şokun birləşməsi ilə taktiki təşəbbüsü yenidən ələ keçirir.

Müdafiə əməliyyatında briqadanın hücumedici döyüş sərbəstliyi, yuxarı komandirin niyyət və məqsədilə bağlıdır. Bəzən, briqadanın mühüm bir ərazini əldə saxlaması tələb oluna bilər. Bu

zaman hücum əmri verən yuxarı qərargah briqadanı dəstəkləyir. Taktiki təşəbbüsü ələ keçirmək və ya yuxarı qərargah üçün hücumakeçmə fürsəti yaratmaq briqadanın müdafiəsinin əsas prinsiplərindəndir.

YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏSİNDƏ MÜDAFİƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yaşayış məntəqəsinin müdafiəsi onun girişlərində və ya bilavasitə yaşayış məntəqələrində yara dılır. Yaşayış məntəqələrində müdafiə üçün qarnizonun tərkibi müəyyənləşdirilir, konkret tapşırıq verilir, müdafiəyə hazırlıq qaydaları, təminat və müdafiə olunan bölmələrin kənardan dəstəklənməsi müəyyən edilir. Bütün yaşayış məntəqələri dairəvi müdafiəyə hazırlanır. Bunun üçün xarici və daxili müdafiə mövqeləri qurulur, ayrıca müdafiə qovşaqları və dayaq məntəqələri yara dılır. Kiçik yaşayış məntəqələri bir qayda olaraq, briqadanın müdafiə mövqeləri sisteminə, rayonlarına daxil edilir. Briqadaya müdafiə zolağı təyin edilir. Bura bütün şəhər və ya onun bir hissəsi daxil edilir. Yaşayış məntəqələrində çox sayda möhkəm daş və beton binalar, yeraltı qurğular, kommunikasiya xətləri, çoxlu sayda maneə və çətin keçilən sahələrin olması səhra şəraitinə nisbətən daha dayanıqlı müdafiəni təmin edir.

Hər bir şəhər qısa müddətdə briqadanın (korpusun) qüvvələri ilə güclü qalaya çevrilə, hətta mühasirədə olsa belə uzunmüddətli müdafiəni təşkil edərək düşmən hücumunu dəf edə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, düşmənin şəhərə kütləvi aviasiya və atəş zərbələri, sərrast vuran silahlardan istifadəsi və nüvə zərbələri nəticəsində böyük dağıntılar, kütləvi yanğınlar, radioaktiv maddələrin havada yayılması və qalması baş verə bilər.

Şəhərdə müdafiəni uğurla aparmaq üçün dairəvi müdafiənin yaradılması, cinahların və arxa cəbhənin etibarlı müdafiəsi, dəqiq müşahidə və kəşfiyyatın təşkili, həmçinin düşmən manevrinə qarşı tədbirlərin keçirilməsi lazımdır.

Yaşayış məntəqəsinin girişində mövqe və rayonların müdafiə sistemi adi şəraitdə olduğu qaydada hazırlanır. Bu zaman yaşayış məntəqələrinə yaxın mövqe ələ məsafədə qurulur ki, düşmən eyni vaxtda bu mövqe və yaşayış məntəqə-

sini artilleriya atəşinə tuta bilməsin.

İri yaşayış məntəqələrində müdafiə mövqelərinin quruluşu tikintilərin növü, sıxlığı, bina və tikintilərin konstruksiyasından, yeraltı kommunikasiya sistemlərindən asılıdır. Onların əsasını müdafiə qovşaqları təşkil edə bilər. Hər bir müdafiə qovşağı dairəvi müdafiəyə hazırlanmış bir neçə dayaq məntəqəsindən ibarətdir. Əsas diqqət yaşayış məntəqəsinin vacib magistralları və obyektləri müşahidə olunan binalara, yerüstü və yeraltı kommunikasiya sisteminə verilir. Müdafiədə idarəetmə etibarlı təşkil edilməlidir. Bu zaman komandaları olduğu kimi təkrar etmək üçün bütün vasitələrdən (bayraq, tonqal, tüstü, piyada, atlı rəbitəçilər, rəbitə zabitləri və s.) istifadə olunur. Dağlıq Qarabağda gedən döyüşlərdə müdafiə istiqamətlərindən birinin komandanının dediklərindən: – "Əsl müdafiə ilə Tərtəri saxlamaq mümkün deyildi, çünki düşmən tankları üstünlük təşkil etdiyinə görə briqadalar arasındakı boşluqdan istifadə edərək müdafiəmizi poza və bu vəziyyətdə müdafiənin müvəffəqiyyətini əks-həmlə ilə hücum əməliyyatı təmin edə bilərdi. Mən, "N" sayılı h/h komandirini həm onun qərarını dinləmək, həm də yeni tapşırıq vermək üçün yanıma çağırıdım. Öz mövqələrinizi necə saxlamaq niyyətindəsiniz?" – sualıma o belə cavab verdi: "Müdafiəyə daha qüvvə qalmayıb". "Bəs nə etmək istəyirsiniz?" – sualına Məmmədov cavab verdi: – "Əks-həmlə edəcəyəm". Mən də ondan ələ bu cavabı gözləyirdim.

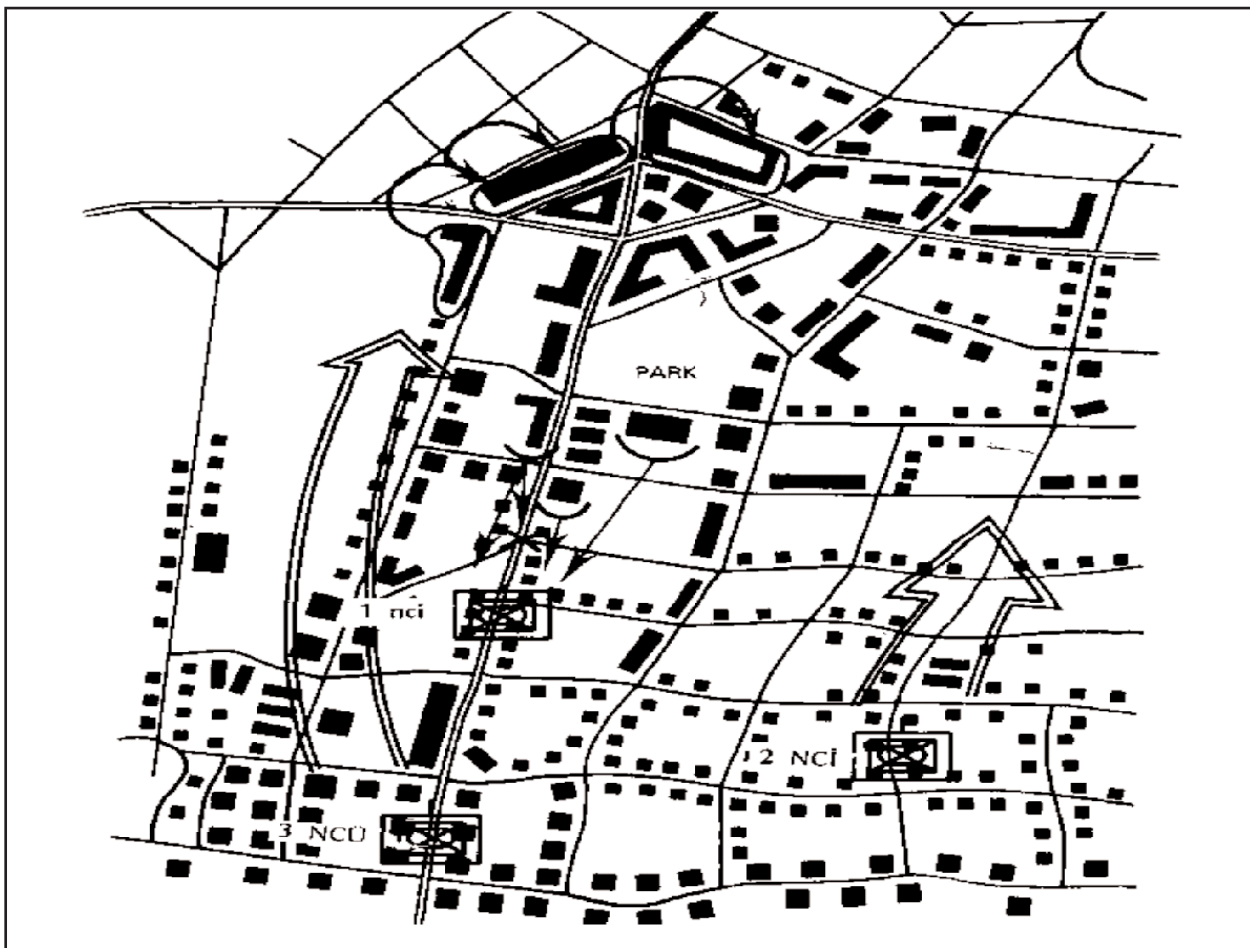
Burada xatırlanan mükəllimədən yaxşı nəticə çıxarmaq lazımdır. Belə ki, əgər müdafiə üçün qüvvə yoxdursa, əks-həmlə üçün bütün tədbirlər görülməlidir. «Müdafiənin ən yaxşı üsulu əks-həmlədir» prinsipinə müdafiədə olan hər bir komandir hazır olmalıdır. Əks-həmlə edərkən bölmələrlə yandan ötüb keçməklə manevr edərək düşmənin cinahlarına və arxasına keçərək zərbə endirmək lazımdır (şəkil 1). Hücumdakıların planlarını yalnız bununla pozmaq olar. Bu tədbir baş tutmasa belə, düşmən öz planına düzəlişlər etməyə məcbur edilir. Bu da onun işində qarışıqlıq əmələ gətirir, hücum tempini azaldır, təşəbbüsünü heçə çıxarır.

Tank əleyhinə vasitələrin çox hissəsi yaşayış məntəqəsinin tikililəri seyrək olan rayonlarda tət-

biq olunur, küçə və binalar boyu dərinliyə eşəlonlaşdırılır. Tank əleyhinə ehtiyatlar yaşayış məntəqəsinin ucqarlarında, lazım olduqda isə dərinliklərində küçə kəsişməsinə yaxın, dalan və həyətlərdə cəmləşdirilir.

zır vəziyyətdə olur.

HMM bölmələrinin əsas səyləri yaşayış məntəqələrinin girişində olan bölmələrin himayəsinə cəmləşdirilir. Müdafiə bilavasitə yaşayış məntəqələrində olarkən, HMM bölmələrinin start

ŞƏKİL 1. DÖYÜŞÜN GEDİŞİNDƏ 1-ci EŞELON QÜVVƏLƏRİN YANINDAN ÖTÜB KEÇƏRƏK DÖYÜŞƏ GİRƏN 2-ci EŞELON QÜVVƏLƏRİ

Atəşlə zərərvurma sisteminin əsasını aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi, atıcı silahlar, düzünə tuşlama ilə atış üçün ayrılmış tank və başqa atəş vasitələrinin cinah və çarpaz atəşinin birliyi təşkil edir. Əsas diqqət bütün vasitələrin küçə boyu, küçə kəsişmələrinə, körpü və yol ötürücülərin girişinə, su maneələrinə yaxınlaşma yerinə, meydanların çıxışlarına, binalararası boşluqlara aparılan atəşə yönəldilir. Artilleriyanın, o cümlədən tank əleyhinə artilleriyanın böyük hissəsi taboqlara (bölmələrə) verilir. Reaktiv artilleriya briqada komandirinin bilavasitə tabeçiliyində qalır və istənilən təhlükəli istiqamətdə atış aparmağa ha-

(atəş) mövqeyi ucqar yerlərdə, meydan və küçə kəsişmələrində, bulvar, stadion və parklarda, daşınan zenit-raket komplekslərinin mövqeləri isə hündür binaların damlarında seçilir.

Yaşayış məntəqəsində müdafiəni təşkil edərkən briqada komandiri əlavə olaraq nəzərə alır:

- hansı hakim obyektləri əldə saxlamaq üçün əsas səyləri cəmləşdirmək lazım gəldiyini;
- düşməni əhatə etmə və yanına keçməsinə əks-təsir tədbirlərini;
- dağıntı və uçqunlar yaratmaq üçün sahələri;
- aralıqların örtülmə qaydası və yeraltı mübarizənin aparılma üsullarını;

– yanğınlı mübarizə, idarəetmə məntəqələrinin, maddi-texniki və tibbi təminat bölmələrinin müdafiə-mühafizə tədbirlərini.

Bölmələr böyük miqyaslı xəritələrlə, yaşayış məntəqələrinin planı (fotosxemi) və yeraltı kommunikasiya sxemləri ilə təmin olunur. Yaşayış məntəqəsinin müdafiəsini apararkən, düşmənin yaşayış məntəqəsini mühasirəyə alma və onu hərəkətdən ələ keçirmə cəhdlərini pozan tədbirlər görülür. Düşmənin yaşayış məntəqəsinin yanına keçməyə can atan hissələri (bölmələri) aviasiya zərbələrinin, artilleriya və digər silah növlərinin atəşlərinin, radioelektron susdurma, mühəndis maneələri, briqadanın ikinci eşelonunun (ümumqoşun ehtiyatlarının) əks-həmləsi ilə uyğunlaşdırılaraq məhv edilir.

Yaşayış məntəqəsində döyüş, adətən mənbə xarakteri daşıyır və müdafiə rayonları (qovşaqları) və dayaq məntəqələrini əldə saxlamaq uğrunda aparılır. Onları müdafiə edən bölmələr mühasirədə olsalar belə, hər bir binanı inadla müdafiə edirlər. Adətən, düşmənin ələ keçirdiyi ayrı bina və dayaq məntəqələrinin geri qaytarılması məqsədilə kiçik qüvvələrlə əks-həmlələr keçirilir. Bunun üçün həmlə qrupları yaradılır.

MÜDAFİƏ KONSEPSİYASI

Bu, düşməyə qarşı mümkün qədər qabaqcadan və əlaqələndirilmiş şəkildə fəal döyüşlərə başlayaraq düşmən birliklərini taqətdən salan, döyüş təşəbbüsünü təhlükə altına qoyan, dərinlik üçün tərtib edilmiş və manevr ağırlıqlı dinamik bir müdafiədir. Sözügedən doktrinaya görə:

– təmas xəttinin irəlisi və təsir sahəsində müdafiənin müvəffəqiyyətini ən çox təhlükəyə məruz qoyan düşmənin imkan və qabiliyyətlərinə qarşı məhdud ölçüdə **dərin döyüş** icra edilir;

– müdafiə üçün tərtiblənən qüvvələrin irəlisi və cinahlarında ƏDX (əsas döyüş xətti) – nə qədər fasiləsiz fəal döyüşlərlə təşəbbüsün başlanğıcdan etibarən əldə saxlanması və düşmənin bizə qüvvə itkisi vermədən onun maksimum dərəcədə zəiflədilməsi, hücum təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması, hücum, tərtib və düzülüşlərinin pozulması, 1-ci və 2-ci eşelon qüvvələrinin ayrı-ayrı döyüşlərə girməyə məcbur edilməsi vasitəsilə onun maksimum zəiflədilmiş halda ƏDX-yə çat-

masının qarşısını almaq məqsədilə **mühafizə döyüşü** icra edilir;

– qəti nəticəli döyüşlər, ƏDX ilə bu xəttin dərinliyindəki müdafiə xətlərini əhatə edən ardıcıl müdafiə mövqelərində icra olunmaq məqsədilə əsas döyüş xəttində birinci xətt birlikləri ilə **müdafiə döyüşü** icra edilir.

– düşmənin müdafiə mövqelərinin dərinliyinə doğru edəcəyi ani hərəkətləri qabaqlamaq, hava-desant və taktiki hava desantı birliklərini məhv etmək məqsədilə dərinlikdəki çevik ehtiyatlarla **ehtiyat döyüşü** icra edilir.

– geri bölgədə döyüş sərbəstliyini mühafizə etmək üçün orada yerləşən ehtiyat bölmələrlə və arxada yerləşən digər bölmələrlə birlikdə **geri bölgənin müdafiə döyüşü** icra edilir.

Mövqe müdafiəsində bir-birinin gerisində və mövqe yarıldıqda düşmənin eyni tərtib və düzülüşdə hücum etməyəcəyi bir məsafədə bir neçə müdafiə mövqeyi hazırlamaq lazımdır.

Oynaq müdafiədə isə birinci müdafiə mövqeyini zəif qüvvələrlə tutacaq şəkildə hazırlamaq, hücum edən düşməni geri atmaq və vəziyyəti düzəltmək üçün birinci xətt birliklərindən istifadəni nəzərdə tutur. Bu zaman girmələri qabaqlamaq və əsas döyüş xəttinə girməyə nail olan zaman düşməni əks-hücumla geri atmaq və ya məhv etmək, əsas döyüş xəttində meydana gələ biləcək digər təhlükələri qabaqlamaq üçün çevik və üstün ehtiyat qüvvələrindən istifadə olunur.

Müdafiədə hər bir nəfərin əsas vəzifəsi düşməni mövqeyə buraxmamaqdır. Əgər düşmən mövqeyə yaxınlaşmağı bacarmışsa, onu birbaşa atəşlə, qumbaralarla və ya əlbəyaxa döyüşlə məhv etmək lazımdır.

YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏLƏRİNDƏ APARILAN DÖYÜŞÜN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hər şeydən əvvəl yaddan çıxarmaq olmaz ki, yaşayış məntəqələri ilk növbədə insanların yaşadığı və çalışdığı bir məkandır. Orada muzey və teatrlar, elm təhsil müəssisələri, sənaye müəssisələri, mədəni-məişət obyektləri və s. cəmləşmişdir. Adi silahların tətbiqi ilə aparılan döyüş əməliyyatlarında yaşayış məntəqələri özünün müqavimət qovşağına çevrilmə xüsusiyyətini hər zaman qoruyub saxlayır.

Yaşayış bölgələrində keçirilən əməliyyatın bəzi xüsusiyyətləri həm hücum, həm də müdafiə zamanı tətbiq olunur. Bir yaşayış məntəqəsinə hücum və ya oranı müdafiə etmək qərarının verilməsi böyük itkilər verilməsinə və ərazinin xarabalığa çevrilməsinə səbəb olur. Şəhərlərin böyüməsi komandirlərin ərazini araşdırma sahəsini genişləndirir, qüvvələrin qaydaya salınması və yerləşdirilməsinə, silahların istifadə olunması və manevr qabiliyyətinə təsir göstərir.

Müxtəlif sıxlıqda tikilmiş bina və müəssisələr örtü və gizlənməni təmin edir. Yaşayış məntəqələrinə yaxınlaşma yolları küçələrin forması, binaların quruluşu, açıq sahələrin və yeraltı kommunikasiya xətləri və sistemin quruluşu ilə müəyyən olunur. Yaşayış məntəqələrində döyüş əməliyyatlarının gedişatına küçələrin xarakteri olduqca böyük təsir göstərir. Ən vacibi isə magistral küçələrdir. Ondan başqa baş küçə, ikinci dərəcəli küçələr, dalan və keçidlər də var. Küçələrin başlıca xüsusiyyəti onların eni, şəhərsalma planında girinti-çıxıntılı olması və tikintilərin xarakterindən asılıdır.

Yaşayış məntəqələrində aparılan döyüş 3 hissəli döyüşdür. Düşmənlə küçədə aparılan döyüşə əlavə kimi, damlarda və binaların yuxarı mərtəbələrində, kanalizasiya, metro və digər kommunikasiya xətlərində müharibə aparıldığını göstərmək olar. Hər cür bina və müəssisələrin əldə saxlanması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün onların hərtərəfli yoxlanılması lazım gəlir. Çünki düşmənin orada olub-olmayacağını fərz etmək olmaz. Yaşayış ərazilərindəki bina və obyektlər silahlardan istifadəni və hədəfseçmə məsafəsini olduqca məhdudlaşdırır.

Yeraltı qurğular (metro, böyük kanalizasiya və su boru xətləri, tunel, yeraltı saxlanc və anbarlar, yeraltı şəbəkələr üçün kollektorlar, zirzəmilər və s.) qoşunlar tərəfindən yeraltı sığınacaq düzəltmək üçün, həmçinin bölmələrin gizli hərəkəti üçün istifadə edilə bilər.

Müasir müharibələrdə özülü dərinlikdə qoyulmuş möhkəm beton, dəmir-beton və örtülərlə tikilmiş yeraltı qurğular xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Yaşayış bölgələrində yeraltı qurğuların olması həmin məntəqənin müdafiəsini təşkil etməyə kömək edir.

Şəhərlərə yaxınlaşarkən görüntü məsafəsi 1200 m-ə çatır. Yaşayış bölgələrində hədəflər çox vaxt 100 m-dən yaxın məsafədə və qısa müddət ərzində görünür. Məhdudlaşdırılmalara qarşı qüvvələr arasında böyük ölçüdə avtomatik silah, raket, əl qumbaraları və ya əllə yerləşdirilən güclü partladıcı maddələrə arxalanaraq aparılan döyüş qısa zaman kəsimində şiddətli müharibəyə çevrilir. Şəhərdəki bina və müəssisələr daimi məlumatverməni də çətinləşdirir.

Kiçik birlikdə bir əsgərin göstərdiyi təşəbbüs, bacarıq və igidlik böyük əhəmiyyət daşıyır. Daimi olaraq yaxında aparılan döyüş artıq vurulan zərər, hədəflərin tez itirilməsi, çox vaxt görünməyən düşməndən açılan atəşlər, kiçik birlik komandirləri ilə əsgərlər arasında şiddətli psixoloji vəziyyət və yorğunluq yaradır. Nəticədə yaşayış məntəqələrində aparılan müharibənin xüsusiyyətləri nəzarətin və əsas taktiki meyarların tətbiqini çətinləşdirilir.

Biz yuxarıda Dağlıq Qarabağda müdafiə istiqaməti komandanının Tərtərin müdafiəsi zamanı komandirlə mükəlliməsi ilə tanış olduq. Komandirin vaxtında və düzgün qərar qəbul etdiyinin nə qədər vacib amil olduğunun şahidi olduq. "Təcürübədən bilirəm ki, qərarın qəbulunda cüzi tərəddüd və əmrin verilməsində kiçik inamsızlıq uğursuzluğa şərait yaradır. Mən onun qərarını təsdiq etdim. Təhlükəli və hətta ümitsiz görünən vəziyyətin xüsusiyyəti ondadır ki, o, bir tərəfdən ruh düşkünlüyü və ümitsizlik yaradır, digər tərəfdən isə mənəvi və fiziki qüvvələrin səfərbərliyə alınmasına məcbur edə bilər. Tərtərin müdafiəsində komandirlərin qəti fəaliyyəti qoşunlara nəinki öz mövqelərini saxlamağa, hətta düşməne elə tələfat verməyə imkan verdi ki, onlar öz hücumlarını dayandırmağa məcbur oldular. Həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, "heç bir hadisə gözlənilməzlik kimi qüvvələri pozub sarsıtmır".

Müdafiə olunan tərəf üçün taktiki və strateji faydanı verən xüsusiyyətlər komandirin ümumi müdafiə planına daxil edilir. Yaşayış nəzərdə tutulmasa da hücum edən qüvvələrin ən az bir hissəsi üçün nəqliyyat xətti boyunca keçirilən manevrə maneçilik törədir. Maneçilik törədən müəssisələrin dolaşaraq keçilməsi təsirsiz bir hala gətirib çıxır. Yaşayış ərazilərində ancaq

başqa variant qalmadığı zaman hücum olunmalıdır.

Böyük alman sərkərdəsi Helmut fon Moltkenin vaxtilə dediklərini müasir komandirlər yaddan çıxarmamalıdır: “Müharibədə bütün işlər özünü dəyişməyən ümumi qaydalara bağlamadan hər düşən fürsəti daha yaxşı dəyərləndirmək və məqsədəuyğun istifadə etmək bacarığından ibarətdir”.

NƏTİCƏ

Müdafiə hərbi əməliyyatlar içərisində komandirlərin bəlkə də daha çox fikir verməli olduqları əməliyyatlardan biridir. İstər dağ və düzənlikdə, istərsə də yaşayış məntəqələrində müdafiənin təşkili bu gün çox önəm daşıyan, həm də canlı qüvvənin, şəxsi heyətin sağ qalmasını təmin edən bir əməliyyat növüdür. Sözügedən problemin həllində məqaləmizin məqsədyönlü olduğunu düşünərək Dağlıq Qarabağda gedən döyüşlərdən və bəzi xüsusi məqamlardan da misallar göstərilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://gaspiko.ru/html/oborona>
2. Жаравин В. Подготовка к круговой обороне. Москва, 1987
3. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Bakı, 2005
4. <http://www.zakon-grif.ru/htm/> тактика
5. <http://www.stjag.ru/article.php.ni=01462>

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ОБОРОНЫ В НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАХ Г. ГУМБАТОВ

Подготовка страны к обороне – это комплекс мероприятий, проводимых государством в мирное и военное время с целью обеспечения его военной безопасности и своевременной реализации военного, военно-экономического и духовного потенциалов для отражения агрессии.

Заново прихватить тактическую инициативу для атаки является основной обороны. Оборонительный бой на подступах к городу ведется так же, как и в обычных условиях, а в городе (населенном пункте) он обычно носит очаговый характер и ведется за удержание каждого опорного пункта и здания.

SUMMARY

PARTICULARITIES OF THE DEFENCE IN POPULATED POINTS G. GUMBATOV

Preparing the country to the defence – a complex action, conducted by state in peace and war-time for the reason provision his(its) military safety and welltimed realization military, military-economic and spiritual potential for reflection of the aggressions.

Anew grab the tactical initiative for attack is a main defence. Defensive fighting on approach to city to lead in the same way, either as in usual condition, but in city (the populated point) he usually carries очаговый nature and lead for deduction of each supporting point and buildings.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ KƏŞFİYYATIN APARILMASI

Mayor Elsevər HACIYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat, dağlıq ərazilərdə kəşfiyyat, kəşfiyyatın aparılması.

Ключевые слова: разведка, разведка в горных местностях, ведение разведки.

Keywords: reconnaissance, reconnaissance in mountainous terrain, conducting of reconnaissance.

Müasir ordu ən müxtəlif iqlim şərtləri və coğrafi bölgələrdə fəaliyyət göstərməyə daim hazır olmalıdır. Azərbaycan ərazisinin işğal altında olan hissəsinin böyük qismi dağlıq bölgələrdən ibarətdir. Həm bu baxımdan, həm də dağlıq ərazilərdə kəşfiyyat və digər fəaliyyətlərin önəmini bir daha vurğulamaq məqsədilə məqaləmdə bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışmışam.

İstər II Dünya müharibəsinin, istərsə də son dövrdə aparılan müharibələrin təcrübəsi göstərdi

ki, yaxşı hazırlıqlı kəşfiyyatçılar üçün çıxılmaz dağ aşırımları, sıldırım qayalar, ümumiyyətlə həlli mümkün olmayan tapşırıqlar yoxdur. Lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, hər bir tapşırıq plan-

laşdırmadan başlayır.

Kəşfiyyat planı, qrafiki olaraq xəritə üzərində izahlı yazı ilə hazırlanır. Bu zaman xəritə üzərində düşmən haqqında əldə olan məlumatlar, onunla qarşılaşma ehtimalı olan məntəqələr, kəşfiyyat qruplarının fəaliyyət istiqamətləri, çıxış məntəqələri, nizamlanma hədləri və onları keçmə vaxtı, havadan şəkilçəkmə vaxtı, miqyas və sahələri, xüsusi diqqət yetiriləcək rayonlar, kəşfiyyat ehtiyatlarının yerləşmə və hərəkət qaydası əks olunur.

Birlik (hissə) komandanı kəşfiyyatın məqsədini, əsas qüvvələrinin cəmləşdirildiyi vacib tapşırıq və istiqamətləri müəyyənləşdirir (dəqiqləşdirir), qərargah rəisinə kəşfiyyat üzrə göstərişlər (qarşıda duran düşmən, onun obyektləri, ərazinin vəziyyəti haqqında hansı məlumatları hansı müddət ərzində əldə etmək lazımdır) verir, kəşfiyyat planını nəzərdən keçirir və təsdiq edir, lazım gəldikdə isə ayrı-ayrı kəşfiyyat tapşırıqlarını həll etmək üçün

hansının təkrar yoxlanmalı olduğunu və hansını əldə etməyin vacibliyini müəyyənləşdirir, düşmənin qüvvə və vasitələrini, öz qüvvə və vasitələrini, ərazi və vaxtın hesabətını aparır. Sonra o qoyulan tapşırıqların ardıcılıq və yerinə yetirilmə üsullarını, onları həlletmə qüvvə və vasitələrini, ehtiyatların tərkibini, lazım gələnlərdə isə həm əlavə güc və ya qüvvə ayrılması, həm də yüksək və qarşılıqlı fəaliyyətdə olan qərargahlara kəşfiyyat aparılması

qüvvə və vasitə ayırır. Qərar qəbul edildikdən sonra o kəşfiyyatın tapşırıqlarını dəqiqləşdirir, şəxsən və ya qərargah vasitəsilə qoyulan tapşırıqların icra edilməsinə nəzarət edir.

Birliyin (hissə) qərargah rəisi komandirin kəşfiyyat üzrə göstərişlərinə əsasən kəşfiyyatı təşkil etmə ilə birlikdə müəyyənləşdirir: kəşfiyyat marşrutlarını (zolaqlarını), hərəkət zamanı kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin hansı tapşırıqları həll etməyə yönəldiləcəyini, kəşfiyyat bölmələrinin çıxış məntəqəsindən nizamlanma nöqtəsinə qədər məsafəni keçmə vaxtını, onların fəaliyyətlərini təmin edəcək bütün tədbirləri və s. Bundan başqa, o kəşfiyyat planının hazırlanması və təsdiqə təqdim edilməsi üçün vaxtı, kəşfiyyat tapşırıqlarını müəyyən edir, həmçinin yüksək və qarşılıqlı fəaliyyətdə olan qərargahlara kəşfiyyat aparılması ilə bağlı sifariş verir.

Birliyin (hissənin) kəşfiyyat rəisi kəşfiyyatı təşkil zamanı təyin edir: kəşfiyyat qruplarının hansı istiqamətə göndəriləcəyini, onun tərkibini, qoşunların dincələcəyi ərazilərdə kəşfiyyatın tapşırıq və aparılma qaydası, kəşfiyyat qruplarının hazırlıq vaxtı, rayonlar və göndərilmə üsulları, radio və radiotexniki kəşfiyyat bölmələrinin hərəkət və yerləşmə qaydasını və s. Bütün bu təşkilati işlərlə eyni zamanda kəşfiyyat rəisi düşmən və kəşfiyyat aparılacaq bölgə haqqında qərargahda olan məlumatları öyrənir, məlumatlardan

ilə bağlı sifariş verir.

Fəaliyyət sahəsinə, istifadə edilən qüvvə və vasitələrə görə hərbi kəşfiyyatın bu növləri mövcuddur: yerüstü; hava; dəniz; kosmik.

Dağlıq ərazinin xüsusiyyətlərindən bacarıqla istifadə kəşfiyyatçılara döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə kömək edə bilər. Belə bölgələrdə kəşfiyyatın aparılması isə onların təcrübə, dözümlülük, xüsusi bacarıq və dağlıq ərazilərlə tanışlıqlarından asılıdır. Ərazinin böyük qisminin keçilməzliyi, yolsuzluq, təbii və ya insanın bilərəkdən yaratdığı maneələr kəşfiyyat orqanlarının dağlardakı fəaliyyəti üçün xeyli əngəl törədir. Kəşfiyyat qrupunun dağlarda fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

Dağlarda çox vaxt davam edən və bəzən müşahidə aparmanı belə məhdudlaşdıran qatı duman, sis olur. Xüsusən, səhərçağı qalxan duman kəşfiyyat orqanına, düşməne yaxınlaşmağa, əsir götürməyə və ya digər kəşfiyyat fəaliyyətləri üçün yaxşı imkan yaratmasına baxmayaraq, pusquya düşməmək üçün yenə də çox ehtiyatlı və diqqətli olmaq lazımdır.

Səmtləşmə çox mürəkkəb və çətin olduğundan dağlıq ərazilərdə kəşfiyyat aparmaq üçün qrupun şəxsi heyəti xüsusi hazırlıq keçməlidir. Dağlarda bütün əşyalar həm bir-birinə oxşar, həm də daha yaxın görünürlər. Dağlıq ərazilərdə kəşfiyyata yollanan heyət gözəyari ölçmə üsulunu diqqətlə

məşq etməlidir. Məsələn, 20 km məsafədə yerləşən dağ adı insana sanki 6-8 km məsafədə görünür. Təcrübəsi az olan kəşfiyyatçılar hərəkət zamanı xəritədə bütün keçdikləri yolu və döngələri izləmirlərsə, öz yerlərini təyin etməkdə çətinlik çəkirlər. Dağlarda hətta ən təcrübəli kəşfiyyatçılar belə komanda yüksəkliklərinə (əgər bu yüksəklik 10 km və ya daha çox məsafədə yerləşirsə) qədər olan məsafəni təyin edərkən səhv buraxırlar. Dağlarda səmtləşmənin çətinliyinin biri də orada yaşayış məntəqələrinin az olmasıdır.

Xarici ordu mütəxəssislərinin fikrincə, qoşunların dağlarda döyüş fəaliyyətlərinin xüsusiyyətləri, onların təbiət şərtlərindən əlavə kəşfiyyata təsiri dağlıq ərazilərdə kəşfiyyatın təşkili və aparılması düşmənin döyüş fəaliyyətlərinin xarakterindən asılıdır. Bu fikrə onu da əlavə etmək olar ki, dağlar hücumu xeyli çətinləşdirir və müdafiənin təşkilinə əlverişli şərait yaradır. [1]

Dağlarda səmtləşmə üçün vacib olan əlamətlər (zirvələr, dağ silsilələri, dağ çökəklikləri, böyük daş və qayalar, yol və cığirlar, çay və kolluqlar və ya ayrı götürülən bu və ya digər nəzərə çarpan cismlər və s.) dağ relyefinin detallarıdır. Bu zaman dağlıq ərazilərin görünən məsafəni daha da yaxınlaşdırdığını, hərəkət zamanı səmt götürülən əşya və cismlərin tez-tez nəzərdən itdiyini və rastlaşılan maqnit anomalialarının kompasın

maqnitli əqrəbinə güclü təsir etdiyini yaddan çıxarmamaq lazımdır.

Dağlıq ərazilərin bu xüsusiyyətləri kəşfiyyat orqanlarının komandir və şəxsi heyətinə keçiriləcək fəaliyyət marşrutunun diqqətlə öyrənilməsinə tələb edir. Kəşfiyyatın təşkili və kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyətləri, onların qüvvə və tərkibi qoyulan tapşırıqdan, istiqamətin vacibliyindən, fəaliyyət göstəriləcək ərazinin şərtlərindən və düşmənin fəaliyyət xarakterindən asılıdır.

Düşməne qalib gəlmək üçün onun harada olduğunu, nə etdiyini, mühəndis qurğuları və maneələrinin xarakterini, nə etmək fikrində olduğunu bilmək lazımdır. Yalnız düşmən haqqında bu məlumatları öyrəndikdən sonra onu harada və necə məğlub etmək olduğunu dəqiq hesablamaq mümkündür. [2. 87]

Dağlarda fəaliyyət göstərən kəşfiyyat qrupu hətta ən kiçik heyətlə belə dağarası ərazinin ən dar və uyğun yerində mövqe tutaraq özündən qat-qat güclü düşmən qüvvələrinin qarşısını ala, onları geri dönməyə vadar edə və müşahidə ilə onların say və tərkibini müəyyənləşdirə və ya bununla əlavə əksi, düşmənin yüksəklik və zirvələrdə, ya da zirvəyə gedən yolda mövqe tutmuş hətta ən kiçik qrupu da hücum edənlərə böyük itki verə və ya onların hərəkətini uzun müddət iflic edə bilər. Dağlıq ərazilərdə kəşfiyyat tapşırıqlarının və çətinliklərinin həlli adı halda olduğundan xeyli çox güc və qüvvə tələb etdiyindən dağlarda kəşfiyyat daha diqqətli aparılır.

Dağlıq ərazilərdə daimi yol demək olar ki, olmur. Yerli əhali dolambac, bir çox çətin keçilən yerləri, gədəkləri olan ensiz, qrunut yollardan istifadə edir. Belə ərazilərdə olan mümkün şose yolları da əyri-üyrü, çoxlu sayda yol qurğuları ilə istifadə olunur. Bu çətinlik və məhrumiyyətlərə baxmayaraq, qoşunlar belə yollarla hərəkət et-

məyə məcburdurlar. Yolsuzluq səbəbindən dağlarda çox vaxt rabitə vasitələri daşıyan xüsusi avtomobillərin hərəkəti məhdud olur və bu zaman işıq siqnallarından (bayraq, fonar, raket, işıq siqnalları qurğusu və s.) istifadə ən keyfiyyətli vasitə sayılır.

Dağlarda kəşfiyyatın təşkili və aparılmasına təsir göstərir: yüksəklik, bitki örtüyü və dağ silsilələrinin şərtlərinə görə kəskin yolsuz relyef, istiqamətlərin dəyişkənliyi, zəif inkişaf etmiş yol şəbəkəsi sistemi, çətinliklər, hərdən yollardan kənarda hərəkətin mümkünsüzlüyü, hava və çay rejimlərinin kəskin dəyişməsi, radio, radiotexniki və səs kəşfiyyatının işinə dağların ekranlaşdırıcı təsiri, dağ uçqunları, qalaqlar, dərin dərə və yarıqlarda zəhərləyici maddələrin uzun müddət qalması, ştatda olan döyüş texnikası və ləvazimatlardan istifadə etmənin mümkünsüzlüyü, döyüş əməliyyatlarını aparmanın spesifik xarakteri. [3.34]

Dağlarda hərəkət marşrutu seçimi çox məhdudur. Təyin edilmiş marşrut xəritədə diqqətlə öyrənilməlidir. Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, marşrut hesablanarkən hərəkət yolunun uzunluğu və onun xarakteri haqqında ən böyük miqyaslı xəritələr belə tam məlumat vermir. Kəşfiyyatçılar sıldırım, yüksəklik və sərt yamaclarda irəliləyən zaman xəritədə onların yalnız proyeksiyasının verildiyini yaddan çıxarmamalıdırlar.

Şəxsi heyət və texnikanın hərəkət sürəti eniş və yoxuşların sərtliyindən çox asılıdır. Çünki belə yollarda hərəkəti məşq etmiş hazırlıqlı kəşfiyyat qrupunun, şəxsi heyətin 10⁰-yə qədər eniş-yoxuşlarda hərəkət sürətləri 4-5 km/saat, 20⁰-də 2,5-3 km/saat, 30⁰-yə qədər 1,5-2 km/saat təşkil edir. Tapşırığın həlli üçün lazım gələn vaxtı təyin edərkən kəşfiyyat orqanı dağ yolları ilə ayrı-ayrı məntəqələr arasında məsafənin topoqrafik xəritədə olduğundan 1,5 dəfə çox olduğunu hökmən nəzərə almalıdırlar. Belə ki, bu məsafəni qət etmək üçün orta hesabla sərt yamacın hər 300-400 m-nə və hər sərt enişin 400-500 m-nə 1 saat vaxt əlavə etmək lazımdır.

Dağ relyefi insanların, döyüş texnikası, nəqliyyat və hətta yük heyvanlarının yollardan kənardə hərəkətini mümkünsüz edir. Bütün bunlar qoşunları dağlıq rayonlarda onsuz da az olan yollara

bağlayır. Buna görə də həmin yolların aramsız müşahidəsi düşmənin güc-qüvvə və vasitələrinin daşınmasını, nüvə hücumu vasitələrinin varlığını və döyüş aparmaq üçün cəmləşdirilən qoşun birləşmələrini aşkarlamaq imkanı verir. [4. 211]

Dağlarda döyüş fəaliyyətləri, adətən dərə və yol kənarları ilə aparıldığından qoşunların fəaliyyətlərinə su anbarı və hidrotexniki qurğuların, kommunikasiya xətlərinin dağıdılması və ya zədələnməsi də xeyli təsir edir. Dağlıq ərazilərin bitki örtüyü (sıx meşəlik və otlu çəmənliklər, ya da az bitki örtüyü ilə daşlı-qayalı yamaclar) də müxtəlif olur. Dağların, adətən zirvəyə yaxın şimal yamaclarında bitki örtüyü zəifdir. Bitki örtüyü kimi, heyvanlar aləmi də müxtəlifdir və əsasən dağların yerləşdiyi ərazi və onun bitki örtüyü ilə sıx əlaqəlidir. Dağlarda çoxlu quş, heyvan növü yaşayır və onların vərdişlərini bilmək kəşfiyyatçı üçün çox önəmlidir.

Fiziki qüvvə, dözümlülük, səbrlilik, igidlik və diribəşlikdən başqa hər bir kəşfiyyatçı yaxşı eşitmə və görmə qabiliyyətinə malik olmalı, gündüz olduğu kimi, gecə də həm xəritə (sxem və ya kroki ilə), həm də kompasla, yerli əşya və oriyentirlərə, günəş və ya ulduzlara görə yaxşı səmtləşməni bacarmalı, bütün heyvan və meşə quşlarının səslərini tanımalı, təbii səsi süni səsdən ayırmalı, səssiz hərəkət etməyi və ağaclara dırmanmağı bacarmalıdır. Dağlıq ərazilərə kəşfiyyata yollanan qrupa dağlıq bölgələrdə yaşamış, hərbi xidmətə qədər ovçuluqla məşğul olan insanların seçilməsi daha məqsədəuyğundur.

Hücum əməliyyatlarından əvvəl məlumatlar əldə etmək üçün kiçik kəşfiyyat qruplarının göndərilməsi düşmən qoşunlarının qruplaşmasını üzə çıxarmağa, onun döyüş qaydası, gücü, tərkibi və məlumat alınmalı olan ərazinin xarakteri haqqında qiymətli məlumatlar verə bilər.

Dağlıq ərazilərdə döyüş təcrübələri göstərir ki, düşmən qoşunlarının qruplaşmaları yol kənarlarına təsadüf edir. Döyüş əsasən, dərə və ya vadilərdə baş verir. Yaşayış məntəqələri güclü müqavimət qovşaqlarına çevrilir. Ayrı-ayrı dağ sahələrinin çətin keçimliliyi və dağ yollarının azlığı və ya heç olmaması üzündən tam cəbhə demək olar ki, olmur. Döyüş fəaliyyətləri geniş cəbhədə müstəqil aralar və açıq cinahlarla açılır ki, bu da

kiçik kəşfiyyat qruplarının düşmənin arxasına sızmalarına və ya keçmələrinə, müşahidə aparmalarına və komandanlığın tapşırıqlarını həll etməyə imkan yaradır.

Böyük Vətən müharibəsi və son illərin təlimləri bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dağlıq ərazilərdə döyüş fəaliyyətləri zamanı tabor və bölüklərdən göndərilən kəşfiyyat qrupları və döyüş kəşfiyyat dozorlarının xüsusi əhəmiyyəti var.

NƏTİCƏ

Müasir şəraitdə ordu müxtəlif coğrafiyası və iqlimi olan ərazilərdə fəaliyyət göstərməyə hazır olmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən kəşfiyyatın aparılması və kəşfiyyat fəaliyyətlərinin hazırlığı ehtimal olunan itkiləri azaldır, düşmən üzərində tam qələbəni və müvəffəqiyyəti təmin edir. Məqalədə dağlıq ərazidə kəşfiyyatın aparılmasındakı çətinliklərin həlli ilə yanaşı bəzi məqamlara da aydınlıq gətirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Разведка глазами профессионалов. Красная звезда, 2010
2. Перминов. С. И. Войсковые разведчики. Москва, Воениздат, 1962
3. Еременко Ф. И., Николаев Н. С., Тумас В.А.Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968
4. Полевой устав армии США. Ведение боевых действий FM100. 5, 1985
5. Клементьев В. Г. Боевые действия горных войск. Москва, 1940
6. Синяев А.Д. Разведка в горной местности. Воениздат, Москва, 1963

РЕЗЮМЕ

ВЕДЕНИЕ РАЗВЕДКИ В ГОРАХ

Э. ГАДЖИЕВ

В современных условиях армия должна быть готова действовать в различных географиче-

ских и климатических местностях. С этой точки зрения ведение разведки и подготовка мероприятий по разведке ведет к уменьшению вероятных потерь, завоевания полной победы над противником и завоевания успеха. В статье отражено решение трудностей по ведению разведки в горных местностях, а также приведена ясность некоторым моментам.

SUMMARY

RECONNAISSANCE IN MOUNTAINOUS TERRAIN

E. HAJIEV

In modern conditions army should be prepared in order to conduct active and decisive operations in different climates and terrains. That is why intelligence precautions are the leading way for achieving victory, probability of decreasing of the casualties and decisive war. In this article conducting of reconnaissance in mountainous and woodland terrain and problems and their solutions had been explained.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ARTİLLERİYANIN TƏTBİQİ

Mayor Məhəmmədəli ALIŞANOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: artilleriya bölmələri, dağ artilleriyası, dağ topu, dağ toplarının təkmilləşdirilməsi, atəş mövqeyi, artilleriyanın müşahidə məntəqəsi, dağlarda artilleriyanın döyüş fəaliyyəti, lüləli artilleriya, reaktiv artilleriya, özüyəriyən artilleriya qurğuları, qəlpəli-fuqas mərmii.

Ключевые слова: артиллерийские подразделения, горная артиллерия, горная пушка, модернизация горных пушек, огневая позиция, наблюдательный пункт артиллерии, боевые действия артиллерии в горах, ствольная артиллерия, реактивная артиллерия, самоходные артиллерийские устоновки, осколочно-фугасный снаряд.

Keywords: artillery units, mountain artillery, mountain gun, modernisation of mountain guns, fire position, artillery observation post, artillery operations in mountains, cannon artillery, rocket artillery, self-propelled guns, high-explosive projectile.

Dağlar – yer səthinin əhatədəki ərazi üzərində yüksəlmiş sahəsidir və yüksəkliklərin kəskin sürətdə dəyişməsi, yamaqların böyük dikliyi ilə səciyyəlidir. Dağlar aşağı (500 m-dən 1000 m-ə kimi), orta (1000 m-dən 2000 m-ə kimi) və yüksək (2000 m-dən yuxarı) dağlara bölünür.

Dağlıq ərazilərin fiziki-coğrafi şərtləri döyüş bölmələrinin fəaliyyətlərini çətinləşdirdiyi kimi, döyüş dəstək bölmələrinin də fəaliyyətinə təsir göstərir. Bu səbəbdən hərbi nəzəriyyəçilər tarixin müəyyən vaxtlarında artilleriyanın dağlıq ərazidə tətbiq olunmasını asanlaşdırmaq üçün lahiyələr hazırlamış və bu ərazilərdə istifadəsi asan olan topların yaradılması üçün çalışmışdılar. Bu topların çəkisi yüngül olmalı və maneəli dağ aşırımlarından asan daşına bilməli idi. Döyüş əməliyyatlarının çox az hissəsi dağlarda aparıldığı üçün bu lahiyələr ancaq sınaq mərhələsində qalırdı. XVIII əsrin sonları dağlıq ərazilərdə aparılan döyüş əməliyyatları bu lahiyələrin inkişafına təkan verdi. Təsədüf deyil ki, bu əməliyyatların özəyini dağlardan keçirilən və qoşunları bir-başa dəstəkləyən artilleriya oldu.

Amerikan ordusu 1776-cı ildə polkovnik Henri Noksun rəhbərliyi altında əlli altı ədəd 57 mm-lik topa silahlanmış artilleriya bölmələrini Berkşir dağlarından keçirərək Corc Vaşinqtonun Bos-

ton şəhərinin mühasirəsində qələbə qazanmasını təmin etdi.

1789-cu ildə Fransada üsyanın başlanması ilə döyüş səhnələrinin bir neçəsi dağları, xüsusilə Priney və Alp dağlarını əhatə etdi. Bu əməliyyatlarda fransız topçuları Qriboval sistemində olan dörd funtluq topların (bu sistem toplara da 1776-cı ildə fransız topçusu Jan Batist Qriboval tərəfindən tətbiq olunmuşdu) dağ əməliyyatları üçün ideal olduğunu aşkar etdilər. Topun hərəkət hissələri və əsas hissələri bir-birləri ilə vint və boltlarla birləşdirilmişdi, bu isə onların ən çətin keçilən yollardan rahat daşınmaları üçün asanlıqla sökülmələri və yığılmalarını təmin edirdi.

1818-ci ildə Rusiyanın Qafqaz korpusunun komandiri general A.P Yermolov “gürcü dağ tayfalarının” üzərinə hücumları zamanı nailiyyət əldə edə bilmədi. Fransa və İngiltərədən alınmış atıcı silahlarla silahlanmış dağlılar 400 addımlıqdan effektiv olmayan hamar lüləli atıcı silahlarla silahlanmış rus əsgərlərini asanlıqla nişan alırdılar. General başa düşürdü ki, bu vəziyyəti ancaq artilleriya dəyişə bilər. 1820-ci ildə İmertidə dağlıların üzərinə növbəti hücumu zamanı onlardan İngiltərə istehsalı olan və bir atın köməyiylə dartıla bilən top ələ keçirir. General Yermolov qəniməti Peterburqa, artilleriya mərkəzinə gön-

dərir və onlardan bu topdan düzəldilməsini xahiş edir. 1827-ci ildə Luqan zavodu Tiflisə çəkisi 213 kq olan iki ədəd dağ topu göndərir. Bu toplar atış xəttinin hündürlüyünə və qundaq qollarının quruluşuna görə ingilis toplarını üstələyirdi, lakin onların çatışmayan cəhəti sökülüb-yığıla bilməməsi idi.

İlk dəfə olaraq daşınması üçün çox asanlıqla sökülən və çox yüksək sərrastlıqla yığılan dağ toplarının proyektini iki yunan mühəndisi tərəfindən verilmişdir. 1891-ci il modeli mühəndis P. Lykoyidis (mayor), 1893-cü il modeli isə artilleriya mayoru P. Danglis tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu dağ topları Balkan, I-ci və II-ci dünya müharibələrində geniş istifadə olundu və öz nüfuzunu, istifadəyə yararlılığını qoruyub saxlaya bildi.

Dağlıq ərazi mühiti və şəraiti taktikaya və silahların seçilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Şərait anlamı çox sayda faktorların nəzərə alınmasını məcbur edir. Dağlarda müharibənin dinamikası, qoşunların fəaliyyətini aşağı salan dəqiq cəbhə xəttinin olmaması, əsgərlərin dağlarda fəaliyyətlərə hazırlıqsızlığı, silahların düzgün yerləşdirilməməsi, dəyişən temperatur və hava şəraiti kimi faktorları özündə birləşdirir.

Dağlıq ərazilərdə mübarizə qeyri-nizami xarakter daşıyır. Əgər qoşunlar təyin edilmiş nöqtəyə düz ərazidə olduğu kimi sürətlə hərəkət edərlərsə, onların bütövlükdə dəstəklənməsində çətinlik yaranır və aralarındakı məsafə böyüyür. Cəbhənin dağların yüksəklikləri boyu keçməsi məcburi deyil, bəzən eyni vaxtda dağ silsilələrinə, çıxıntılara və taktiki hədəflərə tamamilə müxtəlif istiqamətlərdən hücum etmək tələb olunur. Bu zaman 1000 m aşağıda yerləşmiş dağ vadiləri hücum istiqamətləri üçün yeganə və daimi bölgələr olur.

Əksər ordular özlərini adi şəraitdə döyüşlər üçün hazırlayırlar. Bu şəraitlər komandirlərin tapşırıqlarını asanlaşdırır və onlara kombinə edilmiş qüvvələri effektiv idarə etməyə imkan yaradır. Mexanikləşdirilmiş bölmələr üçün geniş düzənliklər, dərə-təpəli ərazilər, səhralıq və ya kiçik yaşayış məntəqələri manevr üçün ideal ərazilərdir. Çətin landşaft atəş dəstək bölmələrinin istifadəsini də çətinləşdirir. Artilleriya çətin yol şərai-

ti və ərazinin kəskin bükülükləri səbəbindən məhdudiyətdə olur. Bütün bunlar top və döyüş maşınlarının açılmasını çətinləşdirir. Qoşunları uzaq məsafələrdə dəstəkləmək üçün batareyalar heyətlərə bölünməlidir. Hər mövqedə 1-2 top yerləşdirməklə maksimum mümkün olan məhv etmə radiusu örtülür. Artilleriya dəstəyinin keyfiyyətini artırmaq üçün toplar ərazinin büküldüyü və dağların əks yamaclarında yerləşdirilir. Atəş mövqelərini aşırımlarda, kəndlərin yaxınlığında, uzununa vadilərdə də seçmək olar, ancaq mövqelərin seçilməsi adətən təminatın mümkünlüyündən asılıdır. Kəskin dəyişən yüksəklik və nahamar səthlər bölmələrin cinahları arasında əlaqəni çətinləşdirir. Əks yamaclarda yerləşdirmənin də özünəməxsus çətinlikləri mövcuddur. Bu cür ərazilər bölmələrin fəaliyyətlərinə gizlilik yaratdıqlarına baxmayaraq, hava hücumlarına, artilleriya atəşlərinə və qəlpə təsirinə daha həssas olurlar.

Dağlıq ərazidə artilleriya bölmələrinin yerləşdirilməsinə meteoroloji şəraitdə öz təsirini göstərir. Temperaturun və atmosfer təzyiqinin aşağı olması, güclü külək standart atış cədvəlini effektivləşdirir. Bütün bunlar dəqiqliyi azaldır. Yeni xəritələrin, topogeodezik bəndetmənin, meteoroloji məlumatların çatışmazlığı məsafəyə, hündürlüyə və istiqamətə görə səhvləri artırır. Atışlarda dəqiqliyə nail olmaq, hədəfləri aşkar etmək, atışlara düzəliş vermək üçün artilleriya müşahidəçiləri ilə birlikdə fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Faktorların siyahısına insan dözümlüyünün də nəzərə alınması mütləqdir. Uzun müddət dağ şəraitində qalmaq piyadanı gücdən salır və onların yeni qüvvələrlə dəyişdirilməsini məcbur edir. Belə şəraitlərdə səhra artilleriyasının üzünə çox böyük məsuliyyət düşür, hansı ki, öz atəşi ilə qüvvə çatışmazlığını kompensasiya edir.

Dağlara taktiki, hava və fiziki şəraitlər bir nöqtədə birləşir. Daim bu şəraitdə yaşayan və ona öyrənən döyüşçülər rəqiblərinin sayından, silahlanmasından asılı olmayaraq çox böyük üstünlüyə malik olur. Yüksək sərrast silahlar və aviasiya bu şəraitlər üçün əl vermir. Faktiki olaraq onların istifadəsinə olan məhdudiyyət artilleriyaya olan tələbatı artırır. Aviasiyanın istifadəsi yüksəkliklər səbəbindən məhdudiyyətlidir. Yağış, boran, duman, güclü külək kimi atmosfer şərtləri onların mümkün effektiv istifadəsini aşağı salır. Dağlarda müdafiə olunan qoşunlar ərazinin maskalayıcı xüsusiyyətlərindən və relyefindən mükəmməl sürətdə faydalanaraq havadan demək olar ki, görünməz olurlar. Vadilərdə aviasiyanın istifadəsi çox təhlükəlidir. Stasionar və çoxlu sayda daşınan hava hücumundan müdafiə HHM vasitələrinin varlığı təyyarələri hündürdən uçmağa məcbur edir. Belə şəraitdə hədəflərin tanınması əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşir, öz qüvvələrimizə zərərvermə riskləri isə artır. Helikopterlər artilleriya üçün hədəflərin aşkarlanması yönündən özlərini çox yaxşı göstərmişdilər, lakin yüksəkliklər və kəskin hava şəraiti onların effektiv istifadəsini çətinləşdirir. Bunlarla yanaşı yaxınlaşan aviasiyanın gurultulu səsi problemlə faktor olaraq qalır.

Dağlarda artilleriyanın döyüş fəaliyyətinə aşağıda göstərilənlər təsir göstərir:

- düşmənin mərtəbəli maneə və atəş sistemli, eşelonaşdırılmış müdafiə yaratması, onun müdafiəsini yarmaq üçün artilleriyanın artırılmasına səbəb olur;
- artilleriyanın yerləşməsi üçün əlverişli ərazi sahəsinin məhdud olması;
- yolların sayının məhdudluğu və onlarla hərəkətin çətinliyi;
- meteoroloji şəraitin kəskin dəyişməsi;
- dağ çaylarının iti sürətlə axması həmçinin çaylarda suyun səviyyəsinin tez-tez dəyişməsi;
- qışda qəfil əmələ gələn qar uçqunları, yazda

və payızda isə sel axınları.

Hər çapdakı lüləli artilleriya bölmələri, dağlarda istifadə baxımından uyğun deyil. Məsələn, özüyəriyən qurğuların dağlıq ərazilərdə hərəkət qabiliyyəti məhdud, atış sürəti az, maddi-texniki təminatı isə olduqca bahalıdır. Orta, yüngül qoşqulu toplar mövqelərə yükdaşıyan avtomobil, traktor, helikopter və ya bəzi fəvqəladə hallarda troslardan istifadə etməklə daşına bilər.

Özüyeriyən qurğular adətən əsas nəqliyyat və daşıma yollarının ətrafında yerləşdirildiyinə görə, onların tapşırıq icra etməsi məhduddur. Helikopterlərin köməyiylə yerləşdirilmiş artilleriyanın döyüş sursatı ilə təmin olunması üçün çox sayda hava vasitələrinə ehtiyac vardır. Düşmə bucaqlarının artması kimi üstünlüklərdən səmərəli şəkildə istifadə etmək məqsədilə, atəş mövqeləri kifayət qədər geriyə doğru yerləşdirilməlidir.

Bəzi hallarda irəlindəki bölmələri dəstəkləmək məqsədilə yüngül artilleriya kifayət qədər effektiv atəş uzaqlığına (mənzilə) malik olmaya bilər. Belə vəziyyətdən ən real çıxış yolu, topların helikopterlərlə irəliyə nəql edilməsi ola bilər. Ortaçaplı artilleriya effektiv atəş uzaqlığına malikdir, ancaq ərazi relyeflərinə görə onlardan istifadə məhduddur.

Fuqas mərmilər qayalıq ərazidə güclü partlayış təsirinə malikdirlər. Partlayış nəticəsində ətrafa yuvarlanan qaya parçaları, bu təsiri daha da artırır. Yamac və təpələrin arxasında mövqelənmiş bölmələrə qarşı istifadə olunacaq ən yaxşı partladıcı, saat mexanizmlə partladıcısı olan mərmilərdir. Bu mərmilərin əsasən qalın qarlı örtülü ərazilərdə istifadə olunması məqsədəuyğundur, çünki, yağış, sulu qar səbəbindən onlar öz effektivliyini itirir. Tez-tez istiqamətini dəyişən küləklər və hündür dağ yamacları atılan tüstü mərmilərinin təsirini azaldır.

Ərazi relyeflərinə görə, hərəkət və manevr imkanları məhdud olduğu üçün artilleriyanın atəş dəstəyinin effektivliyi azala bilər. Buna görə də, əməliyyatın planlaşdırılması zamanı gündəlik döyüş sursatına olan ehtiyac dəqiq hesablanaraq nəzərdə saxlanılmalıdır. Əsas manevr bölmələri ilə artilleriya bölmələri arasındakı əlaqə və dəstək silahları ilə aparılan atışların koordinasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir.

Artilleriyanın müşahidə məntəqələri, mümkün

olan ən yüksək yerlərdə açılmalıdır. Bununla yanaşı müşahidə məntəqələri, aşağı buludlu və ya dumanlı hava şəraitlərində minimal yüksəkliklərdə də qurula bilər.

Dağlıq bölgələrdə lüləli toplar üçün uyğun mövqelər tapmaq olduqca çətindir. Atəş mövqeləri seçilərkən lülə ağzından çıxan alovun, işığın və tozun maskalanmasına, desantçıxarma nöqtələrinə və yollar şəbəkəsinə yaxın yerlərdə olmasına diqqət edilməlidir. Aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə, mövqelərin hakim yüksəkliklərdə seçilməsinə üstünlük verilməlidir:

- qaya yuvarlanmaları və qar uçurumlarına daha az məruz qalmaq şansı vardır;
- hədəf bölgələrində daha az ölü sahə mövcuddur;
- ətrafdakı yüksəkliklərdən yüngül silah atışlarına daha az məruz qalmaq olar.

Hakim ərazidə seçilən mövqelərin, düşmən fəaliyyətlərinə qarşı maksimum müdafiəni və yaxşı atəş imkanlarını təmin edəcək örtülü yerlərdə olmasına diqqət edilməlidir. Çünki, örtülü yerlərdə seçilmiş mövqelər, düşmən atışlarına hədəf olmaq imkanlarını azaldır.

Dağlarda hücum zamanı artilleriya, istiqamətlər üzrə və korpusun (briqadanın) hissələri (bölmələri) arasında elə hesabla bölünür ki, onların fəaliyyətinin müstəqilliyi bütün döyüş ərzində təmin edilsin. Parçalanmış istiqamətlərdə briqadaların fəaliyyəti zamanı adətən korpus (briqada) artilleriya qrupları yaradılmır. Artilleriyanın əksər hissəsi yandan ötən dəstənin və hərəkəti təmin edən dəstələrin gücləndirilməsi üçün ayrılır.

Dağlıq ərazidə raket və artilleriya hissələri (bölmələri) yol boyunca döyüş düzülüşünə açılır. Bəzi hallarda artilleriya batareyası bir yox, iki atəş mövqeyində taqımlarla yerləşdirilə bilər və ya əksinə bir atəş mövqeyində iki batareya yaxud toplar, batareyalar arasındakı məsafəni qısaltmaqla tam divizion yerləşdirilə bilər.

Ordu (korpus) dağlarda hücum edərkən, adi şəraitdə olduğu kimi, bəzən isə daha az sayda artilleriya ilə gücləndirilə bilər.

Raket və artilleriya qruplarının bölüşdürülməsi və yaradılmasında nəzərə almaq lazımdır ki, qoşunların dağlarda hücumu, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə aparılacaq. Bunun üçün raket qoşunları və

artilleriya qruplaşmasını elə yerləşdirmək lazımdır ki, bütün əməliyyatın (döyüşün) gedişatında tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün yenidən qruplaşmanın zəruri olmaması təmin olunsun.

XX əsrin sonu keçmiş SSRİ və XXI əsrin əvvəlləri Amerika kimi iki böyük dövlətin Əfqanıstan ərazisində apardığı müharibələr dağlıq ərazilərdə aparılan əməliyyatların bariz nümunəsidir. Sovetlərin və Amerikanın Əfqanıstanda apardığı müharibə təcrübələri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Əfqanıstan ərazisində fəaliyyət göstərmiş sovet diviziyalarının özəyini (əsasını) artilleriya təşkil etdiyi halda, əksinə Amerika üçün Əfqanıstan məhdudiyətlərlə texniki vasitələrin tətbiq edildiyi bir yer oldu.

Əfqanıstan müharibəsinin çətinlikləri sovetləri paradoksal nəticələrə gətirib çıxardı. İlk olaraq düşünüldü ki, tanınmayan ərazidə asimmetrik fəaliyyət göstərən düşməne qarşı yüksək mobil qruplarla mübarizə aparılmalıdır. Ancaq sovet ordusunun Əfqanıstanda apardığı müharibə təcrübələri göstərdi ki, artilleriya, bandit qruplaşmalarına qarşı mübarizədə əvəzsiz rol oynayır. Manevr üçün az sahənin, kəskin dağ aşırımlarının və dar vadilərin olmasına baxmayaraq, artilleriyanın tətbiqinə yaradıcılıqla yanaşdıqda bəzi hallarda az sayda piyada dəstəyi və ya piyadasız fəaliyyət göstərmək mümkündür. Bundan əlavə sovet piyadaçıları bütün növ əməliyyatlar üçün tələb olunan atəş dəstəyinin həcmi müəyyənləşdirə bilmişdilər və bu da onlara az piyada qüvvəsi tətbiq etməklə Əfqanıstanın bütün ərazilərində fəaliyyət göstərməyə imkan verirdi. Artilleriyanın vəzifəsi bütün atəş sistemlərini ümumi əməliyyat planında birləşdirilməsinə yönəldilmişdi. Kifayət qədər minaatanlar döyüş meydanını haubitsalarla bölüşdürür, aviasiya və bütün çaplı toplar sinxron şəkildə hədəflərə qarşı fəaliyyət göstərirdilər.

ABŞ və koalisiya qoşunları 2002-ci ilin mart ayında yerinə yetirdikləri əməliyyatda sovetlərdən fərqli olaraq artilleriyadan istifadə etmədilər. Artilleriyadan istifadə etməməklə onlar digər silah sistemlərinin, minaatanların, təyyarə və helikopterlərin əlavə yüklənməsinə səbəb oldular. Əfqan döyüşçüləri bu əməliyyatda D-30

haubitsalarından mükəmməl istifadə etməklə ABŞ və koalisiya qoşunlarına hədəflərinə çatmaları üçün çətinliklər yaratdı.

NƏTİCƏ

Baş vermiş silahlı konfliktlər sübut edir ki, artilleriya şərait və təbiətdən asılı olmayaraq əsas vəsivə olaraq qalır. Yüksək rəqəmsal silahların döyüş meydanında nə qədər müstəsna rolu olsa da, yaxın məsafələrdə mobil və güclü atəş dəstəyinin olması çox vacibdir. Dəyişikliklər, coğrafi aspektlər nəzərə alınmaqla insanlar mexanizmlərlə yaxınlaşdırılmalıdır. Açıq-aşkar aydındır ki, çəkisi yüngül və rahat daşınan toplar dağ əməliyyatları üçün ideal toplardır. Bu cür toplarla çətin dağ relyefində artilleriyanın mobilliyinə və piyadanın daim atəş dəstəyi ilə təmin olunmasına nail olunur.

Tarixi araşdırmalar və müharibə təcrübələri göstərir ki, dağlıq ərazidə əməliyyatlar üçün kifayət qədər artilleriyanın olması zəruridir. Qabarıntılı ərazi müdafiə olunan tərəfə təbii örtük təşkil edir və onların aşkarlanıb məhv edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir, hücum edən tərəfin silahlanmasının nə qədər inkişaf etməsindən asılı olmayaraq ərazi relyefinin verdiyi üstünlüklərdən istifadə etməklə onlarla bərabərliyi təmin edirlər. Buna nümunə olaraq, Əfqanıstan ərazisində gedən müharibələrdə əfqan döyüşçülərinin tətbiq etdiyi taktikanı göstərmək olar. Bu cür coğrafi üstünlüyü yalnız belə şəraitlərdə əməliyyatlara uyğunlaşmaq yolu ilə aradan qaldırmaq olar.

Dağlarda müharibə öz şərtlərini tələb edir. Ərazinin yaratdığı təbii maneələri dağıtmaq və təcrid etmək üçün artilleriyanın tətbiqi mütləqdir. Ancaq bu tələblərə uyğunlaşmaq üçün artilleriya mobil olmalı və təsirli atəş gücü ilə az saylı piyadani dəstəkləməyi bacarmalıdır.

Döyüşün növündən asılı olmayaraq bütün əməliyyatlarda komandirlər daim artilleriyanın dəstəyinə arxalanırlar. Əlbəttə dağlıq ərazidə döyüş əməliyyatlarının özünəməxsus çətinlikləri var, lakin təcrübələr sübut etmişdir ki, bütün növ artilleriya toplarından effektiv şəkildə istifadə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. М. ВАГШ. Ракетные войска и артиллерия в операциях. 1999
2. Стрельченко. Б. И, С. И. Лаушкин Тактика наземной артиллерии
3. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Hərbi Nəşriyyat, 2005
4. Dağlıq ərazidə artilleriyanın döyüş tətbiqi. Bakı, 2013
5. Field Artillery in Military Operations (Combat Studies Institute Press).
6. Small wars journal (Moving Artillery Forward: A Concept for the Fight in Afghanistan).
7. From Wikipedia, the free encyclopedia (75 mm Schneider-Danglis).

РЕЗЮМЕ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРТИЛЛЕРИИ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ

М. АЛЫШАНОВ

В данной статье отображены вопросы определение условий боевых действий для подразделений артиллерии в горной местности, применение их в горах, дорога развития горных пушек, роль артиллерии в последние времени проведения операций в горной местности.

SUMMARY

THE APPLICATION ARTILLERY MOOUNTAIN AREA

M. ALISHANOV

In this article it has been emphasised defining the conditions for artillery units in mountain district, their application in mountains, development ways of mountain guns, in present time the role of artillery in the operations carrying out in mountains district.

DƏMİR YOLU İLƏ MARŞIN PLANLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI KOMANDİRİN VƏ QƏRARGAHIN İŞİ

Mayor Anar DAŞDƏMİROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Acar sözlər: dəmir yolu ilə marş, hərbi eşelonların daşınması, komandirin və qərargahların işi.

Ключевые слова: выполнение марша железнодорожным путем, перевозка военных эшелонов, работа командира и штабов.

Keywords: railway march, transportation of military echelons, staff's and command tasks.

onda çıxış rayonu təyin edilməyə bilər. Qoşunlar yükləmədən əvvəl, onların hərbi eşelonlara, qatarlara bölüşdürülməsini, eləcə də yüklə yerinə yaxınlaşdırma növbəsini nəzərə almaqla, çıxış rayonunda yerləşdirilirlər. Bir

qatarda daşınan eşelonun hər bir bölməsi bilavasitə yükləmədən əvvəl, çıxış rayonundan və yaxud hissənin yerləşdiyi rayondan gözləmə rayonuna, boşaldıqdan sonra isə yığılma (bir yerə toplanma) rayonuna çıxarılır.

Dəmir yollarında dəmiryol qovşaqları, körpü və tunellər dağıdıldığı hallarda daşınmanın fasiləsizliyini təmin etmək üçün müvəqqəti yükləmə (boşaltma) rayonları hazırlanır. Yükləmə (boşaltma) rayonlarının, eləcə də bölmələrin yükləmə yerlərinə çıxış yollarının mühafizəsi və müdafiəsi hissə komandirinin qərarı ilə müəyyənləşdirilir. Hərbi eşelonları yükləmək (boşaltmaq) üçün daimi və ya müvəqqəti düzəldilmiş hərbi yükləmə-boşaltma yerlərindən və ümumi istifadə üçün nəzərə alınmış yükləmə-boşaltma yerlərindən istifadə oluna bilər. Daşınmanın təyin edilmiş müddətdə yerinə yetirilməsi və hərbi eşelonların boşaltma rayonuna çatdırılması, döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə hazır olmaq üçün komandirlərdən və qərargahlardan:

- hissə və bölmələrin daşınmaya daimi hazırlığını saxlamaq;
- tapşırıqların bölmə (eşelonların rəislərinə) komandirlərinə vaxtında çatdırılması;
- silahların, hərbi texnikaların, əşyaların və başqa material vasitələrinin yükləmə (boşaltma) və

Qoşunların dəmiryol nəqliyyatı vasitəsilə daşınmaları hərbi nizamnamələrə, qoşunların daşınması üzrə təlimatlara, müvafiq nazirliklərlə razılaşdırılmış başqa normativ sənədlərə uyğun olaraq həyata keçirilir. Daşınmalar mümkün qədər sürətlə yerinə yetirilməlidir. Qoşunların təyin edilmiş müddətdə daşınmasının təmin olunması, daşınma ilə əlaqədar vəzifəli şəxslərin ən vacib vəzifə borclarından biridir. Qoşunların daşınması müddəti hərbi əlaqələr orqanlarının razılığı ilə dəqiqləşdirilir. Hərbi hissələri və onların bölmələrini dəmir yolu nəqliyyatı ilə daşımaq üçün hərbi eşelonlar təşkil edilir. **Hərbi hissələrin, bölmələrin bir qatarda daşınması təşkil edildikdə ona hərbi eşelon deyilir.** Çoxsaylı hərbi komandanın daşınması üçün bir və ya daha çox adam daşıyan vaqonlar tələb olunur. Qarovulların mühafizəsi ilə gedən silah və hərbi texnikalar, ayrı-ayrı hallarda hərbi eşelonlarla daşına bilər. Briqadanı yükləməzdən əvvəl çıxış rayonu, gözləmə rayonu, yük boşaldıqdan sonra isə yığılma (bir yerə toplanma) rayonu, eləcə də bir neçə yükləmə (boşaltma) dəmiryol stansiyaları daxil edilməklə, əsas və ehtiyat yükləmə (boşaltma) rayonları təyin olunur. Əgər briqadanın yerləşdiyi rayon yükləmə rayonun yaxınlığındadırsa,

bərkitmə qaydalarının şəxsi heyətə öyrədilməsi;

- bölmələrin çıxma və gözləmə rayonuna, yükləmə yerinə təcili çıxışını təmin etmək;

- yükləmənin (boşaltmanın, başqa yerə yükləmənin) təyin edilmiş müddətdə yerinə yetirilməsi;

- qəfil boşaltmaya, marşla hərəkət etməyə və təkrar yükləməyə hazır olmaları;

- hava hücumundan müdafiənin, hərbi, texniki və arxa təchizatın, eləcə də yükləmə (boşaltma, başqa yerə yükləmə) rayonunda və yolda hərəkət zamanı idarəetmənin və rabitənin təşkil olunması;

- hərbi əlaqə və nəqliyyat orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi tələb edilir.

Nəqliyyat orqanlarından isə daşınma üçün hazırlanmış nəqliyyat vasitələrini, yükləmə-boşaltma yerlərini, sursatları və hərbi texnikaları bərkitmək üçün təyin edilmiş material və avadanlıqları, manevr lokomotivlərinin, lokomotiv və tərtibat briqadalarının ayrılmasını, yükləməni təmin etmək üçün kranları vaxtında təqdim etmək, hərəkət qrafikini yerinə yetirmək və təhlükəsizliyi təmin etməklə hərbi daşınmanı yerinə yetirmək tələb olunur.

Qoşunların daşınmasında gizliliyi təmin etmək, hərbi hissələrin komandirlərinin və qərarqahlarnın, hərbi əlaqə orqanlarının və nəqliyyatın vəzifəli şəxslərinin ən vacib vəzifə borcudur.

Hərbi daşınmaların gizliliyinə nail olunur:

- hazırlıq tədbirlərini və daşınmaları gizli saxlamaqla;

- bir yerə toplanma (gözləmə), yükləmə (boşaltma) rayonlarında və yolda hərəkət zamanı qoşunları gizli idarə etməklə;

- daşınmanın təşkilinə və daşınmanın təminatına cəlb olunmuş şəxslərin dairəsini məhdudlaşdırmaqla və yalnız onları işləmək üçün lazım olan məlumatlarla tanış etməklə;

- daşınmaya sifarişlərin, tapşırıqların təyin edilmiş təqdimat qaydalarına və nəqliyyat sənədlərinin tərtibat qaydalarına, eləcə də qoşunların daşınması məsələləri üzrə yazışmalar və danışıqlar aparan zaman vəzifəli şəxslərin gizlilik rejiminə riayət etməsi ilə;

- yükləmə (boşaltma) rayonlarında qoşunları kiçik hissələrlə yerləşdirməklə, daldanacaqda gizlətməklə və maskalamaqla, eləcə də yolda hərəkət zamanı maskalamaqla;

- daşınmanı hazırlayarkən və yerinə yetirərkən qoşunların mühafizəsini məhdudlaşdırmaqla;

- şəxsi heyətin stansiyalarda nəqliyyat vasitələrindən çıxmasını məhdudlaşdırmaqla, eləcə də hərbi eşelonlu qatarları ayrı-ayrı sahələrdə və ya gecə vaxtı vaqon qapıları və yükləri bağlı halda stansiyalarda saxlamadan buraxmaqla;

- kənar şəxslərin hərbi eşelonla daşınmasını qadağan etməklə.

Qoşunların daşınması təhlükəsizliyi, nəqliyyatda fəaliyyət göstərən qayda və təlimatları yerinə yetirməklə, eləcə də döyüş təchizatı tələblərini yerinə yetirməklə təmin edilir.

HƏRBI EŞELONLARIN DAŞINMAYA HAZIRLANMASI ÜZRƏ BRİQADA KOMANDİRİNİN VƏ QƏRARGAHIN İŞİ

Briqadanın daşınmasını hərbi əlaqələr orqanları ilə birlikdə briqada komandiri təşkil edir. Daşınmanın dayandırıldığı hal üçün onlar, qoşunların daşınmasından marşa cəld keçidini təmin edən tədbirləri nəzərdə tuturlar.

Hərbi hissənin daşınma hesablamaları üçün aşağıda göstərilən ilkin qiymətlər olmalıdır:

- şəxsi heyətin sayı, bölmədə olan texnikaların sayı, kütləsi və əndazəsi;
- hərbi eşelonun şəxsi heyətinin vaqonlarda yerləşdirmə normaları;
- hərbi eşelonla birlikdə qatarın kütləsi və uzunluğu;
- hərbi qoşunları daşımaq üçün nəqliyyat vasitələrinin əsas xarakteristikaları;
- yolda hərəkət zamanı bütün növ təminat üçün güc və vasitələrin mövcudluğu;
- daşınmanın məsafəsi, şəraiti və xüsusiyyətləri.

Hərbi hissələrin daşınması üçün hesablaşmalar aşağıdakıları təmin etməlidir:

- hissə və bölmələrin imkanına görə təşkilat bütövlüyünü saxlamaq və onların döyüş hazırlıqlarını sərbəst yerinə yetirilməsinə hazırlığı;
- yükləmə-boşaltma işləri yerinə yetirilən zaman və yolda hərəkət zamanı gizliliyi;
- daşınma zamanı hissənin birgə hərəkətə keçməsi üçün, ağır hərbi texnikası olan bölmələr, eləcə də kiçik ehtiyat yerişi və marş sürəti olan hərbi texnikası olan bölmələrin imkan daxilində ayrıca qatarlara yüklənməsini;
- bölmələrə və hərbi eşelonlara rabitə vasitələrinin və başqa təminedicilərin vasitə növlərinin bölüşdürülməsini;
- boşaldıqdan sonra yerinə yetirilən tapşırıqların xarakterini nəzərə almaqla, bölmələrin göndərilmə və təyinat məntəqələrinə çatma növbəsi ni;
- təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət etmək və hərbi eşelonun tez yüklənməsini (boşaldılmasını) tə-

min etmək şərti ilə silahların və hərbi texnikaların nəqliyyat vasitələrində sıx yerləşdirilməsi imkanını;

– daşınan texnikaların kuzovlarında material vəsait ehtiyatlarının maksimal yerləşdirilməsi imkanını.

Briqadanın daşınma hesablamalarına aiddir:

– silahların və hərbi texnikaların daşınması üçün dəmiryolu nəqliyyat vasitələrinin, eləcə də onları bərkitmək üçün material və avadanlıqların zəruri sayının təyin edilməsi;

– nəqliyyat vasitələrinin yükləmə və yük-tutumu qabiliyyətlərindən maksimal istifadə edərək bölmələrin qatarlara bölüşdürülməsi.

Daşınma istiqamətində qatarın vahid kütləsinin norması və uzunluğu hərəkət qrafiki ilə müəyyən edilir. Bir qatarın kütləsi və uzunluğu aşağıdakı kimi qəbul olunmuşdur:

- 1500 t yük üçün 40 şərti vaqon;
- 3000 t yük üçün 57 şərti vaqon.

Hərbi eşelonlu qatarın kütləsi və uzunluğu daşınma marşrutunun limitlənmiş sahəsi üzrə qatarların hərəkət qrafikində müəyyən edilmiş normadan artıq olmamalıdır. Qatarın kütləsi şəxsi heyətin, silahların, hərbi texnikaların və vaqonların tara kütləsinin (lokomotivsiz) cəmindən ibarətdir. Silahların və hərbi texnikaların kütləsini təyin etdikdə döyüş dəstəsinin, doldurulmuş yanacaq, yağlayıcı materialların və başqa material vasitələrin ehtiyatlarının kütləsi nəzərə alınmalıdır. Adamları və ya fəaliyyətdə olan səhra mətbəxlərini daşımaq üçün nəzərdə tutulmuş örtülü vaqonların xalis kütləsi 33 t, yumşaq sərnəşin vaqonları üçün 3 t, bərk kupeli vaqonlar üçün 4 t, bərk kupesiz (yatmaq yerləri ilə) - 6 t, oturmaq üçün yerlərlə bərk kupesiz - 8 t qəbul edilir. Qatarın uzunluğu şərti vaqonlarla hesablanır. Şərti vaqonların uzunluğu 14 metrdir.

Dəmiryolu nəqliyyatı ilə daşınmaya tapşırıq alındıqdan sonra briqadanın qərargahı daşınma hesablaşmalarını dəqiqləşdirir və hərbi eşelonların yükləmə qaydasını hərbi əlaqədar orqanlar ilə razılaşdıraraq, yükləmə sifarişini və daşınma hesabatını dəmiryolunda hərbi komendanta göndərir. Hərbi eşelonların nömrələrini onunla dəqiqləşdirir, yükləmə yerləri, ona yaxınlaşma yolları, yükləmə müddətləri (başlanğıc, son) haq-

qında göstərişlər alır.

Daşınma niyyətində briqada komandiri göstərir:

– hissəni daşımaq üçün hərbi eşelonların lazımı sayını;

– bölmələrin yükləmə ardıcılığını, yükləmə və göndərilmə müddətini;

– bölmələrin eşelonlara və stansiyalara bölüşdürülməsini;

– bölmələrin çıxış rayonlarını, gözləmə, yığılma (bir yerə toplanma) rayonlarını, marşrutları, rayonlara və yükləmə yerinə çıxış vaxtını;

– daşınmaların pozulduğu və dayandırıldığı hallarda bölmələrin fəaliyyət qaydalarını;

– idarəetmənin, hava hücumundan müdafiənin, qoşunların kütləvi qırğın silahlarından qorunmasının, mühafizənin və döyüş təchizatının təşkilini.

Briqada komandiri daşınma niyyətini müəyyənləşdirdikdən sonra daşımaya aid əmr verir və orada göstərir:

– düşmən haqqında qısa məlumat;

– briqadanın tapşırığını – nəqliyyatın növünü, daşınmanın istiqamətini (marşrutu), bir yerə toplanış rayonunu və vaxtını, yükləmə (boşaltma) rayonunu, yükləmə müddətini,

– bölmələrə tapşırıqları – daşınmanı hansı nəqliyyatla həyata keçirmək, çıxma rayonu, yükləmə stansiyaları və gözləmə rayonları, eləcə də ayrılan hərbi eşelonların sayı və onların yükötürmə qabiliyyəti;

– yükləmə stansiyalarında operativ qrupların heyətini (nümayəndələri);

– yükləməyə hazırlıq müddətini.

Briqada komandirinin daşınmaya aid qərarı, hər bir nəqliyyat növü üzrə lazımı hesabatları əlavə etməklə, xəritə üzərində tərtib edilir. Briqadanın komandiri daşınma əmrində göstərir:

– birinci bənddə – düşmən haqqında məlumatı;

– ikinci bənddə – briqadanın tapşırıqlarını;

– üçüncü bənddə – daşınma niyyətini;

– dördüncü bənddə – «**Əmr edirəm**» sözlərindən sonra bölmələrə tapşırıqlarını, hərbi eşelonların sayını və nömrələrini, əsas və ehtiyat yükləmə və boşaltma stansiyalarını, yükləmədən qabaq çıxış rayonunu, gözləmə və toplanış rayonlarını, bu rayonlara, yükləmə yerlərinə və toplanma (cəmlənmə) rayonlarına marşrutları, qaydala-

rı və çıxma vaxtını, yükləmə müddətini (başlanğıc və sonu). Hərbi eşelonlar üçün ayrılmış zenit-raket (zenit artilleriya) bölmələrinə məxfilik və maskalanma üzrə tədbirləri. Bundan başqa yükləmə, yolda hərəkət zamanı və boşaltma zamanı qoşunları qorumaq üçün tapşırıqları və hərbi eşelonlarda yerlərin ayrılmasını;

– beşinci bənddə – ehtiyat döyüş sursatlarının, yanacağı və başqa material vasitələrin miqdarını və onların eşelonlaşdırılmasını;

– altıncı bənddə – idarəetmənin təşkilini, briqadanın idarəetmə məntəqələrinin yerlərini və daşıma qaydalarını və eşelonların nömrələrini, eləcə də hərbi eşelonlarla və bölmələrlə əlaqələrin saxlanılması qaydalarını;

– yeddi bənddə – briqadanın daşınmaya hazırlıq vaxtını;

– səkkizinci bənddə – müavinlərini, eləcə də briqadanın komanda məntəqəsi əvvəlki eşelonla getdikdən sonra qalan bölmələrin göndərilməsinin kimə həvalə olunmasını.

Tapşırıqlar verərək, briqada komandiri yükləmə, yolla hərəkət, boşaltma və daşınmanın dayandırıldığı zaman bölmələrin təminatının təşkili üzrə göstərişlər verir.

Daşınmaya hazırlıq zamanı briqada komandiri qərargahla, xidmət rəisləri və bölmə komandirləri ilə birlikdə yükləmə rayonlarının (stansiyaların) kəşfiyyatını aparır, çıxma rayonunu və gözləmə rayonunu, onlara yaxınlaşma və yükləmə yerlərinə yolları dəqiqləşdirir. Kəşfiyyat aparmaqla yoxlamanın gedişi zamanı hava hücumundan müdafiə, qoşunların kütləvi qırğın silahlarından mühafizəsi, maskalanma məsələlərinin təşkilini aydınlaşdırır, yükləmə rayonunun mühəndis avadanlığı işlərinin həcmi və yaxınlaşma yollarının hazırlığını və onların yerinə yetirilmə müddətini, kimyəvi, texniki və arxa təminatın təşkilini müəyyənləşdirir, yükləməyə gətirilən zaman və gedişi zamanı bölmələrin idarə olunmasının təşkili və onlarla əlaqələrin saxlanılması məsələlərini həll edir.

Yükləmə rayonlarının və bölmələrin gözləmə rayonlarından yükləmə yerinə yaxınlaşma yollarının kəşfiyyatında və öyrənilməsində dəmir yolunun hərbi komendantları da iştirak edirlər. Boşaltma, toplanma və bir yerə cəmlənmə rayonla-

rının kəşfiyyatının aparılması qərargahın, xidmət rəislərinin və daşınan briqadanın zabidləri və ya yuxarı qərargahın zabidləri tərəfindən yerinə yetirilir. Hərbi ešelonda briqada komandiri tərəfindən təyin olunur:

- hərbi ešelunun rəisi;
- hərbi ešelon rəisinin döyüş təchizatı üzrə köməkçisi;
- hərbi ešelon rəisinin təchizat üzrə köməkçisi;
- hərbi ešelunun rabitə rəisi;
- hərbi ešelunun həkimi (feldşeri).

Müvəqqəti hərbi təşkilat kimi daşınma müddətinə yaradılmış hərbi ešelon, öz fəaliyyətini hərbi daşınma üçün və hərbi ešelon rəisinin təyinatı haqqında hissə üzrə əmrin verildiyi vaxtdan başlayır. Ešelunun rəisi yükləmə-boşaltma komandalarının rəislərini təyin edir. Hərbi ešelonda qarovul xidmətini aparmaq üçün təyin edilir:

- hərbi ešelon üzrə növbətçi və onun köməkçisi;
- bölüklər üzrə növbətçilər;
- vaqonlar üzrə növbətçilər;
- qarovul;
- növbətçi bölmə;
- növbətçi siqnalçı.

Hərbi ešelonların silahları və hərbi texnikaları bir qayda olaraq, gözləmə rayonunda (çıxış rayonunda) bölmələrin gücü və vasitələrilə daşınmaya hazırlanır. Yükləmək üçün irəli hərəkət, bölmələr üzrə elə hesabla həyata keçirilir ki, stansiyaya çatan kimi onlar gecikmədən yüklənməyə başlaya bilsinlər. İrəli çəkilmə və yükləmə müddətində bölmələrin idarə edilməsi irəli çəkilmə rayonunda hazırlanmış komanda məntəqəsindən həyata keçirilir. Hərbi ešelonla komandirin və qərargahın getməsindən sonra yükləmə zamanı qalan bölmələrin idarə olunması briqada komandirinin müavinləri və bunun üçün təyin edilmiş qərargah zabiti tərəfindən aparılır və həmin zabit sonuncu ešelonla yola düşür.

Yüklənmə vaxtı bölmələrin fasiləsiz idarə olunmasını təmin etmək üçün ilkin çıxış rayonunda, gözləmə rayonlarında yerləşdirilmiş bölmələrə, yüklənmə stansiyalarında olan qərargah zabidləri ilə, tənzimləyici postlarla və yollarda hərbi əlaqələr komendantı ilə rabitə təşkil olunur. Dəmir yolu ilə hərəkət vaxtı briqada komandiri vacib qovşaq məntəqələrində olan bölük komandiri,

operativ qruplar, hərbi əlaqələr orqanları radio-stansiyalarından və siqnal vasitələrindən istifadə etməklə bölmələri idarə edir.

Hərbi ešelonların qarşılınması və gəlib çatan bölmələrin yerləşdirilməsi əvvəlcədən yüklənmə (boşaltma) rayonlarının kəşfiyyatını aparmaq üçün göndərilmiş qərargah zabidlərinə həvalə olunur.

Silah və hərbi texnikaların yüklənməsi (boşaldılması), şəxsi heyətin mindirilməsi (düşürülməsi) təyin edilmiş müddətdə, gizli, təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət edilməklə aparılmalı və bu zaman nəqliyyat vasitələrinin xarab olmasına yol verilməməlidir.

Mühafizə və komendant xidmətlərini yükləmə rayonunda sonuncu ešelonla yola düşən bölmələrin şəxsi heyəti, yolda hərəkət zamanı – sutkalıq növbətçilər, boşaltma yerlərində isə – birinci ešelonla gəlib çatmış bölmələrin şəxsi heyəti həyata keçirir. Daşınma zamanı qoşunlar boşalmaya, sonradan marşla hərəkət etməyə və döyüşə başlamağa daima hazır vəziyyətdə olmalıdır. Dəmir yolu ilə daşınan bölmələr, daşınmada fasilə və ya dayanma halları yarandıqda, briqada komandirinin əmri və ya böyük rəisin göstərişi ilə boşaldılır və yeni yükləmə yerinə və ya əvvəlcədən təyin olunmuş rayona öz gedişi ilə hərəkət edirlər.

NƏTİCƏ

Müasir döyüşlər göstərir ki, əməliyyat sahəsində qoşunların yerdəyişməsində sürət, gizlilik və təhlükəsizlik mühüm yer tutur. Bunların təşkil olunması üçün istər sülh, istərsə də müharibə dövründə daşınmalar hazırlanan və yerinə yetirilən zaman, eləcə də təchizatın bütün növləri üzrə əlavə tədbirlər həyata keçirilərkən komandirlərdən və qərargahlardan, hərbi əlaqə və nəqliyyat orqanlarından dəqiq qarşılıqlı fəaliyyət və icraçılıq tələb olunur. Dəqiq qarşılıqlı əlaqənin təşkil olunması üçün qərargah koordinasiya yaratmalı, araşdırma aparmalı və komandiri vaxtli-vaxtında məlumatla təmin edərək onun düzgün istiqamətdə, düşünülmüş qərar qəbul etməsinə köməklik göstərməlidir.

Hərbi qərar qəbul etmə prosesi komandirin və qərargahın hərtərəfli, aydın və ən əsası isə məntiqi ardıcılıqla qərar qəbul etməsinə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əməliyyata hazırlıq və qərargah prosedurları. Bakı, 2007
2. Maddi-texniki təminat ixtisasları üzrə müəhazirələr toplusu. Bakı, 2012
3. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 30 dekabr 2002-ci il tarixli 498 sayılı əmri

РЕЗЮМЕ

**РАБОТА КОМАНДИРА И ШТАБА ВО
ВРЕМЯ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ
МАРША ПО ЖЕЛЕЗНЫМ ДОРОГАМ
А. ДАШДЕМИРОВ**

Современные войны показывают что, скорость, безопасность и скрытность имеют решающее значение при передвижении войск. Для их организации как в мирное так и военное время при подготовке и проведение перевозок а также при выполнении мероприятий по видам обеспечения от командиров, штабов, органов военных отношений и транспорта требуется четкие меры взаимодействия и исполнения.

Для организации взаимодействия, штаб координирует, исследует и обеспечивает командира своевременной информацией для оказания помощи в принятии целенаправленного и продуманного решения.

Процесс принятия решения дает возможность командиру и штабу принять разностороннее, понятное и самое главное логическое решение.

security take main part of the troops campaign in the area of operation. To organize all of these, during deployment of the troops, preparation and execution of the deployments, also accomplishments of different measures about all kinds of supplies are demand accurate mutual operating and execution from commanders, headquarters, military communication and traffic organizations.

Headquarter has to organize coordination and carry out researches for the organization of accurate mutual communication and to provide commander with information in time due to help him in making the rightest decision in the correct direction.

The process of decision making helps the commanding officer and headquarter to make understandable, the rightest and mainly logical decision.

SUMMARY

**DURING PLANNING AND UNDERTAKING
THE MARCH RAILWAYS FUNCTIONING
(WORKING) THE COMMANDER
AND STAFF
A.DASHDAMIROV**

Modern wars show that, speed, sekretness and

HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA RAKET-TEXNİKİ TƏMİNATIN VƏ ARTİLLERİYA-TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Kapitan Anar PAŞALI

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Acar sözlər: hücum döyüşü, raket-texniki təminat, artilleriya-texniki təminat, təmir, təxliyyə, döyüş sursatı, ehtiyatların yaradılması, maddi vəsaitlərin daşınması, döyüş, silah, raket, texniki təminat, texniki qulluq, təmir bölmələri.

Ключевые слова: наступательный бой, ракетно-техническое обеспечение, артиллерия-техническое обеспечение, ремонт, эвакуация, боеприпасы, создание резервов, перевозка материальных средств, бой, оружие, ракет, техническое обеспечение, техническое обслуживание, ремонтные подразделения.

Keywords: attack, missile-service supply, artillery-service supply, repairing, evacuation, ammunition, foundation of resources, carrying out of material subsances, battle, weapon, missile, technical supply, maintendance, service units.

Dünyada bütün aparıcı dövlətlər hərbi əməliyyatların müvəffəqiyyətlə aparılması üçün müasir texniki təminatın və lazımı ehtiyatların vaxtında yaradılması və onların düzgün tətbiqinə ciddi fikir verir. Texniki təminatın düzgün tətbiqi əməliyyatların nəinki gedişinə, hətta ümumi nəticəsinə təsir edir. Bununla əlaqədar texniki təminat vasitələrinin müasir tələblərə uyğun istehsalında, inkişafında keyfiyyətli dəyişikliklər aparılır ki, bu da öz növbəsində müasir döyüş üsullarının daha da təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Müasir döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı və keçirilməsi zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminatın təşkili üzrə rəhbər edici sənədlərin tələblərinə riayət etməklə texniki təminat hissə və bölmələrinin düzgün idarə edilməsi qaydalarını, maddi vəsaitlərin qanuni və məqsədəuyğun məsrəf edilməsi, silah və hərbi texnikanın daima saz vəziyyətdə saxlanılması, düzgün istifadə edilməsi əsas məqsəddir.

Raket-texniki və artilleriya-texniki təminata nail olmaq üçün MTT hissə və bölmələrinin məsul vəzifəli şəxsləri aşağıda göstərilənləri bilmə-

lidirlər:

- döyüş növlərinin əsaslarını;
- maddi-texniki təminat hissələrinin (bölmələrinin) ştat strukturunu və döyüş imkanlarını;
- texniki təminat üzrə əməllərin, əsasnamələrin, təlimatların və direktivlərin tələblərini;
- silah və texnikaların taktiki-texniki xassələrini və normalarının tətbiqini;
- qoşun ehtiyatlarının eşelonlaşdırılmasını;
- praktiki məşğələlər zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminat bölmələrinin fəaliyyətini, düzgün yerləşdirilməsi qaydalarını;
- artilleriya anbarlarının və təmir bölmələrinin yerdəyişmələrini;
- texniki təminatda görülən əsas tədbirləri;
- marş (hərəkət) zamanı hissə və bölmələrin taktiki fəaliyyətlərini;
- döyüşlərdə maddi vəsaitlərin vaxtında və tam şəkildə şəxsi heyətə çatdırılmasını;
- silahların (texnikaların) təmiri və təxliyyəsinin təşkili qaydalarını;
- maddi vəsaitlərin alınması, qeydiyyatı, saxlanılması, onların təyinatı üzrə istifadəsi, silin-

məsi və onların qorunması qaydalarını;

– daşınmaların təşkilini və praktiki olaraq düzgün tətbiqini.

Hücum döyüşlərinin aparılması zamanı qoşunlarda raket-texniki və artilleriya-texniki təminatının düzgün təşkili, onların vaxtında yerinə yetirilməsi döyüş əməliyyatlarının müvəffəqiyyətinin əsasını təşkil edir və uğurla tamamlanmasında böyük rol oynayır.

Hücum əməliyyatında raket-texniki və artilleriya-texniki təminat.

Ümumi müddəalar.

Raket-texniki və artilleriya-texniki təminatın (RTT və ATT) məsələləri üzrə qəbul edilmiş qərarlara əsasən birlikdə (birləşmədə, hissədə) hücum hazırlıq zamanı bunlar yerinə yetirilir:

– birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) və təminat orqanlarına tapşırıqlar verilir;

– onun planlaşdırılması həyata keçirilir;

– RTT və ATT-nin qüvvə və vasitələri təyin olunmuş rayonlara çıxarılır və yerləşdirilir;

– müəyyən olunmuş normalara qədər raket, döyüş sursatları və hərbi-texniki ehtiyatlar doldurulur;

– silah və döyüş texnikasının döyüş tətbiqinə hazırlığı həyata keçirilir, silahların reqlament işləri, texniki xidməti və təxirəsalınmaz təmiri keçirilir;

– texniki təminat hissələrinin (bölmələrinin) qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi, onların idarə edilməsi təşkil edilir;

– döyüş zamanı raket-artilleriya silahları (RAS) xidmətinə həvalə olunan tapşırıqların yerinə yetirilməsinin hazır olmasına nəzarət edilir, zəruri hallarda başqa tədbirlər də həyata keçirilə bilər.

RTT və ATT qoşunların hücumə keçmə üsulundan – dərinlikdən hərəkətə gətirməklə və ya düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən asılı olaraq təşkil edilir və həyata keçirilir. Birinci halda RTT və ATT-nin əsas tədbirləri çıxış rayonlarında (cəmləşmə rayonlarında) başa çatdırılmalıdır. İkinci halda isə tədbirlər qoşunların hücum üçün çıxış vəziyyətini tutmalarına qədər başa çatdırılmalıdır.

RTT və ATT üzrə tədbirlərin həyata keçirilmə-

sinin həcmi və ardıcılığı, şəraitin, birliyin (birləşmə, hissənin) döyüş düzülüşündə yeri və onun qarşısına qoyulan döyüş tapşırıqlarının şərtləri ilə təyin edilir. Bu tədbirlər vaxtından asılı olaraq tam həcmdə, habelə ixtisar edilmiş həcmdə yerinə yetirilə bilər. Bütün hallarda, ilk növbədə döyüşün vaxtında başlanılmasını və müvəffəqiyyətlə aparılmasını təmin edən tədbirlər yerinə yetirilir. Qoşunların hücumə keçmə üsullarından asılı olmayaraq döyüş əməliyyatlarına hazırlıq dövründə RTT və ATT-nin əsas tədbirləri adətən aşağıdakılardan ibarət olur:

Raket-texniki təminat üzrə:

– birliyə (birləşməyə, hissəyə) gələn raketlərin qəbulu;

– raketlərin birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) çatdırılması;

– raketlərin döyüş tətbiqinə hazırlanması.

Artilleriya-texniki təminat üzrə:

– birliyə (birləşməyə, hissəyə) gələn döyüş sursatlarının və silahların qəbulu, onların döyüş tətbiqinə hazırlanması;

– döyüş sursatlarının birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) çatdırılması;

– döyüş sursatları ehtiyatlarının müəyyən olunmuş normalara qədər çatdırılması;

– birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) zəruri hallarda silahlarla dəstləşdirilməsi;

– silahların texniki xidməti və təmiri, döyüş sahəsinin münasib nöqtəsinə birliyin (birləşmənin, hissənin) qüvvə və vasitələri ilə bərpası mümkün olmayan nasaz, şatdan artıq silahların, həmçinin hərbi texniki əmlakın təxliyyəsi;

– təmir bölmələrinin və artilleriya anbarlarının vaxtılı-vaxtında birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) yaxınlaşdırılması, döyüş fəaliyyəti zamanı onların tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlanması.

Hücumun gedişatı zamanı RTT və ATT-nin əsas tədbirləri aşağıdakılardır:

– raket və döyüş sursatlarının məsrəf və itkilərinin yerinin fasiləsiz olaraq doldurulması;

– sıradan çıxmış silahların qısa müddətdə maksimal miqdarda bərpası;

– RTT və ATT qüvvə və vasitələrinin ən böyük effektivliklə istifadə olunması məqsədilə onların vaxtılı-vaxtında hücum edən birləşmələrə (hissə-

lərə, bölmələrə) yaxınlaşdırılması;

– tapşırıqların və döyüş gedişi şəraitlərinin dəyişməsi zamanı birləşmələrin (hissə və bölmələrin) təminatının tezliklə yenidən qurulması;

– RTT və ATT-nin kütləvi qırğın silahlarından (KQS-dən) mühafizəsi və pozulmuş idarəetmənin tez bərpa edilməsi;

– birləşmələrin (hissə və bölmələrin) növbəti döyüş fəaliyyətinin təminatı üzrə hazırlıq tədbirlərinin vaxtında keçirilməsi.

Birliyin (birləşmənin, hissənin) RAS xidməti rəisi ancaq kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilən hücum əməliyyatı aparılarkən daim yaranmış vəziyyəti öyrənir. Zəruri hallarda tabeçiliyində olan bölmələrinin tapşırıqlarını dəqiqləşdirir, onların qüvvə və vasitələrinin yerdəyişməsinə həyata keçirir, habelə RAS xidmətinin tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməni təmin edən başqa tədbirləri həyata keçirir.

KQS istifadə edilən şəraitdə hücumu keçərkən birləşmələrin (hissə və bölmələrin) RTT və ATT-nin təşkili yaranmış şəraitə müvafiq olaraq təyin edilir. Ancaq bütün hallarda RTT və ATT-nin əsas səyləri hər şeydən öncə aktiv döyüş aparən birləşmələrin (hissə və bölmələrin) təmin edilməsi üçün cəmlənməlidir. RAS xidməti rəisləri onların tabeçiliyində olan orqanların vəziyyətlərini bilməli, onların tapşırıq və imkanlarını dəqiqləşdirməli və icrası üçün bütün tədbirləri görməlidir. Bütün xidmət rəisləri məlumatların tam qəbul olunmasını gözləmədən qısa müddət ərzində şəraiti qiymətləndirməli, RT və AT təminatının təşkili üzrə komandirin MTT üzrə müavininə öz təkliflərini məruzə etməli, tabeçiliyində olan bölmələrin tapşırıqlarını dəqiqləşdirərək onların yerinə yetirilməsini təşkil etməlidir.

Aktiv döyüş aparən birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) RT və AT təminatını həyata keçirmək üçün ilk növbədə təminat orqanlarının qüvvə və vasitələrindən istifadə olunur. RTT və ATT-nin ayrı-ayrı bölmələrinin döyüş qabiliyyətinin itirilməsi hallarında onların tezliklə bərpası və KQS tətbiqi nəticələrinin ləğv edilməsi təşkil edilir.

Hərəkətdən hücumakeçmə zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminat.

Qoşunlar çıxış rayonunda yerləşən zaman raket

və döyüş sursatlarının ehtiyatları müəyyən olunmuş normalara çatdırılır. Silahlara texniki xidmət və təmir işləri həyata keçirilir. Təmir bölmələri silahlara texniki xidmət və təmir keçirilməsi zamanı onların heyətlərinə kömək göstərilməsi üçün daha çox istifadə olunur. Çıxış rayonlarında artilleriya anbarları, təmir bölmələri tam və ya qismən açıla bilər. Bu zaman onlar birləşmələrin (hissələrin, bölmələrin) ardınca hərəkət etmək və onların təminatı üzrə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün daim hazır olmalıdırlar. Döyüşün başlanmasına qədər birləşmələrin (hissələrin) raket və döyüş sursatları ilə təminatı birinci növbədə birlikdən qəbul edilən raket və döyüş sursatları ilə həyata keçirilir.

Raket və döyüş sursatlarının birləşmələrə (hissələrə), artilleriya atəş mövqelərinə birliyin avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması sifarişlər əsasında birliyin RAS xidməti rəisi tərəfindən planlaşdırılaraq təşkil edilir.

Birinci ešelondakı hissələr həmlənin artilleriya hazırlığı, həmlənin artilleriya dəstəyi və artilleriya müşayiətini həyata keçirmək üçün atəş mövqelərində yerə (torpaq üzərinə) boşaldılmaqla və yaxud sursat daşıyan bölmələrin avtomobillərində döyüş sursatlarının əlavə (qoşun ehtiyatları normalarından artıq) ehtiyatlarını yerləşdirməklə yaradıla bilər. Bu ehtiyatların miqdarı birliyin artilleriya rəisi və ya birləşmələrin artilleriya rəisi tərəfindən təyin edilir.

Əlavə ayrılmış döyüş sursatları ilə yüklənmiş nəqliyyat vasitələri çıxış rayonlarına (cəmləşmə rayonlarına) gəlməli və sonra artilleriya hissələri (bölmələri) ilə birlikdə onların atəş mövqeləri olan rayonlara getməlidir. Döyüş sursatlarının verilməsindən (boşaldılmasından) sonra azad olmuş nəqliyyat vasitələri mənsubiyyəti üzrə geri qayıdır.

Atəş mövqelərində yerə (torpaq üzərinə) boşaldılmaqla və ya avtomobillərdə döyüş sursatlarının əlavə ehtiyatlarını yığmaq mümkün olmayan hallarda həmlənin artilleriya hazırlığı və həmlənin artilleriya dəstəyinin keçirilməsi üçün birləşmələrdə (hissələrdə, bölmələrdə) daşınan döyüş sursatlarının qoşun ehtiyatları məsrəf olunur. Bu zaman məsrəf edilmiş ehtiyatların artilleriyanın atəş mövqelərinin dəyişdirilməsinə qə-

dər doldurulması imkanları əvvəlcədən nəzərdə tutulmalıdır.

Taborların (divizionların) döyüş zamanı raketlərlə (TƏİR, YM-ZİR) və döyüş sursatları ilə fasiləsiz təminatına nail olmaq məqsədilə taborların (divizionların) təminat taqımları döyüş təminatı məntəqələri (DTM) açırlar. Döyüş təminatı məntəqələri qarşılıqlı qoyulan tapşırıqları yerinə yetirən zaman taborların (divizionların) ardınca hərəkət edərək təyin olunmuş məsafədə aralıda qalmalıdırlar. Birliklərin (birləşmələrin, hissələrin) artilleriya anbarları adətən sutkada 1-2 (2-3) dəfə yerlərini dəyişirlər. Əgər birliyin artilleriya anbarı bölünərək 2 istiqamətdə hərəkət edərsə, onda o, günün axırına bir rayona cəmlənir. Birliyin (birləşmənin, hissənin) RAS xidməti hücumun gedişatı zamanı birləşmələrə (hissələrə, bölmələrə) raket və döyüş sursatlarının çatdırılmasını, gələn raket və döyüş sursatlarının qəbulunu, silahların texniki xidmətini, onların etibarlı işləməsini təmin edən həcmdə təmirini, zədələnmiş silahların, atılmış gilizlərin, boşalmış yeşiklərin yığılmasını və anbarlara daşınmasını təşkil edir.

Döyüşün gedişatı zamanı döyüş sursatlarının (raketlərin) məsrəf və itkilərinin doldurulmasını birinci növbədə əsas istiqamətdə döyüş əməliyyatları aparən birləşmələrdə (hissələrdə, bölmələrdə) həyata keçirilir.

Korpus (briqada, alay) hücum çıxış rayonundan hücum xəttinə çıxanda briqadanın (alayın) artilleriya anbarı və silahların təmiri üzrə bölmələri arxa cəbhənin yürüş kolonlarında irəliləyir, raket və döyüş sursatları ilə avtomobil bölmələrinin bir hissəsi korpusun (briqadanın, alayın) birinci eşelonunun arxasınca irəliləyərək ehtiyatların doldurulmasının təşkilinə hazır olur, qalan hissəsi isə ikinci eşelonun (ümumqoşun ehtiyatının) arxasınca 5-10 (2-3) km aralıda irəliləyərək hücum zamanı öz tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazır olurlar.

Korpusun hücum zolağının enindən asılı olaraq əlahiddə maddi-texniki təminat taboru (ƏMTT) bir və ya iki marşrutla irəliləyə bilər. Taborun iki marşrutda hərəkəti zamanı artilleriya anbarı əlahiddə maddi-texniki təminat taborunun kolonları üzrə bölünür. Hər kolon üzrə döyüş sursatları

(raketləri) miqdarı ilə nomenklaturu korpusun tapşırıqlarına və onun döyüş düzülüşünə uyğun olaraq təyin edilir.

Korpusun (briqadanın, alayın) tərkibinə daxil olmayan artilleriya briqadalarının (alaylarının) texniki təmir bölmələri təyin edilmiş rayonlarına öz birləşmələrinin (hissələrinin) yürüş kolonlarında irəliləyirlər. Təmir bölmələri və artilleriya anbarları hissələrin (bölmələrin) hücum keçməsi zamanı onlara təyin edilmiş rayonlarda cəbhə boyu açılmağa hazır vəziyyətdə dayanırlar. Bu zaman artilleriya anbarının birinci eşelonunun arxasınca hərəkət edən hissəsi cəbhə xəttindən briqadada (alayda) 6-8 km, korpusda 15 km-ə qədər aralıda, ikinci eşelonun və ya ümumqoşun ehtiyatlarının arxasınca hərəkət edən hissəsi isə müvafiq olaraq 15-25 km aralıda yerləşirlər. Çıxış rayonu çox uzaqda olmadıqda (20-25 km) və KQS istifadə edilməyən döyüş əməliyyatları zamanı korpusun artilleriya anbarı düşmənin müdafiəsini yarana qədər hücum edən hissələrin arxasınca irəliləməyə hazır vəziyyətdə çıxış rayonunda qala bilər. Artilleriya və başqa korpusların (briqadaların, alayların) texniki hissələri (bölmələri) bu birləşmələrin (hissələrin) həll etdiyi döyüş tapşırıqlarının xarakterindən asılı olaraq döyüşən hissələrin (bölmələrinin) arxasında və ya onların əməliyyat rayonlarında yerləşirlər.

RTT və ATT bölmələri hücumun gedişi zamanı öz tapşırıqlarını yerlərdəki işləri ilə təmin edilən hissələrin (bölmələrin) yerdəyişməsinə uyğunlaşdırılaraq yerinə yetirirlər. Yerdəyişmənin dövriliyi bölmələrin təyinatında, onların yerinə yetirdiyi tapşırıqlardan, hücumun tempindən və şəraitin başqa şərtlərindən asılıdır. Bölmələrin yerdəyişməsi bütün hallarda məqsədlər, vaxt, yer üzrə oxşar və əməliyyat orqanları ilə qarşılıqlı koordinasiya həyata keçirilir.

Artilleriya anbarlarının, təmir bölmələrinin yerdəyişməsinin təşkili zamanı onların açılma rayonlarının kəşfiyyat yolu ilə öyrənilməsi, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatı aparılır. Cəbhə boyu açılma rayonlarında yerin maskalanma və mühafizə xüsusiyyətlərindən, əvvəllər qoşunlar tərəfindən hazırlanmış və ya düşmən tərəfindən atılmış (yoxlamadan sonra) mühəndis qurğularından maksimum istifadə edilir. Daldalanacaq-

lar olmadıqda birinci növbədə sonradan onları örtmək şərti ilə şəxsi heyət üçün səngərlər qazılır, sonra isə raket və döyüş sursatları olan avtomobillər üçün daldalanacaqlar hazırlanır.

Tank əleyhinə idarə olunan raketlərin (TƏİR) və yaxın məsafəli zenit raketlərinin (YM-ZR) məsrəf edilmiş ehtiyatları günün axırında, zəruri hallarda döyüşün gedişində doldurulur.

Hücum edən hissələrin düşmən müdafiəsinin dərinliyinə çıxışı zamanı onların raket və döyüş sursatları ehtiyatı hissələrə əlavə nəqliyyatın ayrılması hesabına artırıla bilər. Hücum edən qoşunların təchizat bazalarından xeyli aralanması zamanı onlara raket və döyüş sursatları hava nəqliyyatı ilə çatdırıla bilər. Hissələrin RAS xidməti döyüş sursatlarının (raketlərin) helikopterlərdən (təyyarələrdən) qəbulunu və boşaldılmasını, həmçinin təyin olunmuş rayonlarda paraşütlə atılmış konteynerlərin yığılmasını təşkil etməlidir.

İkinci eşelon döyüşə girməmişdən əvvəl onun raket və döyüş sursatı ilə təminat qaydası dəqiqləşdirilir. Adətən bu vaxta qədər raket və döyüş sursatlarının qoşun ehtiyatları müəyyən olunmuş normalara qədər doldurulmalıdır.

Hissələrə (bölmələrə) raket və döyüş sursatlarının daşınması adətən birləşmələr (hissələr) tərəfindən tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra sutkada bir dəfə habelə zərurət olduqda tapşırıqlar zamanı həyata keçirilə bilər. Birinci eşelonda hücum edən hissələrə (bölmələrə) raket və döyüş sursatlarının daşınması yuxarı qərargahın avtomobil nəqliyyatı ilə həyata keçirilir. Raket və döyüş sursatları ilə avtomobil nəqliyyatı adətən korpusun, anbarların hərəkət marşrutunda nəqliyyatı qarşılamaq üçün təyin edilmiş görüş məntəqələrinə göndərilir. Nəqliyyatın vaxtında qarşılama, taktiki raketlərin (TƏİR, KT-ZİR, YM-ZİR) və döyüş sursatlarının qəbuluna cavabdehlik onların göndərildiyi birləşmənin (hissənin) RAS xidmətinin üzərinə düşür.

Hücumun gedişində silah və texnikanın təmiri təşkil edilir və keçirilir. Təmirin əsas məqsədi mümkün qədər çox miqdarda zədələnmiş silahların tez sıraya qaytarılması və onun təxliyyəsinə ibarətdir. Buna görə təmir adətən silahların sıradan çıxdığı yerdə, yaxın daldalanacaqlarda və birliyin (birləşmənin, hissənin) təmir bölmələrində

rində keçirilir, uzun sürən təmir tələb edən silahlar isə təmir - bərpa hissələrinə və birliyin artilleriya anbarına təxliyyə edilir və ya yerində təxliyyə hissələrinə verilir. Təmir bölmələri hücum edən hissələrə yaxınlaşır, daşınma və təxliyyə yollarında və ya zədələnmiş silah və texnikanın toplanış məntəqəsində müvafiq təmir işlərini həyata keçirir. Bu zaman onların yerində təmiri isə həmin dövr üçün yerdəyişmələrin uzlaşması hesabına böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hücumun sürətindən (tempindən) asılı olaraq hissənin və birləşmənin təmir bölmələri sutkada 2-3 dəfə, birliyin təmir bölməsi isə sutkada 1-2 dəfə yerlərini dəyişə bilərlər. Taktiki hava desantının tərkibinə təyin edilmiş bölmələr raket və döyüş sursatı ilə desantın tapşırıqları yerinə yetirməsi üçün bütün vaxtında onu təmin edirlər. Birləşmələrin (hissələrin) düşməni mühasirə etmək və mühasirədəki düşməni məhv etmək döyüşündə düşmənin arxasında olan hissələrin (bölmələrin) təminatına xüsusi diqqət yetirilir. Bu hissələr döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün bütün zəruri olan əmlakı özləri ilə götürməlidirlər. Raket və döyüş sursatlarının avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması onun etibarlı qorunması şərti ilə mümkün ola bilər. RTT və ATT bölmələrinin qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi arxa cəbhə hissə və bölmələri tərəfindən təşkil edilir. Hücum əməliyyatında birləşmələr (hissələr) düşmən müdafiəsinin dərinliklərinə doğru irəliləməyə müvəffəq olsalar RTT və ATT bölmələrinin mühafizəsi gücləndirilir. Bəzi hallarda mühafizə üçün döyüş bölmələri verilə bilər. Düşmən tərəfindən KQS tətbiq edildikdə RTT və ATT bölmələri zərurət olduqda çox güclü radiaktiv və kimyəvi zəhərlənmə zonalarından (yanğın, dağıntı və subasma rayonlarından) təhlükəsiz rayonlara çıxarılır. Onların radiaktiv və kimyəvi zəhərlənmə zonalarında hərəkətləri elə təşkil edilməlidir ki, onlar ən az şüalanma dozaları alsınlar. Bu zonalardan çıxdıqdan sonra qarşılıqları qoyulan tapşırıqları yerinə yetirmək imkanına malik olsunlar.

NƏTİCƏ

Beləliklə, nəticə olaraq bildirim ki, müasir döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı, həyata keçirilməsi zamanı raket-texniki (artille-

riya-texniki) təminatın müvəffəqiyyətli təşkili gələcək döyüşlərdə motoatıcı (tank) hissə və bölmələrinin fəaliyyətlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri olacaqdır. Hərb tarixi və keçmiş döyüşlərin təcrübəsi göstərir ki, birlik (birləşmə, hissə) qarşısına qoyulan vəzifəni raket-texniki və artilleriya-texniki təminatını vaxtında, fasiləsiz və düzgün təşkil etdikdə yerinə yetirmək olar.

Müasir döyüşlərdə düşmən tərəfindən istifadə oluna biləcək dəqiq raket-artilleriya (nüvə) zərbləri qoşunların ola biləcəyi hər bir rayonda (bölgədə) raket-artilleriya silahları və döyüş sur-satlarının böyük ölçüdə itkisinə, həmçinin sıradan çıxmasına səbəb ola bilər.

Məhz bu səbəbdən qoşunların hücum əməliyyatı zamanı raket-texniki və artilleriya-texniki təminatı baxımından daha dəqiq təşkili zərurəti yaranır.

Hücumun raket-texniki və artilleriya texniki təminatı yüksək səviyyədə təşkili şəxsi heyətin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, təminatın vaxtında təşkilindən, təmir və təxliyyənin planlaşdırılması və praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır. Bütün hallarda raket-texniki və artilleriya-texniki təminatın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yalnız həmin bölmələrin şəxsi heyətinin deyil, həm də bütün qoşun növlərinin şəxsi heyətinin söyləri nəticəsində nail olunur.

Gələcəkdə hücum döyüşləri zamanı RTT və ATT vasitələrinin daşınmasını yerinə yetirmək üçün əsas rolu yüksək sürət və manevrliyə malik olan nəqliyyat vasitələri oynayacaqdır. Bundan əlavə, hücum əməliyyatları aparılan zaman müxtəlif nəqliyyat növləri ilə təminat, təxliyyə və təmir üçün etibarlı qarşılıqlı əlaqənin və idarə etmənin təşkilini vacib edəcəkdir. Bu mənada, qoşunların müxtəlif şəraitlərdə hücumu müvəffəqiyyətlə başa çatdırmasına, həmçinin istənilən şəraitlərdə maddi vəsaitlərin daşımalarını, müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinin əhəmiyyətini daha da aktual edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hissə, birləşmə və birliklərin təmir orqanlarında raket-artilleriya silahlarının təmirinin və

texniki qulluğunun təşkili haqqında. Bakı, 2004

2. Raket-artilleriya silahlarının texniki təminatı. Silah və texnika silsiləsinin fənn-metodiki iclasında müzakirə olunaraq, 03 sayılı protokolla tövsiyyə olunmuşdur. Dərs vəsaiti.

РЕЗЮМЕ

РАКЕТНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ И АРТИЛЛЕРИ-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВО ВРЕМЯ НАСТУПАТЕЛЬНОГО БОЯ А. ПАШАЛЫ

В статье нашло свое отражение организация ракетно-техническое и артиллери-технического обеспечения, подвоз боеприпасов и создания резервов, эвакуация поврежденных орудий, ремонт и возвращение на поле боя, охрана личного состава и техники во время боя.

SUMMARY

ORGANIZATION OF AT MISSILE-SERVICE AND ARTILLERY-SERVICE IN THE ASSAULT OPERATIONS A. PASHALI

Organization of missile-service and artillery-service supply, evacuation of damaged weapons, their repairing and returning to the battle, security of personal staff and machines, carrying out of ammunition and foundation of resources during battle are marked in the article.

RADIOTEKNİKİ TABOR KOMANDİRİNİN HAVADAN HÜCUM EDƏN DÜŞMƏNİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ METODİKASI

Kapitan Zamin MUSAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, hava hədəfi, aşkaretmə zonası, qorunan obyekt, aşağı hündürlük.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, воздушные цели, зона обнаружения, обороняемый объект, малые высоты.

Keywords: Air defence, low altitude, Publicity zone, defended object, air target.

aparılması effektivliyinə, kəşfiyyat məlumatı (KM) və döyüş məlumatının (DM) verilməsinə təsirini öyrənməyə kifayət qədər vaxta sahibdirlər;

– HHV-nin yüksək hazırlığı, qərarın dəqiqləşdi-

Düşmən fəaliyyətinin radiotexniki taborun döyüş tapşırığına hazırlığı və icrasına hərtərəfli təsirinin qeydə alınması məqsədilə “hava düşməninin” qiymətləndirilməsi daimi aparılır. Radiotexniki taborda düşmənin qiymətləndirilməsi aşağıdakı xüsusiyyətləri nəzərə alaraq aparılır:

– radiotexniki tabor əvvəlcədən sülh zamanı HHM birləşməsi yaradılarkən qurulur və düşmənin hava hücum vasitələri (HHV), zenit-raket qoşunları (ZRQ), HHQ birləşməsinin qırıcı aviasiyası (QA) və döyüş fəaliyyətlərinin dəyişməsinə nəzərə alaraq təkmilləşdirilir. Döyüş fəaliyyətləri başlayana qədər radiotexniki taborun döyüş düzülüşündə əhəmiyyətli dəyişmələr nəzərdə tutulmur;

– bu mərhələdə radiotexniki tabor komandiri və qərargahı bir qayda olaraq, “hava düşməninin” fəaliyyəti haqqında məlumatın toplanılması, əməliyyat-taktiki hesabatların aparılması, düşmənin HHV-nin yerləşmə yerlərinin öyrənilməsi, tərkibi, döyüş qabiliyyətlərinin və başqa fəaliyyət növlərinin öyrənilməsi üçün və eləcə də bunların radiolokasiya kəşfiyyatının

rilməsi üçün minimal sərəncamda olan vaxta malik olması düşmənin qiymətləndirilməsi üçün bütün tədbirlərin yerinə yetirilməsinə imkan vermir, ona görə lazım olan tədbirlər əvvəlcədən keçirilir, öz vasitələrindən, qonşu və qarşılıqlı əlaqədə olan qüvvələrdən düşmən haqqında daxil olan yeni məlumatlar diqqətlə proqnozlaşdırılır və daim dəqiqləşdirilir;

– radiotexniki taborda “hava düşməninin” qiymətləndirilməsi, HHQ birləşməsində işlənmiş zərbə variantlarına görə və radiotexniki taborun bu variantlar üzrə HHQ birləşməsinin döyüş fəaliyyətini aparması üçün KM və DM-in ötürülməsi imkanlarına görə aparılır;

– HHQ birləşməsinin döyüş fəaliyyətlərinin başlaması ilə HHV fəaliyyətləri və real tərkibi haqqında əsas məlumat mənbəsi, taborun radiotexniki bölmələri qonşu hissələr, eləcə də, başqa silahlı qüvvələrin “hava düşməninin” kəşfiyyat vasitələridir. Bu məlumatlara əsasən qərar qəbul olunur (dəqiqləşdirilir) və HHQ birləşməsinin ZRQ və QA-nın döyüş fəaliyyətləri üçün döyüş məlumatı verilir.

Radiotexniki taborda hava düşməninin qiymətləndirilməsi ancaq birinci zərbə müddətinə

aparılmır, onun sonrakı fəaliyyətləri, aviasiya manevr qüvvələri və itkilər də nəzərə alınır. Bu, qüvvə, vasitələr və ehtiyatların səmərəli surətdə bölünməsinə imkan yaradır və hər bir şəraitdə döyüş məlumatının verilməsi tapşırıqlarının etibarlı və fasiləsiz həllini təmin edir.

“Hava düşməninin” qiymətləndirilməsində, HHQ-nin birləşməsindən alınan məlumatlarla bərabər, radiotexniki tabor komandiri eyni zamanda əməliyyat bölmə rəisinin rəhbərliyi altında öz qərargahının məlumatlarından istifadə edir, düşmənin qiymətləndirilməsi üçün lazım olan materiallara – “hava düşməni” haqqında məlumatın toplanılması və ümumiləşməsinə cavabdehlik daşıyır.

Düşmənin qiymətləndirilməsi üçün ilkin məlumatlar HHQ birləşməsindən daxil olur:

- verilmiş istiqamət üzrə düşmənin hava hücum vasitələri qruplaşması haqqında (aerodromlar və bazaların yerləşməsi, təyyarələrin tipi və sayı, HHV-nin döyüş hazırlığı dərəcələri);

- düşmənin HHV-nin HHQ birləşməsi sərhədlərində ehtimal olunan zərbələrinin variantları (aviasiyanın və pilotsuz aparatların istiqamətlər və qorunan obyektlər üzrə gözlənilən bölgüsü, reaktiv və aviasiya zərbələrinin tətbiqi, hava hücumunun sıxlığı və HHQ-ni dəfətmə və obyektlərə zərbəvurma taktiki fəndləri, düşmənin elektron susdurma vasitələrinin tətbiq üsulları, onlar tərəfindən tətbiq edilən maneələrin növü və sıxlığı).

Bu materiallardan başqa briqada komandiri kəşfiyyat məlumatlarını, eləcə də qonşu radiotexniki taborların və tabeçilikdə olan bölmələrdən əldə etdiyi materialları istifadə edir.

Əvvəlcədən və bilavasitə hazırlıq zamanı “hava düşməni”nin qiymətləndirilməsində üç əsas qrup sualları:

1. Əks tərəf “hava düşməni” qruplaşmasının yerləşməsi və döyüş qabiliyyətləri.

2. Əks tərəf qruplaşmanın HHV-nin uçuş-taktiki xarakteristikaları.

3. “Hava düşmənin” ehtimal olunan zərbə variantları və HHV-lərinin fəaliyyət taktikası.

Sualların birinci qrupunda qiymətləndirilir:

- düşmənin yerləşməsi, döyüş tərkibi, döyüş

hazırlığı, uçuş gəlmə vaxtı;

- düşmənin hava və kosmik kəşfiyyataparmanın imkanları;

- düşmənin KQS-nin tətbiq imkanları;

- düşmənin elektron susdurulma imkanları;

- düşmənin zərbə zamanı döyüş düzülüşlərinin elementlərini zədələmə imkanları.

Düşmənin HHV-nin yerləşməsinin öyrənilməsində aerodromların (bazaların), radiotexniki taborun radiolokasiya sahəsinin xarici sərhəddindən, ZRQ mövqelərindən və obyektlərdən uzaqlığı və döyüşə hazır olan təyyarələrin ümumi sayı qiymətləndirilir.

HHQ birləşməsinin və zərbə obyektlərinin radiolokasiya sahəsinin xarici sərhəddindən aerodromların (bazaların) uzaqlığı, düşmənin HHV-nin çatma hüduqlarını müəyyən etməyə və hər HHV tipinin uçuş-taktiki xarakteristikasından, onun uçuşunun maksimal uzaqlığı və taktiki fəaliyyət radiusu, eləcə də hədəflərin briqadanın radiolokasiya sahəsinə giriş vaxtı və zərbə obyektlərinə çıxış vaxtından asılı olaraq çatma hüduqlarının xəritəyə çəkilməsinə imkan verir. Hava hücumu vasitələrinin döyüş hazırlığının öyrənilməsində onların uçuşa hazırlığı qiymətləndirilir.

Düşmənin HHV-nin görmə sahəsinə giriş vaxtı aşağıdakı düstur ilə hesablanır:

$$T_{gir} = T_{qalx\ i} + \frac{D_{iz}}{V_h}$$

HHV-nin zərbə obyektlərinə çıxış vaxtı:

$$T_{çix} = T_{qalx\ i} + \frac{D_{ij}}{V_h}$$

T_{qalx} – düşmənin aviasiyasının i aerodromundan qalxma vaxtı

D_{iz} (D_{ij}) – i aerodromundan görmə zonasına (j obyektinə) məsafəsi.

Uçuş gəlmə vaxtı hər istiqamət və fərqli HHV uçuş hündürlüyü üçün aşağıdakı düstur ilə hesablanır:

$$T_{ug} \text{ (dəq)} = \frac{D \text{ km}}{V_h \text{ (km saat)}}$$

D – birinci xəttin radiolokasiya sahəsi sərhədindən verilmiş hissənin, RTQ birləşməsinin sahəsinin sərhəddinə olan məsafə;

V_h – hədəfin uçma sürəti.

Birinci zərbə zamanı gözlənilən təyyarələrin sayı HHM birləşməsi tərəfindən verilən məlumatlar əsasında müəyyən edilir.

Düşmənin hava, elektron və kosmik kəşfiyyatparma qabiliyyətinin öyrənilməsində təyin edilir:

- idarə olunan və pilotsuz aerodinamik kəşfiyyat vasitələrin yerləşməsi, tipi və fəaliyyət növləri (marşrutlar, dövlət sərhəddinə yaxınlığı, onun pozulması zamanı təyyarələrin fəaliyyət xüsusiyyəti);

- kosmik RTV qruplaşmasının kəşfiyyat vasitələrinin verilmiş ərazidə uçma orbiti, təyinatı və uçma vaxtı;

- aerodinamik və kosmik kəşfiyyat vasitələrinin kəşfiyyat məlumatlarını əldə etmək imkanları.

Bu sualların qiymətləndirilməsi radiotexniki tabor komandirinin bütün kəşfiyyat növlərindən maskalanması üçün tədbirlərin planlaşdırılmasına imkan verir. Düşmənin KQS-dən istifadə imkanları aşağıdakı suallar üzrə qiymətləndirilir:

- nüvə, kimyəvi və bioloji silah daşıyıcıların sayı və imkanları;

- HHQ birləşməsi sərhədlərində kütləvi qırğın silahından istifadəsi təxmin edilən rayonlar və obyektlər;

- düşmən aviasiyası tərəfindən KQS-nin tətbiq edilməsinə taktiki fəndləri və üsulları;

- nüvə silahının, zəhərli maddələrin və bioloji vasitələrin bölmələrə, hissələrə, RTQ birləşmələrinin fəaliyyətinə gözlənilən təsiri (itkilər, radiasiya, kimyəvi, bioloji zəhərlənmənin zonaları, yanğın, su altında qalan uçqunların rayonları);

Düşmənin KQS-dən istifadə imkanlarının qiymətləndirilməsi, gözlənilən nüvə, kimyəvi, bakterioloji vəziyyəti proqnozlaşdırmağa və müdafiə üçün tədbirləri əvvəlcədən nəzərə almağa

imkan verir.

Düşmənin elektron susdurulması imkanlarının aşağıdakı suallar üzrə qiymətləndirilir:

- qarşıda duran düşmən qruplaşmasının maneə vasitələrinin xarakteristikası;

- maneələri qoyma fəndləri və üsulları;

- düşmənin radiolokasiya əleyhinə raketlərdən istifadə imkanları (tipi, onların məqsədli təyinatı, idarə və yönəltmə prinsipləri, RTQ və RLS-lərinə tətbiq imkanları).

Düşmənin radiolokasiya üzrə susdurulması, imkanların qiymətləndirilməsi, gözlənilən maneə vəziyyətini proqnozlaşdırmağa və RTQ qruplaşmasına bütünlükdə, maneəyə qarşı sabitliyini artırılması üçün tədbirləri təyin etməyə imkan verir.

Düşmənin müdafiə obyektləri və radiotexniki taborun döyüş düzülüşlərinin zədələnməsi imkanları aşağıdakı suallar nəzərə alınaraq qiymətləndirilir:

- nüvə müharibəsində və adi məhvetmə silahları istifadə edilən müharibədə güc və vasitələrin naryadı (HHQ birləşməsinin məlumatları üzrə hesablanır);

- hava düşmənin KM (YM) və radiotexniki bölmələrin bilavasitə atəşlə susdurulması imkanları və məhvetmə vasitələri;

- diviziya və desant dəstələrinin radiotexniki bölmələrlə fəaliyyət imkanları.

Düşmənin bu imkanlarının qiymətləndirilməsi atəş təsirinin effektivliyini proqnozlaşdırmağa, birbaşa və dolaylı olaraq gözlənilən itkiləri və radiotexniki taborun döyüş qabiliyyətini bərpa etmək üçün tədbirləri nəzərə almağa və KQS-dən istifadə nəticələrini ləğv etməyə imkan verir.

Sualların ikinci qrupunda uçuş-taktiki xarakteristika qiymətləndirilir:

- HHV təyinatı və onların effektiv əksetmə sahəsi;

- uzaqlığı və fəaliyyətinin taktiki radiusu;

- döyüş tətbiqinin sürətləri və hündürlükləri;

- manevr imkanları;

- silah və naviqasiya avadanlığı;

Təyyarələrin və «hava-yer» İOR-ların təyinatını bilmək düşmən tərəfindən onların gözlənilən döyüş tətbiqini qiymətləndirilməsinə imkan

verir.

Hücum vasitələrinin effektiv əksetmə sahəsinə bilmək RLS-in onları görmə uzaqlıqlarının imkanlarını qiymətləndirməyə və hər növ təyyarələrin və ya İOR-ların (raketlərin) minimal effektiv əksetmə sahəsinə görə radiotexniki taborun radiolokasiya sahəsinin parametrlərini hesablamağa imkan verir.

Məsələn, zərbədə taktiki ($S_{ef} = 1-5 \text{ m}^2$), aviadaşıyıcı ($S_{ef} = 1-8 \text{ m}^2$) və strateji ($S_{ef} = 15-20 \text{ m}^2$) təyyarələr iştirak edə bilər. O zaman hesablama effektiv əksetmə sahəsi $S_{ef} = 1 \text{ m}^2$ bərabərdir. Bundan başqa, RLS-in düşmənin «hava-yer» raketlərini görmə imkanları nəzərə alınır. Fərqli tiptə təyyarələrin və «hava-yer» raketlərinin uçuş uzaqlığı haqqında olan məlumatlara əsasən radiolokasiya sahəsinin parametrləri hesablanır. Düşmənin HHV-nin uzaqlıq və taktiki fəaliyyət radiusunu bilmək, fərqli tipli HHV-nin çatma uzaqlığını təyin etməyə, xəritəyə aşağı, orta və böyük hündürlükdə çatma hədlərini çəkməyə imkan verir. Çatma uzaqlığı (R_m) taktiki fəaliyyət radiusuna bərabər və ya çox qəbul edilir və aşağıdakı düstur ilə hesablanır:

$$R_m = 0,3 - 0,4 D_{tak}$$

D_{tak} – düşmənin müvafiq olan HHV-nin maksimal uçuş uzaqlığıdır.

Təyyarələrin uçuş sürətlərini bilmək, uçubgəlmə vaxtlarını (T_{ug}), girmə vaxtını (T_g) hesablamağa, həmçinin döyüş fəaliyyətləri zamanı təyyarələrin tiplərini təyin etməyə və RLS-in görmə sahəsində və görünməyən sahələrdə (proqnozlaşdırma) olma müddətlərini təyin etməyə imkan verir.

Aviasiyanın və «hava-yer» raketlərinin döyüş tətbiqi hündürlüklərini bilmək radiolokasiya sahəsinin yuxarı və aşağı sərhədlərinin (H_y , H_a) tələblərini təyin etməyə imkan verir.

Bundan başqa, döyüş tətbiqinin hündürlükləri RLS-in görmə sahələrinin taktiki üsulları və tətbiqetmə qaydalarını səciyyələndirir, habelə RTQ qruplaşmasının hədəfləri görmə və müşayiətmə imkanlarını qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Təyyarələrin manevr qabiliyyətlərini bilmək (kursun, sürətin, hündürlüyün dəyişməsi, hündürlüyü yığma sürəti, alçalma sürəti, fərqli hündürlükdə və sürətlərdə dönmə radiusu və b.) HHV-nin tipini düzgün təyin etməyə və manevr zamanı hədəfin fasiləsiz müşayiətini təmin etməyə imkan verir.

Silahlanmanın və bort naviqasiya avadanlığının imkanlarının öyrənilməsi (yer və bort naviqasiya avadanlıqlarının xarakteristikası, obyektlərə çıxış dəqiqliyi) RTQ mövqelərinə atəş təsirinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə, radiotexniki bölmələrin mövqelərinə təyyarələrin çıxma ehtimalını təyin etməyə və mövqələrin, KM-in (YM) maskalanması və müdafiəsi üçün tədbirlər planını tutmağa imkan verir.

Üçüncü qrup sualları qiymətləndirərkən düşmənin HHV zərbələrinin variantları təhlil edilir.

Bu zərbə variantlarının, radiotexniki taborun fəaliyyətinin tapşırıq və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı suallar üzrə aparılır:

- hücum vasitələrinin qalxma və radiotexniki taborun görmə sahəsinə giriş vaxtı;
- düşmənin HHV zərbəsinin quruluşu (aviasiya qruplarının sayı və onların istiqamətlər üzrə bölünməsi, HHV zərbəsinin müddəti, hədəflərin ehtimal olunan marşrutlar və hündürlüklər üzrə bölünməsi, qrupların döyüş düzülüşləri, «hava-yer» raketlərini buraxma sərhədləri (o cümlədən SQR), müəyyən zərbə variantında radiolokasiya hədəflərinin sayı;
- maneə vəziyyəti;
- radiotexniki bölmələrin atəşlə susdurulması və KQS tətbiq etməklə radiotexniki taborun döyüş düzülüşlərinin zədələnməsi;
- yer relyefinin düşmənin HHV-nin fəaliyyət xarakterinə təsiri.

Aviasiyanın qalxma və onun görmə sahəsinə girmə vaxtı ballistik raketlərin start vaxtına nisbətən («start» signalının alınması ilə) aşağıdakı düstur ilə qiymətləndirilir:

$$T_q = \ll S \gg \pm \Delta t$$

S – düşmənin ballistik raketlərinin start vaxtı;

Δt – raketlərin start vaxtı ilə aviasiyanın qalxması arasındakı vaxt intervalı «+» təyyarələrin startdan sonra, «-» raketlərdən əvvəl qalxması zamanı istifadə edilir, eyni vaxtda start və qalxmada $\Delta t = 0$.

RTBR komandiri «sərəncamında» olan vaxtı bilməlidir, hansı ki, aşağıdakı düstur ilə təyin edilir:

$$T_{\text{sör}} = T_{\text{gir}} - T_{\text{galx}} - t_{\text{eht}} = K \frac{D}{V_h} \quad \text{qalx}$$

T_{gir} düsturu əvvəlcə verilmişdir.

D – ən yaxın aerodromlardan (bazalardan) RLS-in görmə sahələrinə olan məsafə,

K – düstura daxil olan gözlənilməyən kəmiyyətlərin xüsusiyyətlərini nəzərə alan əmsaldır və 1,25-ə bərabərdir.

Ballistik raketlərin startı haqqında məlumat olmadıqda hesablama belə aparılır.

$$T_{\text{sör}} = K \frac{D}{V_h} - t_{\text{rouv}} - t_{\text{eht}}$$

t_{rouv} – raketlərin zərbə obyektlərinə uçma vaxtı,

t_{eht} – raketlərin startı haqqında məlumatın gecikmə vaxtı.

Düşmən aviasiyasının zərbəsinin qurulması hər istiqamət üzrə qiymətləndirilməlidir. Buna əsaslanaraq, verilmiş hədəflərin radiotexniki vasitələr görünüşünə girə bilən radiotexniki taborun bölmələri təyin edilir, hədəflərin radiotexniki vasitələrin görmə sahəsində qalma müddətindən asılı olaraq onların fasiləsiz işləmə vaxtı müəyyənləşdirilir.

Radiotexniki bölmələrin görmə zonasında və radiotexniki taborun radiolokasiya sahəsində, zərbədə iştirak edən hava hədəflərinin miqdarı, bölmələrin və radiotexniki taborun KM-inə məlumat imkanlarına tələblər irəli sürür və aşağıdakı düstur ilə təyin edilir:

$$M_{\text{rtbr km}} \geq N_h - N_{\text{qa qr}}$$

N_h – radiotexniki taborun radiolokasiya sahəsində eyni vaxtda müşahidə olunan hədəflərin sayı;

$N_{\text{qa qr}}$ – radiotexniki taborun eyni zamanda müşayiət etdiyi QA qruplarının sayı.

Taktiki və aviadaşyıcı aviasiyanın hava basqını zamanı radiolokasiya hədəflərinin sayı təxmini olaraq hesablanıla bilər:

$$N_{\text{rth}} = \frac{N_{\text{təy TA,AA}}}{2}$$

və qruplaşmış hədəflərin sayı:

$$N_{\text{rth}} = \frac{N_{\text{təy TA,AA}}}{4}$$

Zərbə variantının qrafiki və mətni təsvirini istifadə edərək, komandir və radiotexniki taborun qərarı hər zərbə üçün hava hədəflərinin sayını, tərkibini, təyyarə qruplarının tapşırıqlarını, onların döyüş düzülüşlərini, qruplar arasındakı interval və məsafəni, hava hədəflərinin yerləşmə bazalarından qanadlı raketlərin buraxılma sərhədlərinə və zərbə obyektlərinə uçma profillərini, aşağı hündürlükdə hədəflərin mümkün olan gizli yaxınlaşmalarını, zərbə-kəşfiyyət komplekslərinin ehtimal olan patrul çəkmə zonalarını qiymətləndirir.

Bütün bunlar “hava düşməni”nin zərbəsinin taktiki fikrinin aşkara çıxarılmasına yol verir. Zərbənin qurulmasının və düşmən aviasiyasının hər istiqamət və marşrut üzrə fəaliyyət parametrlərini detallaşdırılması ilə, radiotexniki tabor komandiri fərqli vaxt hissələrində, öz qırıclarının ehtimal olunan fəaliyyətini nəzərə alaraq, zərbənin sıxlığını qiymətləndirir və öz RLS, KM İM-si heyətlərinin ehtimal olunan maksimal gərginliyini təyin edir.

«Hava-yer» raketlərinin buraxılma sərhədləri (zolaqları) uçuş marşrutlarını və raketlərin fəaliyyət uzaqlıqlarını nəzərə almaqla xəritədə təyin edilir. Bununla bərabər raketlərin tətbiq etmə (buraxılma) variantları, onların naviqasiya sistemləri, vizual və radiolokasiya oriyentirlərinin varlığı nəzərə alınır.

SQR-in buraxılma sərhədlərinin qiymətləndirilməsi, RTQ-in onları daşıyanları aşkaretmə imkanlarını təyin etməyə, daşıyıcılar qarşı

olunur. RLS hədəfləri görmə, QA-nın döyüşə yürütmə sərhədləri, ZRDN tapşırığının qoyulması və b. maneəyə qarşı dayanıqlılığın hesablaşma sərhədləridir. Qiymətləndirmə nəticəsində komandir radiotexniki taborun maneə vəziyyətində hədəfləri aşkar və müşayiətmə imkanları haqqında nəticə çıxarır.

Rayonlarda passiv maneələrin sıxlığı və onların qoyulması 3 sayılı düstur ilə hesablanır.

SQR-in buraxılma sərhədlərinə qədər məhv etmək üçün HHM vasitələrinə kəşfiyyat və döyüş məlumatının ötürülməsinə imkan verir.

«Hava-yer» İOR-nin buraxılma sərhədlərinin qiymətləndirilməsi, RTQ-nın onları daşıyıcı təyyarələrdən ayrılma məqamından aşkaretmə imkanlarını təyin etməyə və onlara qarşı atış vasitələrinə kəşfiyyat və döyüş məlumatının ötürülməsinə yol verir.

Düşmənin zərbə variantında maneə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində dəqiqləşdirilir:

– xüsusi maneə qoyanların yerləşməsi və aviasiya qruplaşmasında fəaliyyət göstərən maneə qoyanların (maneə qoyanların sayı və tipi, onların fəaliyyət rayonları, briqadanın RLS-nin görmə sahəsinə girmə vaxtı, uçuş hündürlükləri) yerləşməsi;

- maneə qoymaya başlama sərhədləri;
- maneə vasitələrilə nümayiş qruplarının ehtimal olunan fəaliyyət rayonları;
- istiqamətlər və marşrutlar üzrə maneələrin xarakteristikası;
- maneə qoyma üsulları;
- düşmən tərəfindən aldadıcı hədəflərin, tələkətlərin tətbiqi və s.;
- passiv maneələr qoyulan rayonlar.

Maneə vəziyyətini qiymətləndirmə nəticəsində maneəyə qarşı dayanıqlılığın sərhədləri və gözənilən maneə sıxlığı 2 sayılı düstur ilə təyin

Radiotexniki tabor komandiri radiotexniki bölmələrin həm birbaşa atışla susdurulması, eləcə də nüvə silahının radiotexniki taborun döyüş düzülüşü hüduqlarında olan obyektlərə zərbə endirilməsi zamanı dolayı təsiri ilə ehtimal olunan itkilərin hesablanması aparır.

Bu məqsədlə hər zərbə variantında susdurma qruplarının yerləşməsi və tərkibi, təyyarələrin mövqelərə çıxardılma qaydaları, zərbəni endirmənin üsul və fəndləri, radiolokasiya əleyhinə, lazer və televiziya başlıqlı tuşlama sistemləri olan raketlərin buraxılma sərhədləri dəqiqləşdirilir, bölmələr və briqada üzrə ehtimal olunan şəxsi heyətin və radioelektron texnikanın itkiləri hesablanır, radiotexniki bölmələrə qarşı diversiya qruplarının fəaliyyət imkanları qiymətləndirilir. Bundan başqa düşmən tərəfindən nüvə silahının tətbiq etdiyi rayonlar və obyektlər qiymətləndirilir (silahın növü, partlayıcı maddənin gücü, parlayış növləri), şəxsi heyətin və radioelektron texnikanın bilavasitə itkiləri, mövqelərin radioaktiv zəhərlənmə dərəcəsi və onun nəticələri, eləcə də bioloji və kimyəvi silahın tətbiqetmə rayonları və onlar tərəfindən radiotexniki bölmələri məhv etmə ehtimalları dəqiqləşdirilir. Qiymətləndirmənin nəticələri cəmləşdirilmiş (birbaşa və dolayı zədələnmədən) itkiləri təyin etmək, heyətin və ehtiyatın yerləşdirilməsi, aviasiya və diversiya qruplarının zərbələrindən ümumilikdə briqadanın dö-

yüç fəaliyyətinin bərpa olunmasında və KM-in (İM) mövqelərinin müdafiəsində istifadə edilir.

Ərazi relyefinin qiymətləndirilməsi və onun düşmən HHV fəaliyyətlərinin xarakterinə təsiri, radiotexniki taborun rayonu sərhədlərində olan obyektlərə gizli yaxınlaşma yerlərinin (körfəzlər, çay yataqları, vadilər, düzənliklər, çuxurlar) və müşahidə olunmayan sahələrin, xüsusilə aşağı və çox aşağı hündürlüklərdə, eləcə də bundan irəli gələn düşmənin HHV-nin fərqli istiqamətlərdən gözlənilən uçuş profillərinin quruluşunun təyin olunmasını daxil edir. Yer relyefinin düşmən HHV-nin fəaliyyət xarakterinə təsirinin müəyyən zərbə variantında nəzərə alınması, xüsusilə, aşağı və çox aşağı hündürlüklərdə radiolokasiya sahəsinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin təyin olunmasına imkan verir.

DÜŞMƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏTİCƏLƏRİ

Düşmənin qiymətləndirilməsi nəticəsində, radiotexniki tabor komandiri taborun HHM birləşməsinin döyüş fəaliyyətlərinin aparılması üçün kəşfiyyat və döyüş məlumatının verilməsi və döyüş tətbiqinin təşkili üzrə olan qərarına əsasən nəticə çıxarır.

Düşmənin qiymətləndirilməsi nəticəsində aşağıdakı suallar əks olunur:

– fikir, birinci zərbədə ehtimal olunan qüvvələr naryadı, HHM vasitələrinin dəfətmə və zərbəndirmə üsulları, onların müddəti, uçub gəlmə vaxtı;

– radiolokasiya sahəsinə tələblər (əsas qüvvələrin cəmləşmə istiqamətləri, radiolokasiya sahəsi sərhədlərinin hündürlükləri, radiolokasiya sahəsinin qurulması üçün hədəflərin hesablanmış effektiv əksətmə sahəsi);

– döyüş hazırlığına və döyüş növbəsinin təşkilinə tələblər (sərəncamda olan vaxt, döyüş hazırlığının lazım olan səviyyəsi və növbətçi qüvvələrin tərkibi);

– döyüş tətbiqinin gözlənilən gərginlik üçün tələb olunan məlumat imkanları, bölmələrin (KM)(İM) döyüş işinin müddəti və intensivliyi;

– maneələrin radiolokasiya sahəsinə və radiotexniki taborun tapşırığın yerinə yetirilməsinə

təsiri və maneəyə dayanıqlığın artırılması üçün tədbirlər (RES-in maneə şəraitində istifadəsi, trianqulyasiya sisteminin tutumu);

– gözlənilən itkilər və radiotexniki taborun döyüş düzülüşü davamlılığının artırılması üçün tədbirlər;

– briqada (alay) komandirinin düşmənin qiymətləndirilməsi nəticələrinin radiotexniki taborun döyüş tətbiqinin təşkili zamanı əvvəlcədən və bilavasitə əsas sualları müəyyənləşdirilmişdir.

Radiotexniki tabor komandirinin hava düşməninin qiymətləndirilməsi nəticələri əks olunur:

– komandirin radiotexniki taborun döyüş tətbiqinə qərarında (qrafiki olaraq radiotexniki tabor komandirinin xəritəsində, mətn olaraq düşmənin qiymətləndirilməsindən nəticələr izahedici yazıda);

– radiotexniki taborun döyüş əmrində düşmənin qiymətləndirilməsindən ümumi nəticələr;

– radiotexniki taborun döyüş tətbiqi planında, «vəziyyətin qiymətləndirilməsi nəticələri» bölməsində – düşmənin qiymətləndirilməsindən əsaslı nəticələr.

RADİOTEXNİKİ TABORUN DÖYÜŞ TƏTBİQİ ZAMANI HAVA DÜŞMƏNİNİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ QAYDASI

Radiotexniki tabor komandirinin döyüş tətbiqi müddətində hava düşmənin qiymətləndirilməsi məqsədi, düşmənin HHV-nin zərbəsinin başlanmasının təyin edilməsi, HHM birləşməsinin KM-ə, düşmən fəaliyyətinin niyyətini aşkara çıxartmaq üçün və HHM birləşməsinin döyüş fəaliyyətlərini aparma qərarının qəbul edilməsi üçün məlumatların əldə edilməsi və ötürülməsidir.

Bu mərhələdə, düşmənin qiymətləndirilməsinin əsas məzmunu, təbəçilikdə olan bölmələrdən, qonşulardan, yuxarı KM-dən daxil olan hava vəziyyəti haqqında məlumatların sürətli və dəqiq təhlilini, onların radiotexniki taborun döyüş tətbiqini təşkilətmə zamanı qiymətləndirmə nəticələri ilə müqayisəsini, düşmənin fəaliyyətləri baxımından mümkün olan dəyişmələri qabaqcadan görmək və HHM birləşməsinin döyüş fəaliyyətləri üçün kəşfiyyat və dö-

yüş məlumatının verilməsini həyata keçirmək gərəkdir. Bu mərhələdə düşmənin qiymətləndirilməsinin xüsusiyyəti, onun fasiləsiz və məhdud müddətdə aparılmasıdır.

DÜŞMƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜÇÜN İLKİN MƏLUMATLAR

Radiotexniki taborun döyüş tətbiqi müddətində komandir tərəfindən düşmənin qiymətləndirilməsi KM-də yuxarı KM (qərargahlardan), qonşular və tabeçilikdə olan bölmələrdən daxil olan ilkin məlumatlar əsasında yerinə yetirilir.

Bu məlumatlara daxildir:

- raketlərin start vaxtı (HHQ birləşməsi rayonunda nüvə partlayışlarının vaxtı və yeri);
- fəaliyyətlər və HHM birləşməsinin qorunan obyektlərinə zərbə endirə bilən düşmənin hava-kosmik hücum vasitələrinin miqdarı;
- düşmənin fəaliyyət niyyətinin dəqiqləşdirilməsi və HHM birləşməsinin döyüş fəaliyyətlərinə verilən kəşfiyyat və döyüş məlumatı ilə bağlı olan tapşırıqlar;
- yaxınlaşmaqda olan “hava düşməni”nin yerləşməsi, tərkibi, fəaliyyəti və axtarış vəziyyəti haqqında ilkin məlumatın təhlili briqadanın KM-də tam döyüş heyəti tərəfindən aparılır. Tam döyüş heyətinin başçıları briqada komandirinə nəticələri məruzə edir. Lakin briqada komandiri həmişə tam ilkin məlumatı almayacaq. Bəzən o, düşməni ancaq tabeçilikdə olan bölmələrdən və qarşılıqlı əlaqədə olan RTQ hissələrdən (birləşmələrdən) gələn məlumatlar əsasında qiymətləndirmək məcburiyyətində olacaq.

DÜŞMƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ ƏSAS SUALLAR

Radiotexniki tabor komandirinin döyüş fəaliyyətləri müddətində düşmənin qiymətləndirilməsi aşağıdakı suallar üzrə aparılır:

- nüvə zərbəsi endirilən obyektlər;
- əsas zərbənin istiqaməti və düşmənin aviasiyasının ehtimal olunan fəaliyyət xarakteri;
- zərbə obyektlərinə hədəflərin uçuş profili və hündürlüyü;
- briqada rayonunda HHV-nin ümumi miqda-

rı, tərkibi və aviasiya qruplarının, təyyarə tiplərinin, qanadlı və radiolokasiyaya qarşı raketlərin sayı, qrupların döyüş düzülüşləri və «hava-yer» raketlərinin buraxılma rayonları (sərhədləri);

– HHM-i yarma taktiki fəndləri (hündürlüklə, sürətlə, kursla, qrupun dağılması və yerdəyişməsi və b. manevrlərlə);

– radiomaneələrin RLS-lərə təsiri və rabitə vasitələri (maneələrin diapazonu və onların effektivliyi);

– düşmənin aviasiyasının bölmələri atəş ilə susdurma fəaliyyəti (radiolokasiya əleyhinə raketlərin tətbiqi, RLS və KM-i adi silahlardan və ya nüvə sursatları ilə məhv etmə və b.);

– düşmənin aviadesant və diversiya qruplarının fəaliyyəti;

– düşmənin birinci cəmləşmiş zərbəsinin fəaliyyətlərinin təhlili, eləcə də sonrakı zərbələrdə gözlənilən düşmənin HHV-nin miqdarı və istiqaməti;

– zərbələrarası aviasiya qruplarının fəaliyyət xarakteri.

DÜŞMƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏN NƏTİCƏLƏR

Radiotexniki tabor komandirinin düşməni qiymətləndirilməsi aşağıdakıları ehtiva edir:

– düşmənin fəaliyyətlərinin xarakteri (düşmənin cəmləşmiş zərbəsinin başlanması, yayındırma fəaliyyətləri və ya kəşfiyyat aviasiyasının uçuşları), aviasiyanın briqadanın xarici sərhədlərinə yaxınlaşmasına qədər sərəncamda olan vaxt (sərhəd yanındakı, dəniz kənarındakı RTQ qruplaşmaları üçün olmaya bilər);

– HHV-nin ehtimal olunan əsas istiqaməti, briqadanın radiolokasiya sahəsində istiqamətlər üzrə və bütünlükdə hədəflərin miqdarı və xarakteri, aviasiya qruplarının və əlahiddə hava hədəflərinin təyinatı (yayındıran, HHM-i susduran, maneə qoyan, zərbə vuran, daşıyıcılar və s.);

– düşmənin aviasiya qruplarının taktikasında, yaxın zamanda ehtimal olunan dəyişikliklər (hündürlüyünün dəyişməsi, kurs ilə, sürət ilə, ayrılma, passiv maneələr sahəsinə girişlər, yer-

dəyişmə manevrləri və s.) bütün hədəfləri (sürətli, maneəqoyan və s.) aşkaretmə və fasiləsiz izləmə üçün radiotexniki bölmələrin güc və vasitələrinin bölüşdürülməsi;

– maneə şəraitinin vəziyyəti və maneə şəraitində döyüş işinin təşkili;

– atəşin susdurulması nəticəsində itkilər və nüvə zərbəsindən dolayı zədələnmələr, döyüş hazırlığının saxlanılması və bərpa olunması.

NƏTİCƏ

Bu günə qədər baş vermiş müharibələr və əməliyyatların nəticəsi olaraq radiotexniki qoşunların hərbi hava qüvvələri əməliyyatlarında xüsusi rolu olduğu barədə qənaətə gəlmək olar. Radiotexniki qoşunlar hava hücumundan müdafiə sisteminin hündürlüklər, sektorlar və istiqamətlər üzrə dəfələrlə qatlılığının qurulması və hava hücum vasitələrinin maksimal uzaqlıqda aşkarlanması ölkənin və qoşunlarının effektiv olaraq himayəsini təşkil edir. Eyni zamanda hava hücumundan müdafiə vasitələrinin yüksək manevr qabiliyyətinin, radioelektron maneələrin tətbiqi şəraitində maskalanma mümkünliyünün olması və döyüş heyətlərinin yüksək manevrli hava hücum vasitələrinə qarşı döyüş fəaliyyətlərinin aparılma qabiliyyəti əsas şərtlərdən biridir. Hava hücumundan müdafiə sisteminin dayanıqlılığına yeni texnologiyaların istifadəsi, heyətlərin döyüş hazırlığı, yüksək mənəvi psixoloji vəziyyət, döyüş texnikasının döyüş xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi və onlardan düzgün istifadə, radioelektron mübarizə tədbirlərinin artırılması, manevr qabiliyyətinin yüksəldilməsi və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin istifadəsi ilə nail olmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Генерал-лейтенант Сечкин Н.В. Тактика Радиотехнических Войск. Москва, 1988

2. Боевой устав: радиотехнических войск противовоздушной обороны, бригада, полк, батальон, рота. Москва, 1989

РЕЗЮМЕ

МЕТОДИКА ОЦЕНИВАНИЯ ВОЗДУШНОГО ПРОТИВНИКА КОМАНДИРОМ

РАДИО-ТЕХНИЧЕСКОГО БАТАЛЬОНА

З. МУСАЕВ

В статье анализирован актуальность проблемы и применение радиотехнических войск на войне произошедших в ближайшем прошлом. Проясняется важность роли радиотехнических средств, возможность использования их в боевых операциях и их боевое применение. Освещает своевременное обнаружение и правильное оценивание средств воздушной атаки, создание эффективной системы воздушной обороны, боевые возможности средств основывающего систему и важности подготовки боевого состава.

SUMMARY

THE EVALUATION METHODOLOGY OF THE ENEMY'S AIR WARFARE OF THE RADIO-TECHNICAL BATTALION

COMMANDER

Z. MUSAYEV

The actuality of the problem based on historical facts and analysed in the essay. Main role using possibility during combat operations and combat implementation of the radar systems are detailed. The foundation and evaluation of the air assault unit in time the importance of the personnels readiness for the effective organization of anti-air warfare system and the combat capability of the systems devices have been clarified.

DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ PUA-NIN TƏTBİQİ

Mayor Vüqar ABBASOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: PUA, kəşfiyyat PUA-sı, PUA-nın tətbiq sahələri, PUA kəşfiyyatda.

Ключевые слова: БЛА, разведочный БЛА, применение БЛА, БЛА в разведке.

Keywords: unmanned flying machine, reconnaissance unmanned flying machine, using unmanned flying machine, unmanned flying machine in exploring.

müxtəlif təyinatlı PUA ilə təchiz edilmişdir. PUA-nın yaradılma tarixi I Dünya müharibəsindən başlanır desək səhv etmərik. Hərçənd ki, bu qurğunu müasir PUA-larla heç müqayisə belə etmək olmaz. Məsələn burasındadır ki, o dövrdə tarixdə ilk dəfə olaraq “uçan bomba” yaradılmış və istifadə edilmişdir. Ondan sonra II Dünya müharibəsində, Vyetnam müharibəsində bu qurğulardan qismən də olsa istifadə olunmuşdur. Keçən əsrin 80-90-cı illərindən etibarən müasir PUA-lar həm hərbi, həm də mülki sahədə müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmişdir. Bu gün dünyada PUA istehsalçısı və idarəetmə proqramları üz-

Bu gün öz silahlı qüvvələrini müxtəlif PUA sistemləri ilə silahlandıran ölkələrin sayı getdikcə artmaqdadır. Müasir və perspektivli texnologiyaların inkişafı bu gün pilotsuz uçan aviasiyaya imkan verir ki, əvvəllər daha çox qüvvə və vəsait tələb edən işlər daha asan başa gəlsin, istər briqada, istərsə də daha aşağı səviyyələrdə keçirilən əməliyyatlarda son texniki nailiyyətlərdən istifadə olunsun.

Xarici mütəxəssislərin fikrincə qoşunların (qüvvələrin) effektiv tətbiqi zamanı xüsusən diqqət yetirilən istiqamətlərdən biri də SQ-nin

ŞƏKİL 1. PUA-NIN ƏLLƏ HAVAYA BURAXILMASI

rə dünyanın ən aparıcı ölkələrindən ABŞ, İsrail, Yaponiya, Almaniya, Fransa, İtaliya, Kanada, Türkiyə və s. dövlətləri göstərmək olar. İllər öncə Yuqoslaviyada, bu gün Əfqanıstan və İraqda keçirilən əməliyyatlara hazırlıq dövründə və bilavasitə əməliyyatlarda tətbiq edilən PUA-nın döyüş imkanlarını ABŞ mütəxəssisləri çox yüksək qiymətləndirmişlər. “PUA-nı qiymətləndirməmək (yüksək mobillik, xeyli aşağı qiymət imkanları, geniş imkanlar və s.) çox çətindir.” [1] İki aparat dəstindən ibarət komplektin daşınma və saxlanması iki ədəd 15 kq ağırlığında daşınan konteynerlə həyata keçirilir. Uçuş vəziyyətinə gətirmək üçün 15 dəq. vaxt lazım gəlir (şəkil 1).

Hal-hazırda ABŞ SQ-də 20 tiptən yuxarı 4200-dən çox PUA var. Onlardan istifadə intensivliyi isə son zamanlar xeyli çoxalmışdır. Belə ki, əgər bu strateji və taktiki PUA-nın 2009-cu ildə ümumi uçuşu 180 min saat təşkil edirdisə, 2010-cu ildə bu rəqəm 900 min saat olmuşdur. Son hərbi münaqişələrin xarici tədqiqatçılar tərəfindən aparılan təhlillərinin nəticələrinə görə, əməliyyatların aktiv fazası başa çatandan sonra qoşunlara ən çox təhlükəni qeyri-hökumət hərbi birlikləri və terrorçu qrupları yaradır. Buna görə də canlı qüvvənin, silah və texnikanın hərəkət faktını, təşkil edilən pusquları və nəqliyyat kolonlarının hərəkət marşrutlarında və ya digər sahələrdə düşmən fəaliyyətlərini aşkarlamaq, həmin bölgədə hava-

dan aramsız aparılan müşahidənin təşkili ilə həyata keçirilir. Havadan uzun müddət və gizli kəşfiyyat aparmaq PUA sistemlərinə pilotlu kəşfiyyat sistemi və vasitələrindən qat-qat az güc, qüvvə və vəsait sərf etməyə imkan verir.

PUA-nın kəşfiyyat avadanlıqlarının köməyi ilə hücum ediləcək obyekt və ərazilər haqqında əldə edilən informasiya döyüş təyyarə və helikopterləri heyətlərinin döyüşqabağı hazırlanmasında, həmçinin tapşırıqları bilavasitə icra edərkən istifadə olunur. Bu, hədəfə çıxışın effektivliyini artırmağa, onu mürəkkəb şəraitdə tanımağa və məhv etməyə (xüsusən də yaşayış məntəqələri şəraitində) imkan verir.

Bu gün ABŞ Quru Qoşunları çoxu taktiki təyinatlı olmaqla dünyada ən çoxsaylı PUA parkına malikdir və bu maşınları həll edəcəkləri tapşırıqlardan asılı olaraq 3 səviyyəyə bölürlər: birinci tabor və daha aşağı, ikinci briqada, üçüncü korpus və briqada.

Son onillikdə ABŞ HHQ-nin rəhbərliyi strateji kəşfiyyat aparatlarından intensiv istifadə edir. Məsələn, 2003-cü ildə İraqda döyüş əməliyyatlarının aktiv fazasında bir RQ-4A “Qlobal Xok” PUA 16 döyüş uçuşu həyata keçirərək 360 saat havada olmuşdur. Bu, aviasiya qruplaşması tərəfindən həyata keçirilən kəşfiyyat uçuşlarının cəmi 3%-ni təşkil edir. Ancaq bu müddət ərzində PUA real zaman kəsimində düşmənin krtitik hədəfləri haqqında olan informasiyanın 55 %-dən

ŞƏKİL 2. PUA MQ-9 PREDATOR-B

çoxunu operatorlara ötürmüşdür. Daha bir misal göstərək: idarə edilən aviasiya silahları ilə təchiz edilən PUA-lar yerüstü hədəflərin məhv edilməsi üçün aktiv istifadə edilmişdir. "... yerdə olan operatorla PUA arasında daima informasiya mübadiləsi gedir və PUA-nın bortunda olan cihazların (telekamera, infraqırmızı cihazlar və s.) vasitəsilə onun üstündən keçdiyi yerüstü hədəflərin müşahidəsi yerinə yetirilir. [2. 3] 2002-ci ilin noyabr ayında Yəməndə PUA "Predator"un köməkliyi ilə içində "Əl-Qaidə" terror təşkilatının üzvləri olan avtomobil aşkarlanaraq və yerdən komanda ilə məhv edilmişdir. Bu hadisədən sonra oxşar əməliyyatlar Əfqanıstan, İraq və Pakistanda da keçirilmişdir. Dünya ölkələrinin bu təcrübədən imtina edəcəkləri heç də inandırıcı görünür.

Beləliklə, NATO komandanlığı Yuqoslaviyaya qarşı hava əməliyyatı keçirərkən Yuqoslaviya HHQ-nin əks-təsir göstərməsinə, hava və ərazinin mürəkkəbliyinə baxmayaraq, çox aktiv surətdə PUA-dan istifadə etdi, həm kəşfiyyat, həm də xüsusi təyinatlıların şəxsi heyətindən itki vermədi.

Başqa bir nümunə: PUA-dan istifadə etməklə Kosovada keçirilən hava kəşfiyyatının üstünlükləri göz qabağındadır:

- şəxsi heyət itkisi risqinin azaldılması;
- uzun müddət döyüş əməliyyatları bölgəsinin üzərində qalma imkanları;
- komandanlığa düşmən haqqında real videoinformasiyanı çatdırma imkanının olması;
- pilotlu kəşfiyyat vasitələri ilə müqayisədə xərclərin xeyli aşağı olması və s. [3.6]

PUA-lar müşahidə və kəşfiyyat tapşırıqlarını həll etmə sahəsindəki effektivliyini artıq sübut etmişdir. PUA-lar "səmada hər şeyi görəndə göz" rolunu oynayaraq operatora real zaman kəsimində verilmiş bölgə və ya marşrutda vəziyyəti müşahidə və nəzarət etməyə imkan yaradır. Ekspertlər etiraf edirlər ki, PUA-nın əsas üstünlüyü, bortda insanın olmamasıdır ki, bu da PUA tərəfindən həll ediləcək tapşırığın mürəkkəbliyi və təhlükəsindən asılı olmayaraq hərbi həyatının təhlükəyə məruz qalmamasıdır. PUA kimyəvi zəhərlənmə və şüalanma bölgələrində fəaliyyət göstərə bilər. Ona ekipajın yaşaması üçün gərəkli olan mürəkkəb sistemlər lazım deyil. Böhranlı vəziyyət

lərdə artıq istehsalı günbə-günə artırılan PUA-nı istənilən dəqiqə qurban vermək də olar. Öz üstünlüklərinə görə PUA-lar bu gün pilotlu aviasiyanın bir çox funksiyalarını artıq icra edirlər. Dünyada PUA-nın inkişaf tempi və təcrübəsi göstərir ki, yaxın gələcəkdə bəzi xüsusi tapşırıqlardan başqa, PUA-lar bu gün pilotlu aviasiyanın həll etdiyi tapşırıqların əksəriyyətini icra edə biləcəklər. Bununla belə, xarici mütəxəssislərin heç də hamısı gələcək hərbi PUA-la bağlı bu fikirlə razı deyil. Belə ki, hələ 2003-cü ildə ABŞ Quru Qoşunlarında PUA və perspektivli ordu kəşfiyyat helikopteri RAH-66 "Komanç"ın müqayisəli araşdırılması həyata keçirilmişdir. Bu sınaqlarda PUA-nın yalnız :

- döyüş meydanında kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirməsi 67%;
- qoşunların mühafizəsini 50 %;
- hədəfi məhv etməsi 25 % təşkil etdiyi aydınlaşdırılmışdır.

Elə o zaman da belə qərar qəbul edilmişdi ki, PUA-lar ordu aviasiyasının döyüş helikopterlərini tam əvəz edə bilməz, lakin onlara əlavə imkanlar verə bilər. PUA-dan istifadənin yalnız bir üstünlüyü də asan istifadə, ucuzluğu, effektivliyi və şəxsi heyətin təhlükəsizliyidir. Bununla əlaqədar olaraq, hərbi təyinatlı pilotsuz aviasiyanın müasir inkişaf istiqamətini formalaşdıran 4 faktor qrupunu qeyd etmək olar:

- funksiyalar faktoru. Bu, PUA-nı silahlanmaya qəbul etməklə bugünkü və sabahki tapşırıqları həll edəcəyini zənn edən sifarişçinin (hərbi sifarişçi təşkilatın) tələbidir;
- texniki faktor. Bu, əldə olan və yeni PUA-nın inkişafı və təkmilləşdirilməsi, müxtəlif təyinatlı PUA-nın yaradılması və istehsalı, o cümlədən onların lazımı yüklənmə variantlarının işlənməsidir;
- psixoloji faktor. PUA-nın kütləvi surətdə tətbiq edilməsi prinsip etibarını ilə qərar qəbul edən şəxsin psixologiyasını dəyişir;
- maddi-iqtisadi faktor. Bu, qoşunların maraqları baxımından səmərəli qiyməti olan PUA-nın seriya nümunələrinin istehsalı və istismarı. [4]

Yuxarıda göstərdiyimiz 4 faktorun təsiri altında pilotsuz aviasiyanın texniki inkişaf meyli formalaşır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətin təc-

rübəsindən çıxış edərək demək olar ki, bu zaman iki müxtəlif istiqamət daha çox nəzər-diqqəti cəlb edir:

– birinci, PUA sitemlərinin funksiyalarının, o cümlədən uçuş məsafəsi və havada daha çox qalma müddətinin artırılması;

– ikincisi, PUA-nın ölçülərinin daha da kiçildilməsi.

Quru qoşunlarının fəaliyyətlərinə daha yaxın olan bu meyllər PUA-nın inkişafında özünü belə göstərir:

– birincisi, quru qoşunları silahlanmasına operativ-taktiki və operativ dərinlikdə tapşırıqları həyata keçirməyə imkan verən və uçuş məsafəsi daha artıq olan PUA-ları qəbul etməyə can atır.

– ikincisi, komandanlığın quru qoşunlarını PUA-la kiçik taktiki qruplar (hətta tabor qədər) səviyyəsinə qədər təchiz etmək meyllərinin kəskin sürətdə artması aydın nəzərə çarpır. [5]

PUA-nın sertifikatlaşdırılma konsepsiyasını formalaşdıran, standartlaşdırma və uçuşlarının nizamlanması ilə məşğul olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı “UVS International” pilotsuz uçan aparatları belə siniflərə bölür:

- taktiki PUA-lar
- nano-PUA (Nano) – fəaliyyət sahəsi 1 km-dən az, çəkisi 0,025 kq;
- mikro-PUA – fəaliyyət sahəsi 10 km-ə qədər, maksimal uçuş çəkisi 5 kq-a qədər;
- mini-PUA (Mini) – fəaliyyət sahəsi 10 km-ə qədər, çəki, 20-150 kq-a qədər;
- yaxın fəaliyyət sahəli PUA (CR, Close Range) – 10-30 km, çəkisi 25-150 kq;
- kiçik fəaliyyət radiusuna malik PUA (SR, Short Range) – 30-70 km, çəkisi 50-250 kq;
- orta fəaliyyət radiusuna malik PUA (MR, Medium Range) – 70-200 km, çəkisi 150-500 kq;
- davamlı uçuşa malik orta fəaliyyət radiuslu PUA (MRE, Medium Range Endurance) – 500 km-dən çox, çəkisi 500-1500 kq;
- aşağı yüksəklikdə uçan dərinliyə dalmaq üçün təyin edilən PUA-lar (LADR, Low Altitude Deep Penetration) 250 km-dən çox, çəkisi 250-2500 kq;
- aşağı yüksəklikdə və daha uzun müddətə uçmaq üçün təyin edilən PUA-lar (LALE, Low Altitude Long Endurance) 500 km-dən çox, çəki-

si 15-25 kq;

– daha uzun müddətə uçmaq üçün təyin edilən orta yüksəklikli PUA-lar (MALE, Medium Altitude Long Endurance) 500 km-dən çox, çəkisi 1000-1500 kq.

Strateji PUA-lar:

– daha yüksəklikdə və daha uzun müddətə uçmaq üçün təyin edilən PUA-lar (HALE, High Altitude Long Endurance) 2000 km-dən çox, çəkisi 2500-5000 kq.

Xüsusi PUA-lar:

– döyüş PUA-sı (UCAV, Unmanned Combat Aerial Vehicle) – 1500 km-ə yaxın, 100 kq-dan çox;

– öldürücü təsirli (Lethal, LETH);

– saxta hədəflər (Decoy, DEC);

– stratosferdə fəaliyyət göstərənlər (Stratospheric, STRATO);

– stratosferdən kənarında fəaliyyət göstərənlər (Exo-stratospheric, EXO);

– kosmik (Space, SPACE) [6]

O da aydındır ki, yaxın gələcəkdə PUA-lar idarə edilən “ağıllı” bombalarla, əməliyyat-taktiki raketləri uçuş trayektoriyasının aktiv sahəsində “ələ keçirmək” üçün uyğunlaşdırılacaq, idarə edilən “hava-yer” raketləri və içində REM aparatları quraşdırılmış xüsusi konteynerlə təchiz ediləcəkdir. PUA-lar üzərində aparılan işlərdə “stels” (gözəgörünməzlik) texnologiyasından aktiv istifadə olunur.

Amerika hərbi ekspertləri belə nəticəyə gəlmişlər ki, PUA-dan gələcəkdə istifadə ABŞ-a xeyli ziyan verə bilər. Belə ki, PUA-lara qarşı bütün dünyada neqativ reaksiya gündən-günə artır və nəticədə PUA proqramları faktiki olaraq, “terrorçuluğa cəlb etmək üçün maqnitə” çevrilir.

Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi (MKİ) siyasi analiz şöbəsi rəisinin keçmiş köməkçisi Mark Louentanın da təsdiq etdiyinə görə, ABŞ PUA proqramları çərçivəsində “həqiqətən də həyatı cəhətdən vacib olan nəticələrin çərçivəsindən kənara çıxmışdır” qənaətinə gəlir.

Bir tərəfdən terror və dövlətçiliyə qarşı olan qüvvələr əleyhinə işlənən PUA-lar haqqında son zamanlar həm KİV-də, həm də dünya dövlətləri

nümayəndələrinin tamamilə əks-mövqe nümayiş etdirmələri, PUA-nın xeyirdən çox ziyan gətirdiyini sübut etməyə çalışmaları sadə oxucunu dilemma qarşısında qoyur:

“Fəaliyyət əks-fəaliyyət doğurur. Güc tətbiq etmə, xüsusilə havadan, özünə düşmənin qazanmasının ən etibarlı yoludur. Hər dəfə, planetin hər hansı bir guşəsində aviazərbə haqqında əmr verilsə, həmin əmri verən adam bilməlidir ki, həmin zərbdən sonra qisas almağa and içmiş, hüzn-iztirab içində olan, qəddarlaşmış ər, arvad, bacı, dostlar həqiqi ədalətsizlikdən qəzəbli real namizədlər – insanlar olacaqdır.” [7]

NƏTİCƏ

Gələcək hərbi münaqişələrdə yeni nəsil qırıcı təyyarələrlə birlikdə yeni nəsil PUA-ları da görəcəyimiz sözsüzdür. Nano və biotexnologiyaların inkişafı ilə mini və makro PUA-nın inkişaf perspektivləri çox artmışdır. Belə qabaqcıl texnologiyalardan istifadə də öz növbəsində yeni çətinliklər yaradır. Bu, yerüstü komanda məntəqələrindən kompyuter vasitəsilə PUA-nı idarə edə bilən, yaxşı hazırlıqlı minlərlə pilot və mühəndisin hazırlanması deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Романов, Ю. В небесах «Компьютерра». № 20, 31 май. 2007
2. Sheridan T.B. Teleoperators. Synposium of Undersea Teleoperators and Intelligent Autonomous Vehicles. MIT, Dallas, MA. June, 1986
3. Балканы военный аспект операции «Сюзная сила» – уроки и последствия. “Терра”, 09.04. 2014
4. <http://aviat21.narod.ru/index.htm> - Беспилотники - дальний прицел
5. <http://dpla.info/articles/195> - Разведывательные ДПЛА
6. Tom Endelqart-TomDispatch.com. 10 aprel, 2008
7. <http://apk.klub.org/161-Про БПЛА>

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ

БЛА В РАЗВЕДКЕ

В. АББАСОВ

Ведение разведки – это один из стоящий перед войсками и важный и для личного состава опасных задач. Использование для этих целей БЛА считается более целесообразно. По назначению БЛА бывает: ведущие наблюдения, сопровождающие, разведывательные и ударные и каждый из них выполняет специфические задачи. Именно по этому использование БЛА широко применяется в вооруженных силах зарубежных стран. Развитие приотготовленных по нано и биотехнологиями мини и макро БЛА для использования как в вооруженных силах, так и в различных сферах современного общества доказывает что, уже сегодня можно говорить о приоритетах будущих БЛА.

SUMMARY

USING and MANAGEMENT UAV

in RECONNAISSANCE

V. ABBASOV

Conducting of the intelligence is one of the most important subjects for the troops and dangerous for the life of the personal. Usage of the UAV for these purposes is more effective. Surveillance, observation, Intelligence, attack types of UAVs are designed and each of them accomplishing specific tasks. That's why usage of the UAVs in the forces of the developed countries are widely spread . The development perspectives of the new nano and biotechnologies made mini and micro UAV are proving that UAV s will be chosen for usage not only in the military forces even in the different fields of the modern societies.

MEŞƏLİK ƏRAZİDƏ MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Polkovnik-leytenant Füzuli İSMAYILOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: meşədə müdafiə, MTT, hazırlıq.

Ключевые слова: оборона в лесу, материально-техническое обеспечение, готовность.

Keywords: in the forest defence, logistical-material supplies, preparing.

Müasir ümumqoşun döyüşünün və qoşunların döyüş fəaliyyətinin xarakteri yeni mübarizə vəsi-tələrinin, yüksək sərrast silahların, xüsusilə, nüvə silahının, raketlərin və digər yeni döyüş texnika-larının sürətlə inkişafı, quru qoşunlarının tam olaraq mexanikləşdirilməsi və motorlaşdırılması, həmçinin müasir aviasiya, HHM vasitələrinin sürətli inkişafı səbəbindən tamam dəyişmişdir. Sadalanan şərtlər qoşunların təminatının əsasını təşkil edən maddi-texniki təminatın iş həcmi-ni, fəaliyyət şəraitini və metodlarını dəyişmiş, onun tapşırıqlarını çətinləşdirmiş və qarşıya qoyulan tələbləri artırmışdır. Müasir ümumqoşun döyüşü-nün xarakterinin dəyişməsi, qoşunların yeni təşkilati strukturlara keçməsi, texniki cəhətdən təc-hizatın yaxşılaşdırılması qoşunların maddi vəsa-itlərə olan tələbatlarını daha da artırmışdır. Hal-hazırda adi şəraitlərdə olduğu kimi xüsusi şərait-lərdə də MTT-nin qoşunların döyüşdə müvəffə-qiyyət qazanmasında və qələbə çalmasında artan rolu obyektiv qanunauyğunluqdur.

Müasir döyüş əməliyyatlarının icrası adi şərait-lərdə olduğu kimi meşəlik şəraitində də maddi vəsaitlərə, xüsusilə sursatlara və yanacağa olan tələbatı artırır. Həmçinin zədələnmiş bütün növ texnikanın tez bir zamanda sıraya qaytarılması, yaralı və xəstələrə vaxtında tibbi yardımın göstə-

rilməsi tələb olunur. Buna görə də, bü-tün şəraitlərdə qoşunların hərtərəfli, fa-siləsiz təminat döyüşün qələbə ilə nəti-cələnməsi üçün həlledici faktor hesab olunur. Meşəlik ərazidə motoatıcı briqa-danın maddi-texniki təminatı adi şərait-də olduğu kimi özündə maddi, texniki, tibbi və digər təminat növləri üzrə həyata keçiri-lən tədbirləri birləşdirir.

MEŞƏLİK ƏRƏZİNİN MTT-NİN TƏŞKİLİNƏ TƏSİRİ

Nəhəng meşə sahəsi (xüsusilə də, geniş bataqlıq sahələri olan meşələr) ordunun (hərbi hissələrin) hərəkətinə, yerdəyişməsinə (manevr etməsinə) nəzərə çarpacaq dərəcədə mənfi təsir göstərərək, onun imkanlarını xeyli dərəcədə məhdudlaşdırır.

Müşahidəni, atəşin effektivliyini, nəqliyyat va-sitələrinin hərəkətini (xüsusilə yolsuzluq şəra-itində) məhdudlaşdırır, tıxanıq əmələ gəlməsinə şərait yaradır. Meşə yangınlarının baş verməsi və tez bir zamanda yayılması, havanın və ərazinin tüstü ilə zəhərlənməsi və uzun müddət bu vəzi-yətin davam etməsi istiqamət seçməni, hərəkətin tənzimlənməsini xeyli mürəkkəbləşdirir. Bataqlıq ərazilərdə yeraltı suyun səviyyəsinin hündür-lüyü, daldalanma qurğularının inşasını çətinləş-dirir.

Yerüstü su mənbələri adətən təmizlənməmiş halda istifadəyə (içməyə, qida hazırlamağa) yararlı olmur.

Eyni zamanda meşə şəraiti, MTT hərbi hissə və bölmələrinin gizli hərəkətinə, yerləşməsinə, mas-kalanmasına, daldalanacaqaların inşası üçün la-

zım olan tikinti materiallarından istifadə imkanlarına, nüvə partlayışı zamanı işıq şüalanmasının təsirinin və dağıdıcı zərbə dalğasının yayılma radiusunun azalmasına müsbət şərait yaradır.

Maddi-texniki təminatı təşkil edərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, meşədə hücum istiqamətlər üzrə, əsasən yol və cığırılara paralel olaraq, yandanötmə və dövrələmə üsullarının tətbiqi və taktiki hava desantından geniş istifadə etməklə aparılır.

Ordu korpusunun (briqadanın) döyüş tapşırığının dərinliyi adi şəraitdəkinə nisbətən az olub. Artilleriyanın çox hissəsi, müstəqil istiqamətlərdə döyüş apararı (hücum edən) briqadalara (taborlara) verilir. İkinci eşelon və ehtiyatlar, birinci eşelonun döyüş düzülüşü mövqeyinə yaxınlaşdırılır. Ordu korpusunun (briqadanın) cinahlarında daimi kəşfiyyat aparılır. Lazım gəldikdə meşənin daranması təşkil edilir.

Ordu korpusunun (briqadanın) hərbi hissə və bölmələrinin arxa cəbhə təminatı (maddi-texniki təminatı) yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla təşkil olunur.

MTT-ni təşkil edərkən bölmələrin şəxsi heyəti ilə yerli şəraitin xüsusiyyətləri, havanın yüksək rütubətliyi, dumanlı, yağışlı şəraitdə olması, texnikanın istismarı və qorunmasında, maddi vəsaitlərin, silah və sursatların saxlanılmasında təhlükəsizlik qaydaları haqqında təlimat və izahatlar aparılmalıdır. Soyuqdəyməyə və digər xəstəliklərə qarşı profilaktik tədbirlər görülməlidir.

MTT hərbi hissələrinin (bölmələrinin) sürücüləri avtomobillərin bataqlıq, məhdudgörmə, mürəkkəb keçid və maneələr şəraitində idarə olunması, ilişərkən (batarkən) özünü dartıb-çıxarma, batmış maşınların dartıcılar vasitəsilə təxliyyəsi üsulları üzrə hazırlanmalıdırlar.

Avtomobillər, yüksək hərəkətmə qabiliyyətini təmin edən ləvazimat və avadanlıqlarla təchiz olunmalı, yüksək səviyyədə texniki baxışdan keçirilməli, yanğından mühafizə və suyadavamlı örtüklərlə və.s təmin olunmalıdırlar.

MEŞƏLİK ƏRƏZİDƏ MTT BÖLMƏLƏRİNİN YERLƏŞDİRİLMƏSİNİN VƏ YERDƏYİŞMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Arxa cəbhə (MTT) hərbi hissə və bölmələri, döyüşən hərbi hissələrin (bölmələrin) döyüş apar-

dığı istiqamətlərdə, yol və cığırılar boyu paralel, adi şəraitdə aparılan döyüşlərə nisbətən, cəbhə xəttindən az aralı məsafədə yerləşdirilir.

Hücumda, əlahiddə tibb taboru və əlahiddə MTT taborunun avtomobil bölmələrinin bir hissəsi, sursat və yanacaq, ordu korpusunun (briqadanın) döyüş düzülüşünün birinci eşelonunun arxasında, 10-12 km aralıda, əlahiddə MTT taboru isə ordu korpusunun (briqadanın) döyüşən hərbi hissə və bölmələrinin fəaliyyəti istiqamətlərində, adətən iki rayonda, döyüş düzülüşünün ikinci eşelonunun arxasında, cəbhə xəttindən 20-25 km aralıda yerləşdirilir. Birinci eşelon briqadalarının tibb məntəqələri və avtomobil bölmələrinin bir hissəsi maddi vəsait ehtiyatları ilə öz briqadalarının döyüş düzülüşünün birinci eşelonunun arxasında, 4-6 km aralıda, maddi-texniki təminat bölüyü isə, öz briqadalarının döyüş düzülüşünün ikinci eşelonunun arxasında, cəbhə xəttindən 10-12 km aralıda yerləşdirilir.

Meşədə müdafiədə maddi-texniki təminat hərbi hissə və bölmələri, adi şəraitdəki döyüşdə olduğu kimi yerləşdirilirlər.

Hücum ərzində ordu korpusunun MTT hərbi hissə və bölmələrinin yerdəyişməsi tapşırığın dərinliyindən asılı olaraq, sutkada bir-iki dəfə, briqadanın MTT bölmələrinin yerdəyişməsi isə sutkada iki-üç dəfə həyata keçirilir.

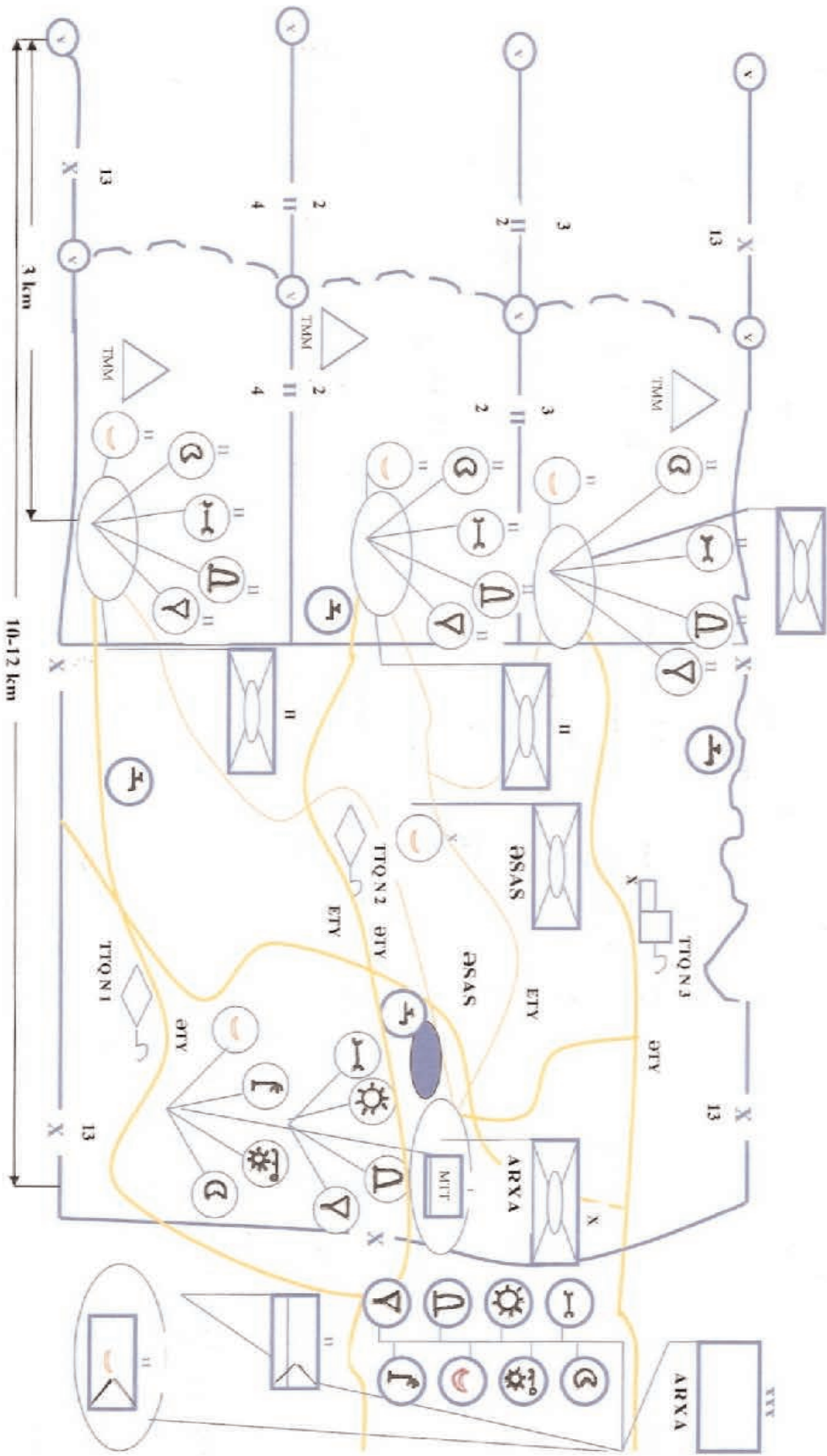
MTT hissə və bölmələrinin yerdəyişməsi və yerləşdirilməsi ikinci eşelonun (ümumqoşun ehtiyatının) himayəsi altında həyata keçirilir. Daşınma və təxliyyə yollarının vacib hissə və kəşimlərində, adi şəraitdəkinə nisbətən, daha çox mühafizə məntəqələri (postları) təşkil edilməlidir. Şəxsi heyətin müdafiə mövqeyinə tez çıxmasını təmin etmək üçün meşəlik ərazilərdə düşmən tərəfdən müşahidə olunmayan xüsusi cığırılar, bataqlıq ərazilərdə isə körpüçüklər hazırlanır.

MEŞƏLİK ƏRƏZİDƏ DAŞINMA VƏ TƏXLIYYƏ YOLLARININ TƏŞKİLİ

Meşədə, xüsusilə də bataqlıq olan ərazilərdə, daşınma və təxliyyə yollarının hazırlanması və yararlı vəziyyətdə saxlanması böyük çətinlik təradir. Yolların kəşfiyyatı zamanı əsas diqqət, körpülərin mövcudluğuna, onların vəziyyətinə və drenaj sisteminin qurğularına yönəldilir.

MABR-IN MÜDAFİDƏ MTT-NİN TƏŞKİLİ

|| S X E M I (variant)

Şəkil 1. MABR-IN MÜDAFİDƏ MADDİ-TEKNİKİ TƏMİNATININ TƏŞKİLİ S X E M I

Yolların bataqlıq hissələri ağac və ya qum örtüyü ilə gücləndirilir və hərəkəti tənzimləyicilər təyin olunur.

Yolların çətin keçilən hissələrində MTT bölmələrinin avtomobil kolonlarının hərəkətini təmin etmək üçün mühəndis bölmələri və təxliyyə vasitələri ayrılı bilər.

Yol kəsişmələrində, cığırlarda və açıq sahələrdə yaxşı görünən istiqamət göstəriciləri qoyulur.

Yolların istiqamətini daha aydın görmək üçün yay vaxtı yolun kənarlarındakı ağacların gövdələri ağ rənglə boyanır.

Ordu korpusunun (briqadanın) döyüş zolağında yalnız bir yol olduqda, daşınma və təxliyyə üçün hərbi hissələrinin (bölmələrinə) ondan istifadə qaydası qərargah rəisinin MTT üzrə köməkçisi tərəfindən təyin edilir.

MEŞƏLİK ƏRAZİDƏ MTT

Meşədə və bataqlıq ərazilərdə (torpaqda) mərmir və minaların təsir gücü (effektivliyi) azaldığı üçün onların sərfi çoxalır. Yanacaq sərfi də, bir qədər artacaq (xüsusilə də yaz-payız mövsümü şəraitinə nisbətən). Yanacaq sərfinin azaldılmasına nail olmaq üçün avtomobillərin mühərriklərinin valının fırlanma sürətini orta rejimdə təmin etmək, mümkün qədər qoşqulardan istifadə və yedəklənməni məhdudlaşdırmaq, torpağın vəziyyətindən asılı olaraq şinlərdə təzyiqin bacarıqla tənzimlənməsi və qabaq aparıcı-körpülərdən (mostlardan) mümkün qədər az istifadə etmək məsləhətdir.

Maddi vəsaitlərin bölmələrə çatdırılmasının çətinliyini nəzərə alaraq, onlarda əlavə yanacaq və sursat ehtiyatı yaratmaq məqsədəuyğundur. Müstəqil istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən hərbi hissə və bölmələr, ordu korpusunun (briqadanın) MTT güc və vasitələri hesabına gücləndirilə bilər.

Nəmliyi asanlıqla özünə hopturan (çəkən) ərzaq məhsullarını (xüsusilə duz, şəkər və.s) nəmişliyə davamlı (su keçirməyən) materiallarla qablaşdırmaq lazımdır.

İçmək üçün və yeməklərin hazırlanmasında yerüstü su mənbələrindən istifadə olunarkən, su əvvəlcədən təmizlənməlidir.

Maddi vəsaitlərin daşınmasını təşkil edərkən,

nəzərə almaq lazımdır ki, meşədə yol şəbəkəsinin qıtlığı, zəif inkişafı, yararsız vəziyyətdə olması və eləcə də döyüşlərin istiqamətlər üzrə aparılması, nəqliyyat vasitələrinin manevr imkanlarını, maddi vəsaitlərin vaxtında çatdırılmasını çətinləşdirir, onların ehtiyatlarının yaradılması müddətini artırır, avtomobillərin hərəkət sürətini və yükqaldırma qabiliyyətindən istifadənin səmərəliliyini azaldır.

Avtonəqliyyatdan istifadə mümkün olmayan rayonlarda, maddi vəsaitlərin daşınması üçün helikopterlərdən, qoşqulu traktorlardan, araba və yükçötürən heyvanlardan istifadə olunur. Taborlarda (bölmələrdə) maddi vəsaitlərin çatdırılması üçün xüsusi təyin olunmuş daşıyıcı komandalar tətbiq oluna bilər.

Texniki təminatı təşkil edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, yüksək rütubətli hava, çox yağıntı, şəh və yeraltı suyun səviyyəsinin yüksəkliyi texnikanın istismarına, saxlanmasına mənfi təsir göstərir. Ona görə də, metal hissələrinin vaxtında yağlanmasına rənglənməsinə və digər texniki xidmət növlərinin yerinə yetirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. MTT texnikasının, əlavə olaraq qazma alətləri, kəsici alətləri, yangından mühafizə avadanlıqları ilə təchiz olunması əvvəlcədən nəzərdə tutulmalıdır.

MEŞƏLİK ƏRAZİDƏ TİBBİ TƏMİNAT

Hərbi hissə və bölmələrin meşə şəraitində tibbi təminatını təşkil edərkən, adi şəraitdə həyata keçirilən təminat tədbirləri ilə yanaşı, aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- yaralı və xəstələrin vaxtında axtarışı, onların döyüş meydanından çıxarılması və təxliyyəsinə;
- tibbi təxliyyənin mərhələlərinin, daşınma və təxliyyə yollarının, eləcə də yaralı və xəstələrin toplanma yerinin təyin edilməsinə;
- tibb məntəqələrinin, tibb bölmələrinin xəstə və yaralıların olan nəqliyyat vasitələrinin müdafiə və mühafizəsinin gücləndirilməsinə;
- yangın əleyhinə tədbirlərə və yangın baş verən halda, tez bir zamanda onun lokallaşdırılması və söndürülməsinə;
- tibbi hissə və bölmələrin yerləşdiyi rayonlarda, onların yerdəyişmə marşrutlarında qalaqlan-

ma və digər maneələrin tez bir zamanda təmizlənməsi və keçib getməsi hazırlığına;

– gənələr və həşəratlar vasitəsi ilə ötürülə biləcək yoluxucu xəstəliklərin və digər təbii faktorların (amillərin) şəxsi heyətə mənfi təsirini azaldan və qarşısını alan tədbirlərin görülməsinə.

Məşədə aparılan hücumda, xəstə və yaralıların axtarışı, bölmələrdəki sanitariya-atacılar, bölüklərin sanitariya-təlimatçıları, taborların, tibb məntəqələrində ştat üzrə nəzərdə tutulan və ya əməllərinə verilən sanitariya-transportyorlar, eləcə də, bu məqsəd üçün bölmə komandirləri tərəfindən təyin edilmiş şəxsi heyət vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Döyüş meydanında xəstə və yaralıların təkrar axtarışını briqadanın (alayın) tibb xidməti rəisi təşkil edir. Bu məqsədlə o, hərbi hissə komandirinin qərarı ilə yaradılmış axtarış qrupundan, eləcə də, briqadanın tibb məntəqəsində ştat üzrə nəzərdə tutulmuş və təhkim edilmiş sanitariya transportyorlardan istifadə edir.

Xəstə və yaralıları, axtarışdan və ilk tibbi yardımdan sonra, yol və çığırların yaxınlığında, nəqliyyatın yaxınlaşa biləcəyi yerlərdə toplanırlar. Sanitariya nəqliyyat məntəqələri, bölmələrin döyüş düzülüşü yaxınlığında təşkil olunur.

Məşə yolları və çığırlar ilə xəstə və yaralıların daşınmasını avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə təşkil edərkən, onların təxliyyəyə hazırlanması üçün əlavə tədbirlər (xüsusilə ikinci qanaxmanın qarşısının alınması, sınıqların etibarlı sarınması ilə bağlı tədbirlər və.s) görülməlidir. Daşınma zamanı xəstə və yaralıların əlavə zədələnməsinin qarşısını almaq məqsədilə avtomobillərin yumşaq hərəkəti təmin olunmalıdır. Bunun üçün şinlərdə təzyiq azaldılır, kuzovlara əlavə yüklər yığılır. Avtonəqliyyatın hərəkəti mümkün olmayan rayonlarda, təxliyyə üçün arabalardan, yükdaşıyan heyvanlardan, helikopterlərdən istifadə olunur.

MEŞƏLİK ƏRƏZİDƏ QORUNMA, MÜDAFİƏ VƏ MÜHAFİZƏ

Arxa cəbhənin qorunmasını, müdafiə və mühafizəsini təşkil edərkən, meşəlik ərazidə zəhərləyici maddələrin uzun müddət qalması ehtimalı nəzərə alınır, yanğından mühafizə tədbirlərinə və nəticələrin tez aradan qaldırılmasına xüsusi diq-

qət yetirilir, MTT hissə və bölmələrinin qalaqlanma və dağıntılı ərazilərdən keçib-getmə bacarığı və hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınır. Arxa cəbhənin yerləşdiyi rayonda, yanğından mühafizə məntəqəsi yaradılır, yanğınsöndürmə komandası hazırlanır. Arxa cəbhənin şəxsi heyətinin yanğından mühafizə qaydaları, onlara riayət olunması, yanğının söndürülməsi üsulları və təhlükəsizlik tədbirləri barədə biliyinə və bacarığına xüsusi fikir verilir. MTT bölmələrinin yanğından mühafizəsi məqsədlə onların yerləşdiyi ərazilər quru ağaclar, qırıntılar və quru otdan təmizlənir, yanğının yayılmasının qarşısını alan xəndəklər, kəsintilər və.s hazırlanır. Bölmələrin yanğın zonasından çıxmasını təmin etmək məqsədilə, xüsusi yanğınsöndürən helikopterlərdən, nasoslu sudaşıyıcı texnikadan, ərazini zəhərlənmədən təmizləyən xüsusi maşınlardan (ARS) və. s istifadə olunaraq hərəkət marşrutları üzrə yanğın mənbələri lokallaşdırılır və söndürülür.

Müdafiə və mühafizəni təşkil edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, hərbi hissə və bölmələr istiqamətlər üzrə yerləşdiyindən, ərazinin görünməz (bağlılıq) xarakterli olmasından, düşmən istifadə edərək asanlıqla arxa cəbhə ərazilərinə keçə bilər, onun kəşfiyyat-təxribat qruplarının aktiv fəaliyyət imkanı artar. Arxa cəbhənin müdafiə və mühafizəsi üçün xüsusi təyinatlı bölmələr ayrılmalıdır.

MEŞƏLİK ƏRƏZİDƏ MTT-NİN İDARƏ EDİLMƏSİ

MTT-nin idarə edilməsi, hərbi birlik, birləşmə və hissələrin ümumi idarəetmə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq, özünəməxsus prinsiplər və üsullar üzrə fəaliyyət göstərən idarəetmə orqanları və obyektlərinə malik, daxil və xaric olan məlumat axınlarının (düzünə və geriyə doğru istiqamətlənmiş) fasiləsiz olaraq dövr etdiyi bir sistemdir.

Meşəlik ərazidə maddi-texniki təminatı idarə edərkən, meşəlik-bataqlıq şəraitinin, bölmələrin maddi-texniki təminatına təsirini diqqətlə qiymətləndirərək, onun səmərəli və vaxtında həyata keçirilməsinə yönəldilən, şəraitin mənfi təsirini azaldan əlavə tədbirlər görülməlidir. Xüsusi diq-

qət, texnikanın hərtərəfli hazırlığına, saxlanılmasına, daşınma və təliyyə yollarının hazırlanma və saxlanılmasına, yaralı və xəstələrin vaxtında axtarışı və təliyyəsinə, arxa cəbhənin müdafiə və mühafizəsinə, yangından mühafizə tədbirlərinə yönəldilməlidir.

NƏTİCƏ

İstifadə edilən mənbələrin təhlili göstərir ki, sürətli texnoloji inkişaf dövründə müasir döyüş fəaliyyətlərində MTT mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, hissə və bölmələrin təşkil edib keçirdikləri marşlarda və müxtəlif döyüş şəraitlərində MTT vasitələrinin fasiləsiz təminatının mühüm yer tutması ilə əlaqədardır.

Məşədə müdafiədə MTT-nin müdafiəsinin aparılması zamanı müdafiə olunan bölmələrin MTT vasitələri ilə fasiləsiz və vaxtında təyin olunmuş normalara uyğun təmin olunması və qarşısında duran tapşırıqların uğurla icra etməsinin təmin olunması məqsədilə həyata keçirilir. MTT bölmələri digər bölmələrin hərtərəfli və fasiləsiz təminatını təşkil etmək məqsədilə daim düşmən təzyiqi (KQS, adi silahlarının, aviasiya zərbələrinin, kəşfiyyat-diversiya qruplarının tətbiqi, dağılmış yollar, körpülər və s.) altında fəaliyyət göstərməyə və yerdəyişmələrə hazır olmalıdır. Bu, MTT bölmələrinin şəxsi heyətinin və texnikasının xüsusi şəraitlərdə fəaliyyətlərə və istifadəyə düzgün hazırlanmasını (xüsusilə yürüşə), həmçinin onun idarə olunmasını tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Döyüş əməliyyatlarında MTT-nin təşkili. Bakı, 2008.
2. MTT ixtisasları üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, 2012.
3. Боевой устав мотострелковой бригады вооруженных сил Российской Федерации.
4. Танкотехническое обеспечение танковых (мотострелковых) подразделений в боевых условиях.

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИМ ОБЕСПЕЧЕНИЕМ В ЛЕСНОЙ МЕСТНОСТИ Ф. ИСМАИЛОВ

В статье нашло широкое отражение организации и управления материально-технического обеспечения обороны в лесу. Во время ведения боевых операций в лесной местности организация и управление материально-технического обеспечения, непрерывное и своевременное материально-технического обеспечения подразделений является основой успеха и играет основную роль в успешном завершении всех операций.

SUMMARY

SUPPORT AND SERVICE DURING DEFENSE IN THE FOREST F. ISMAYILOV

In this essay has been emphasized about organization, command and control of the combat support and service during defense in the forest. The organization, command and control of the combat support and service and continuous providing all the units with services in time is playing main role during operations in the forest environment and in its success.

QLOBALLAŞMANIN BEYNƏLXALQ SİSTEMƏ TƏSİRİ

Mayor Adəm HÜSEYNOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: qloballaşma, beynəlxalq münasibətlər, cəmiyyət, konsepsiya, infrastruktur, inteqrasiya.

Ключевые слова: глобализация, международные отношения, общество, концепция, инфраструктура, интеграция.

Keywords: Globalization, international affairs, society, concept, infrastructure, integration.

ri ilə müharibələr etdilər və nəhayət, anladılar ki, bu müharibələr udana da, məğlub olana da sağalmaz yaralar vurur. Əvvəl dini müharibələr, da-

Qloballaşma nədir? Əvvəlcə bu sözün mənasına nəzər salaq. Qloballaşma sözü "qlobus" sözünün ilkin mənası olub "dairəvi" deməkdir və Yer kürəsi anlamındadır. Qloballaşma Yer kürəsi üzərində yaşayan inasların üzləşdiyi ümumi problemlərin birgə həlli yolunda bəşər övladlarının vahid cəbhədə birləşmək istəyidir.

Qloballaşma həm obyektiv (bu proses heç kəndən və heç nədən asılı olmadan gedir) həm də subyektivdir (insanların iştirakı ilə gedir). Bu prosesdə biz elə etməliyik ki, o insanlara dəhşət yox, tərəqqi gətirsin.

Dahi fransız yazıçısı Viktor Hüqo 1849-cu ildə, 165 il bundan qabaq maraqlı bir fikir söyləmişdir: – "Bir gün gələcək, siz – Fransa, Rusiya, İtaliya, İngiltərə, Almaniya, Qitənin bütün xalqları öz müxtəlifliyinizi və qürur duyduğunuz fərdiyyətçiliyinizi qoruyub saxlayaraq daha böyük bir birləşmənin içində əriyib Avropa qardaşlığını yaradacaqsınız". Çox maraqlıdır Hüqo bu fikirləri söylədiyi dövrdə onu eşidənlərin görəsən neçəsi bunu ciddi qəbul edib? Bu uzaqgörən insan birinci və ikinci cahan savaşlarını təsəvvür edə bilibmi? O dövrlərdə bir-birini didməyə hər an hazır olan bu dövlətlərin nə vaxtsa bir ailədə birləşəcəyi ideyası hardan onun ağına gəlmişdi?

Əvvəl ailədə, icmada, sonra feodal birliklərində və dövlətlərdə birləşən insanlar min illərlə bir-bi-

ha sonra xaç yürüşlərini, kommunizmi, faşizmi, dəhşətli qırğınlar törədən terrorizmi ortaya qoymuş insanlıq bu gün deyəsən, haqqın yoluna gedir. Bu mənada qloballaşma bəşər cəmiyyəti ilə yaşadığı bir prosesdir. İnsan övladı yarandığı gündən səhvlərə yol verə-verə və bu səhvlərdən nəticə çıxara-çıxara qloballaşmaya doğru yol gedir. Bu gün hamı birmənalı şəkildə təsdiq edir ki, milli, irqi, dini, cinsi, ictimai, siyasi və sair müxtəlifliyi normal qarşılığa bilən insan hamı ilə rahat yaşaya bilər.

Qloballaşma prosesinin mahiyyətini və dövlətlərarası sistemə və beynəlxalq münasibətlərə təsirini öyrənmək üçün ilk əvvəl qloballaşmanın baş verməsində mühüm faktor olan "kompleks qarşılıqlı asılılıq" terminini araşdırmaq lazımdır. Qarşılıqlı asılılıq üç əsas komponentdən ibarətdir:

1. Çoxqatlı əlaqələr.
2. Hadisələr və münasibətlər arasında iyerarxiyanın olmaması.
3. Hərbin əsas vasitə kimi öz əhəmiyyətini itirməsi.

Çoxqatlı əlaqələr, qeyri-formal bağlarla hökumət elita qrupunu, formal halda xarici işlərlə məşğul olan dövlət qurumlarını, qeyri-formal bağlarla qeyri-hökumət elita qrupunu və transmilli təşkilatları, bir sözlə cəmiyyətin müxtəlif

təbəqələrini formal və qeyri-formal yollarla əlaqələndirir. Bu kanallar dövlətdaxili, hökumətlər-arası və transmilli əlaqələr kimi təsnif oluna bilər.

Dövlətlərarası münasibətlər çoxqatlı səviyyələrə malik olur və onları aydın, davamlı iyerarxiya üzrə qruplaşdırmaq mümkün olmur. Konkret olaraq bu o deməkdir ki, digər məsələlər arasındakı sərhəd şəffaflaşmağa başlayır. Bu zaman həm dövlət daxilində, həm də dövlətlər arasında müxtəlif növ məsələlərin həlli müxtəlif qruplaşmalar yaradır.

Hərbin əsas vasitə kimi öz əhəmiyyətini itirməsi zamanı kompleks qarşılıqlı asılılıq hakim olan regionda dövlətlər hərbi qüvvəni bir-birlərinə təsir vasitəsi kimi istifadə etmirlər. Güc-bazar maraqları, informasiya üstünlüyü, diplomatik üstünlük və.s əsasında da formalaşmağa bilər. Lakin digər ərazi və dövlətlərlə münasibətlərdə hərbi qüvvə hələ də lazım gələ bilər.

Cəmiyyətlər arasında bu cür əlaqələrin yaranması və texnologiyanın inkişafı müxtəlif vəziyyətlərin bir-birinə qarışmasına, son nəticədə isə homogenləşməyə səbəb olur. Qloballaşma ilə assosiasiya edilən "dərindən qarşılıqlı əlaqələr", "uzaqdan fəaliyyət", "zaman-məkan faktorlarının sıxılması" kimi ifadələr qloballaşmanın mahiyyətini açmaq üçün kifayət etmir. Konseptual baza yaratmaq üçün daha dərin baxış lazımdır.

Qloballaşma anlayışı lokal, milli və regional anlayışların məntiqi davamı kimi qəbul edilə bilər. Bu zaman bu silsilənin bir başında lokal və ya regional səviyyədə təşkil olunmuş sosial-iqtisadi əlaqələr və şəbəkələr, digər başında isə global səviyyədə təşkil olunmuş sosial-iqtisadi əlaqələr və şəbəkələr dayanır. Bu yanaşmaya əsasən qloballaşmaya insan fəaliyyətinin təşkilini zaman və məkan baxımından yenidən formalaşdırma və müxtəlif region və kontinentlərdəki fəaliyyət sahələrini və fəaliyyət subyektlərini əlaqələndirən proses kimi baxıla bilər.

Artıq qeyd olunduğu kimi, qloballaşma həyatın bütün sahələrinə nüfuz edir. Onun qarşısını almaq, geri qaytarmaq mümkün deyildir. Prosesin milli məkana daha səmərəli təsirini təmin etmək, global təsir və təzyiqlərin idarəolunan məcraya yönəltmək kimi aspektlərindən danışmaq daha real mövqedir. Fəaliyyətin yenidən formalaşma-

sını daha dərindən başa düşmək üçün qloballaşmanın "zaman-məkan" faktorlarına nəzər salmaq lazımdır:

Ekstensivlik – "genişlənmə", "uzaqdan fəaliyyət".

Qloballaşma konsepsiyasına görə ilk əvvəl sosial, siyasi və iqtisadi fəaliyyət sferası sərhədləri aşaraq genişlənilir və dünyanın bir qütbündə verilən qərar, yaxud atılan hər bir addım digər qütbə istər fərdin, istərsə də ictimaiyyətin həyatına iri miqyasda təsir göstərə bilər. Bu baxımdan proses regionlararası qarşılıqlı əlaqələri güc və sosial fəaliyyətin təsir dərəcəsinin genişlənməsini və kənarından fəaliyyətin mümkünliyini ehtiva edir. Bundan əlavə, konsepsiyaya görə bu qarşılıqlı əlaqələr nizamsız və təsadüfi deyil, daimi olaraq tənzimlənir.

İntensivlik – əlaqələrin təsadüfən, ya qeyri-müntəzəm surətdə yox, planlı şəkildə tənzimlənməsidir, daimi olaraq qarşılıqlı əlaqələrin, qarşılıqlı fəaliyyətin və dünya düzəninə konturlarını müəyyən edən və dövlət sərhədlərini tanımayan proseslərin daimi intensivləşməsidir.

Sürət – potensial sürətin artması, global əlaqələrin intensivliyinin və ekstensivliyinin artması global proseslərin və qarşılıqlı əlaqələrin sürətlənməsini şərtləndirir. Digər tərəfdən dünya miqyaslı transport (transport burada daha geniş mənada işlənir, məsələn, ingilis dili anlaşma üçün universal infrastrukturdur) şəbəkəsinin yaranması, ideyaların, informasiyanın, əmtəənin interaktsiyasını daha da sürətləndirir.

Təsir dərəcəsi – qarşılıqlı əlaqələrin təsir dərəcəsinə intensivlik və tezlik çox böyük təsir göstərə bilər. Çünki global səviyyədə baş vermiş hadisənin lokal səviyyədə güclü təsir dərəcəsinə malik olduğu qədər də hər hansı bir lokal hadisə lokal səviyyədə güclü rezonans doğura bilər. Bu səbəbdən global və yerli məsələlər arasında sərhəd şəffaflaşmağa başlayır.

Qloballaşmanın dolğun tərifini bu dörd amilin hər birini özündə ehtiva etməlidir və qloballaşma konsepsiyasının tam izahı bunları tam sürətdə tədqiq etməlidir. Konsepsiyanı tədqiq edərkən daha iki anlayış nəzərdən yayınmamalıdır:

a. Axın – məkandan asılı olmayaraq, baş verən prosesdir və fiziki cisimlər, insanlar, simvollar və informasiyaya şamil edilir;

b. Şəbəkə – müstəqil subyektlər arasındakı mövcud əlaqələri, kəşifən fəaliyyəti mümkün edir.

Deyilənlərə əsasən, qloballaşmaya belə bir tərif vermək olar. Qloballaşma ictimai əlaqələrin və köçürmələrin ərazi baxımından yenidən təşkilidir və bu proses transkontinental və regionlararası axınların fəaliyyət şəbəkələrini və qarşılıqlı fəaliyyəti, gücün həyata keçirilməsinin artmasını ehtiva edir və bu amillərin intensivliyi, tezliyi və təsir dərəcəsinin artması ilə müşahidə olunur.

Bu konsepsiya qloballaşma barədə olan digər fikirləri təkzib edir. Qloballaşma ilə bağlı digər yanaşmalara “lokallaşma”, “milliləşmə”, “regionlaşma” və beynəlmilləşməni də aid etmək olar. Göründüyü kimi qloballaşmanı müxtəlif cür interpretasiya etmək olar, lakin qloballaşma heç bir vəchlə digər proseslərlə qarışdırılmamalıdır.

Lokallaşma – axınların və şəbəkənin spesifik ərazidə dövr etməsini nəzərdə tutur.

Milliləşmə – sosial əlaqələr və münasibətlər axınları müəyyən, təyin olunmuş sərhədlər daxilində baş verir.

Regionlaşma – coğrafi və fəaliyyət uyğunluğu nəticəsində yaranmış qruplararası qarşılıqlı əlaqələrin, axının baş verməsi və şəbəkənin yaranmasıdır.

Beynəlmilləşmə – coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq iki və daha artıq milli dövlətlər arasında qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət istiqamətinin yaranmasıdır.

Beləliklə, qloballaşma nəzəriyyəsinə əsasən ticarət və maliyyə axını dünya iqtisadiyyatı sisteminin əsas sahələri arasında baş verir və bu proses zamanı yaranan digər ekvivalent axınlar xarakterinə görə lokal, milli, regional kateqoriyalara bölünə bilər.

Eyni zamanda bu konsepsiya qloballaşma daxilində regionlaşmanı inkar etmir. Əksinə, bu tip qurumlar daha sıx və dinamik sürətlə əlaqədardır. Çünki bu qruplaşmalar qloballaşmanın dərinləşməsi üçün zəruri olan iqtisadi, sosial və fiziki strukturları təmin edir və bu prosesi sürətləndirir. İqtisadi regionlaşma bu baxımdan qloballaşma yolunda heç bir maneçilik törətmir. Avropa İttifaqını bu timsalda görmək olar.

Qloballaşmanın tarixi formaları:

Qloballaşmanın tarixi formalarına keçməzdən

əvvəl qloballaşma ilə bağlı bir neçə ifadənin mənasını açıqlamaq vacibdir.

Strukturlaşma – qloballaşan fərdlərin fəaliyyəti və saysız-hesabsız fərdlər və qruplararası əlaqələrin məcmusu kimi yaranmışdır. Bu isə fərdlərin fəaliyyətini həm məhdudlaşdırmağa, həm də genişləndirməyə imkan verir.

Stratifikasiya – ictimai və qeyri-bərabərliyin təzahürü hesab edilir. Qeyri-məhdud ərazi, məkənsizlik qloballaşmanı ifadə edir. Çünki ifadə özündə fəaliyyətin zaman və məkan çərçivəsini aşması və yenidən teretoriallaşmanı (yenidən təşkilatlanma və formalaşma nəticəsində ərazinin əvvəlki səviyyələri olan lokal, milli, regional, beynəlxalq, dövlətüstü səviyyələri geridə qoyan yeni ərazi anlamınının bildirir. Qloballaşma prosesində ərazi faktoru öz əvvəlki vacibliyini itirir.

Qlobalçılar belə hesab edirlər ki, qloballaşma özlüyündə presedenti olmayan hadisədir və bunu başa düşmək üçün hadisələrin gedişatını analiz etmək lazımdır. Skeptiklər isə onlardan fərqli olaraq qloballaşmanın yeni proses olmadığını iddia edirlər. Onlar qloballaşmanın tarixi formalarını qurur və əsas ölçü amili kimi isə zaman – məkan faktorlarından və təşkilatı elementlərdən istifadə edirlər.

Müasir qloballaşmanın əsas xüsusiyyətini vermək üçün analitik kateqoriyalar yaradılmalıdır və bunu da zaman – məkan amilləri üzərində qurmaq olar:

- global şəbəkənin ekstensivliyi;
- qarşılıqlı əlaqələrin intensivliyi;
- global axınların sürəti;
- global əlaqələrin təsir dərəcəsi.

Bu yanaşma qloballaşmanın tarixi formalarının zaman-zaman nə cür dəyişməsinə izləməyə imkan verir. Bu halda qloballaşmanın yeni fenomen olması, yaxud tarixi inkişafın qanunauyğun mərhələsi olması barədə fikir yürütmək yersizdir. Lakin bu analitik kateqoriyanın komponenti olan təsir dərəcəsinə ölçmək çox çətindir. Təsir dərəcəsinə müəyyən edən amilləri aşkarlamaq üçün təsirin dörd növünü ayırd edirlər:

- qanunvericilik – siyasətə təsir (qarşılıqlı asılılığın zəiflik və həssaslıq effektləri);
- institusional – təşkilatı və kollektiv seçimləri özündə ehtiva edən qüvvələrin təsiri;
- paylaşımcı – güc balansına, dövlətdaxili və

dövlətlərarası münasibətlərə təsiri və bunun əsasında zəiflik dərəcəsinə görə sosial qüvvənin formalaşması;

– struktur – dövlətdaxili fəaliyyətə təsiri, dövlət və cəmiyyətlərin qlobal təsirə reaksiyası, hökumətin müxtəlif qüvvə və insanlara münasibəti, ara mövqe, üstünlük, mübarizə və etiraz.

Qanunvericilik təsiri qərarverici qüvvənin qloballaşmasının təsiri altında seçim etməsinə təsir edir. Lakin bu proses heç də həmişə progressiv olmur. Çünki qloballaşma prosesində qərar qəbulədiyi qüvvənin özü reformasiya olmaq məcburiyyəti qarşısında qala bilər. Qanunvericiliyə təsirin iki səviyyəsi vardır.

Ümumilikdə siyasətin müxtəlif kurslarının əsas prinsiplərində dəyişiklik etməklə siyasət xəttini tamamilə dəyişir. Bu səviyyədə siyasi kurslara təsir dərəcəsi məhdud xarakter daşıyır.

İnstitusional təsir və qloballaşma nəticəsində təşkilati və digər kollektiv orqanların seçim etmələrini ehtiva edir. Bu şərait qurumları yeni seçimlərə əl atmağa vadar edir ki, bu seçimlər əvvəllər heç alternativ kimi nəzərə belə alınmamışdır.

Bundan başqa qloballaşma dövlətlər arasında və dövlət daxilində gücün və varın paylanmasına da əsaslı təsir göstərir. Paylaşdırıcı təsir cəmiyyət daxilində sosial qüvvələrin yenidən formalaşmasını müəyyən edən təsirdir. Başqa sözlə, bu təsir cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin resurslarından istifadə imkanını müəyyən edir. Məsələn, ticarət bir qrup işçilərin işinin inkişafına mane olsa da, digər bir qrupun mənafeyinə xidmət edir.

Dövlətlərin və cəmiyyətlərin qloballaşmanı nə dərəcədə qəbul etmələrindən asılı olaraq struktur dəyişikliyi uzun və ya qısa zaman ərzində özünü göstərə bilər. Lakin bu struktur dəyişikliyi avtomatik sürətdə baş verməməlidir.

Qloballaşmanın tarixi formalarını müəyyən edən əsas amillərdən biri isə qrupların təşkilatlanması amilidir. Buraya infrastruktur, institutlaşma, stratifikasiya və qarşılıqlı fəaliyyət növləri aid edilir:

İnfrastruktur istənilən məkanda qlobal əlaqələrin intensivliyi və ekstensivliyini həm sürətləndirə, həm də ləngidə bilər. Çünki o birləşdirici rol oynayır və axınları təmin edir. İnfrastruktur istə-

nilən sahədə qarşılıqlı əlaqələrin ümumi səviyyəsinə və buna görə də qlobal əlaqələrin miqyasına həlledici təsir göstərir. Məsələn, orta əsrlər zamanı kommunikasiya vasitələri məhdud olduğundan əlaqələrin də səviyyəsi çox aşağı idi. Buna görə də infrastrukturda baş verən dəyişiklik qlobal əlaqələrin potensial imkanına miqyaslı şəkildə təsir edir.

İnfrastrukturun səviyyəsi eyni zamanda qlobal şəbəkələrin institutlaşmasına da təsir edir. **İnstitutlaşma** qarşılıqlı əlaqə ünsürlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir və nəticə etibarilə zaman və məkan baxımından onların yeni formada təşkilini təmin edir. Məsələn, mədəni sahədən tutmuş cinayətkarlara qədər qlobal əlaqələrə girmiş ünsürlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsi hər hansı bir ictimai məkanda, institutlaşdırma vasitəsi ilə həyata keçir. Qlobal miqyasda bir-biriləri ilə real vaxtda əlaqə saxlamaq imkanı olur. Bu baxımdan institutlaşdırma qloballaşmanın tarixi formalarını şərtləndirən mühüm əhəmiyyətə malik digər bir amildir.

Stratifikasiya güc amili ilə çox sıx bağlıdır: Qloballaşma prosesində güc anlayışı yeni mənə və formalar kəsb etməyə başlayır ki, bu da müxtəlif qruplarda reaksiya doğurur. Güc ilə bağlı yeni terminlər də ortaya çıxır.

– gücün məkanı – yüksək səviyyəli təşkil olunmuş həyatda insanların, icmaların və qrupların fəaliyyət imkanlarını formalaşdıran və tənzimləyən fenomendir. Qlobal dünyada gücün məkanları çox ixtisaslaşmış və differensiallaşmışdır – məsələn, siyasi, iqtisadi, mədəni, miqrasiya, ətraf mühit, hərbi və s. məkanlar. Bir məkanda baş verən dəyişiklik digər məkanlardakı gücə şamil edilmir, çünki məkanlar çox geniş və fərqlidir.

– gücün ekstensivliyi – gücün təşkilinin və həyata keçirilməsinin ərazi baxımından genişlənməsi anlamındadır.

– ekstensivləşmə – güc münasibətlərinin “uzaq məsafədə”, “strukturlaşma” və “yenidən strukturlaşması” vasitəsilə baş verir.

Qloballaşma gedişində dünya iqtisadiyyatı az və ya çox dərəcədə bütövləşmiş sistemdən vahid ümumdünya iqtisadi orqanizminə çevrildiyi üçün, milli iqtisadiyyatlar buraya bərabər hüquqlu avtonom sistemlər kimi daxil olmalıdırlar.

Dünya iqtisadiyyatını və milli bazarları qarşılıqlı bağlılıq əlaqələri birləşdirməlidir. Reallıqda isə qloballaşmanın mövcud model formulaları hesab olunan “Vaşinqton” və “Postvaşinqton konsensus” ları bu münasibətləri deyil, tabeçilik münasibətlərini, milli iqtisadiyyatların dünya bazarına tabeçiliyini nəzərdə tutur. Bu sxemin gerçəkləşdirilməsi, daxili maliyyə bazarlarının müstəqilliyini almaq və ya hədsiz zəiflətmək məqsədini güdür və son nəticədə integrasiya proseslərinin ifrat siyasiləşməsinə səbəb olur.

Qloballaşma, bazarla dövlətin münasibətlərini, maliyyə kapitalı ilə dövlətin integrasiya münasibətlərinə transformasiya edir. Bu münasibətlər bütün lokal (daxili) və qlobal (xarici) səviyyələrdə getməlidir.

Yeni dünya düzəni, milli iqtisadiyyatların son dərcə dinamik və həssas münasibətlər qura bilməsini tələb edir. İqtisadiyyatın qloballaşması, integrasiyası və modernizasiyası, dövlətin milli mənafeyinə, onun təbii sərvətlərinə, mədəni, tarixi-coğrafi özəlliklərinə qayğılı münasibəti daim diqqət mərkəzində saxlamağı diktə edir. Yalnız bu əsasda, ölkənin geostrateji maraqların obyektindən, beynəlxalq iqtisadiyyatın tamhüquqlu subyektinə çevrilmək şansını reallaşdırmaq olar. Tarixdən məlumdur ki, XVI əsrdə avropalılar dəniz və okean yolu ilə kommunikasiyanı kəşf etməklə dünya ticarətinin təşkilatlanmasında təşəbbüsü ələ almışlar. Güman etməyə əsas var ki, XXI əsrin texnoloji kommunikasiyaları da, qloballaşma və integrasiya prosesləri də, qlobal iqtisadiyyatın intensiv münasibətlərin qurulduğu “qaynar nöqtələri”, əsas kommunikasiya həlqələrini transkontinental magistrala qaytarmasını təmin edə bilər.

Qloballaşma gücün təşkili, paylanması və həyata keçirilməsində köklü dəyişiklik edir. Güc burda müstəqil, bəşər həyatının universal ünsürü kimi başa düşülür. Güc ictimai və şəxsi həyatı əhatə edən anlam olub bütün qruplara, institutlara məxsusdur. Lakin heç bir tərəfin gücü təcrid halında mövcud olmur. Güc, qarşı və iştirakçı tərəflərin gücü nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

NƏTİCƏ

Bu gün qloballaşma prosesləri nəticəsində beynəlxalq münasibətlər sistemində, ölkələrarası əlaqələrdə, milli dövlətlə, qlobal-fövqəlmilli strukturların qarşı-

lıqlı münasibətlərinin xarakterində dərin dəyişikliklər baş verir.

Qlobal problemlərin mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi, onların həlli və aradan qaldırılmasının ənənəvi mövcud olan metod və vasitələrlə deyil, yeni beynəlxalq münasibətlər sisteminin formalaşmasını diktə edir. Bu da mövcud dünya sisteminin tarixin sınağından çıxmış, siyasi, iqtisadi, mədəni təşkilatlanma modeli olan milli dövlətin statusu, yeri və roluna dair ənənəvi təsəvvürlə də dəyişikliklər edilməsini şərtləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kacowicz Ariel K. Regionalization, Globalization and World Politics. New Jersey, 1999
2. Robert O. Keohane and Joseph S. Nye. Power and interdependence, Richard K. Conflict after the cold War. Boston, 1994
3. David Held and Me. Grw. The Global Transformations Reader. Malden, 2000
4. Abbasbəyli A. Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma. Bakı, 2009
5. Злобин Н.В. Место глобализации в международных конфликтах. С-Петербург, 2007
6. Пасечный А. Н. Глобализация и ее отражение в мировой политике. Екатеринбург, 2009

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА МЕЖДУНАРОДНУЮ СИСТЕМУ А.ГУСЕЙНОВ

В данной статье «Влияние глобализации на мировую систему» анализируются основные факторы, которые оказывает всемирная глобализация на современные международные отношения. В статье глобализация определена как процесс, протекающий в последовательности от локального, к национальному, регионального и далее к мировому явлению.

SUMMARY

INFLUENCE OF GLOBALIZATION ON INTERNATIONAL SYSTEM A.HUSEYNOV

In this article named as « Influence of globalization on the world system » the main factors reflecting effect of the world globalization on contemporary international relations have been analyzed. In the globalization article is shown a process running in a consequence from local, to national and regional, and further to worldwide phenomenon.

YENİ TEXNOLOJİ TƏTBİQLƏR

HELİKOPTER AVTOMOBİL

«AT BLACK KNIGHT TRANSFORMER»

Uçan avtomobillər haqqında danışılarda insanların ağına avtomobillərlə təyyarələr arasında orta bir nəqliyyat vasitəsi gəlir. Advanced Tactics şirkətinin nümayəndələri isə bunu bir qədər digər formada – yüksəkkeçimli, multikopter və Blackhawk helikopterinin hibridi qismində görürlər. Bundan başqa adıçəkilən şirkətin mütəxəsisləri tərəfindən belə qeyri-adi ideyanı reallaşdırmış, yaralıları daşımaq, təchizat yüklərinin daşınması və xüsusi əməliyyatlarda müxtəlif tapşırıqların həyata keçirilməsində istifadəyə yararlı AT Black Knight Transformer adı verilmiş hibrid helikopter-avtomobil düzəltməyə nail olmuşlar.

Sınaq uçuşları zamanı yerdən idarəetmə sisteminin arxasında olan operator maşını məsafədən idarə etmişdir. Operator maşının dartı qüvvəsinin artırma-azaltma, hərəkət istiqamətini dəyişməni həyata keçirmiş, uçuşun stabilləşməsi də daxil olmaqla digər işləri isə avtomatik idarəetmə sisteminin ayrılmaz hissəsi olan avtomatik sistem

yerinə yetirmişdir. 3000 m yüksəklikdə uçmağa qadir olan bu uçan maşın sınaqlar zamanı cəmi 3 m havaya qaldırılmışdır. Məsafənin azlığı yerlə sığortaedici elektrik kabeli birləşdirdiyinə və nəqildə cərəyanın kəsilməsilə idarəetmə sisteminin özbaşına qəza enişi rejimini həyata keçirməsi üçün belə az vaxt götürülmüşdür. Ancaq şirkət nümayəndələrinin təsdiq etdiklərinə görə sınaq uğurla başa çatmış, uçan aparat sınaqlarda özünü dayanıqlı göstərmişdir.

Bu hibrid maşın Pentaqonun DARPA idarəsinin ARES (Özüquraşdırılan Aero Yığıcı Sistemi) proqramı çərçivəsində yaradılmışdır. ARES proqramının əsas tapşırığı yaralıların təxliyyəsi, yük və döyüş sursatının yerinə çatdırılması, həmçinin başqa tipli nəqliyyat üçün keçimli olmayan yerlərdə fəaliyyət məqsədilə hibrid nəqliyyat vasitəsi hazırlamaqdır. Pilotun xüsusi təhlükəli əməliyyatlarda ən az riskə məruz qalması və lazım gələn hallarda bütün əməliyyatı məsafədən idarə etməklə həyata keçirə bilməsi də qoyulan tələblərdən biridir.

Hibrid sadə modul quruluşdan ibarətdir. Kompüterləşmiş idarəetmə sistemi aparatı idarəetməni maksimum səviyyədə asanlaşdırır və hətta əllə idarəetmə imkanı yaradır. Aparatın rotorlarının hər biri özünün turbo-dizellə işləyən daxili yanma mühərriklərilə hərəkətə gətirilir və hər bir rotor hərəkət edən qurğuda quraşdırılmışdır.

Aparatın çoxrotorlu olması səbəbindən uçuşda stabillik üçün lazım gələn quyruq rotoru və digər stabilləşdiricilərə ehtiyac qalmır. İdarəetmə sistemi uçuşu əllə idarəetmə zamanı hibrid maşını avtomobil və ya velosipedi idarəetmə qədər asan edir. Əlavə olaraq bu sistem onun əsas funksiyalarını tam avtomatik rejimdə icra edən modullarla genişləndirilə bilər.

Axarlı aerodinamik fyuzülaja malik bu hibrid maşın ən xırda meydançada belə şaquli enmə-

qalxma həyata keçirə bilən nəqliyyat vasitəsidir. Avtomobil asqısı və aparatın qabaritləri həm asfalt yolda, həm də yolsuzluq şəraitində sürətlə hərəkət etməyə imkan verir. 8 ədəd bir-birindən asılı olmayan rotor isə aparatın havada sürətli uçuşunu, stabilliyini və yüksək idarəetməsini təmin edir. İdarəetmə sistemi üzbuüz rotorların arasındakı dartı qüvvəsi balansını saxlayır ki, bu da uçuşda yüksək idarəetməni və stabilliyi saxlamağa imkan verir. Blackhawk helikopterinin yük bölməsi həcmində yük bölməsi olan hibrid maşın 5 nəfər şəxsi və ya 450 kq yük qaldıra, 240 km/saat sürətlə hərəkət edə və 463 km məsafə qət edə bilər.

Yerdə hərəkət zamanı o yüksəkkeçimli avtomobillərdə olan kimi, transmissiyanın köməyi ilə təkərlər üzərində 112 km/saat sürətlə hərəkət edə

bilir. Xeyli böyük və geniş həcmli təkərlər avtomobil-helikopterə yolsuzluq şəraitində hərəkət etməyə imkan verir və amortizə edici rolu oynayır. Onun modul avtomobil olan hissəsi ayrıla bilər ki, bu da helikopterə havaya daha çox lazımı yük qaldırmağa imkan yaradır. Bundan əlavə kuzovun aşağı hissəsi xüsusi hermetik hissə ilə əvəzlənə bilər ki, bu da hibrid-helikopterə suya enib-qalxması deməkdir.

AT Black Knight Transformer helikopter-avtomobildən başqa Advanced Tactics şirkətinin mütəxəssisləri onun 2 xarici asqısında 1600 kq yük konteyneri və 2 nəfər sərnişini daşımağa qadir olan AT Panther Transformer adlı daha kiçik qabaritli variantını da hazırlayırlar.

UÇAN APARATLARA YENİ YANAŞMA «V-280 VALOR»

Bell Helikopter şirkəti V-22 Ospreyləri əvəz edəcək V-280 Valor uçuş aparatının layihəsinin təqdimatını keçirmişdir. Bu – maili rotorlu yeni uçuş aparatı-V-280 Valor, tamamilə qeyri-adi və doğrudan da insan zəkasının hər şeyə qadir olduğunu göstərən bir yenilikdir. Boinqin X2, Sikorskinin, AVX Aircraft və EADS şirkətləri ilə birlikdə Bell Helikopter şirkəti də Joint Multi Role/Future Vertical Lift proqramı çərçivəsində

özünün şaquli uçuş və enişi həyata keçirə bilən çoxtəyinatlı uçuş aparatını V-280 Valoru təqdim etmişdir.

Üçüncü nəsil V-280 birinci nəsil XV-3 və XV-15, ikinci nəsil mülki təyinatlı aparat BA-609 və təbii ki, V-22 Osprey layihələrinin reallaşdırılmasından əldə edilən yaxşı təcrübə sayəsində yaradılmışdır. Yeni aparat quruluşuna görə V-22-yə bənzərsə də çoxsaylı dəyişikliklər vardır. Belə ki,

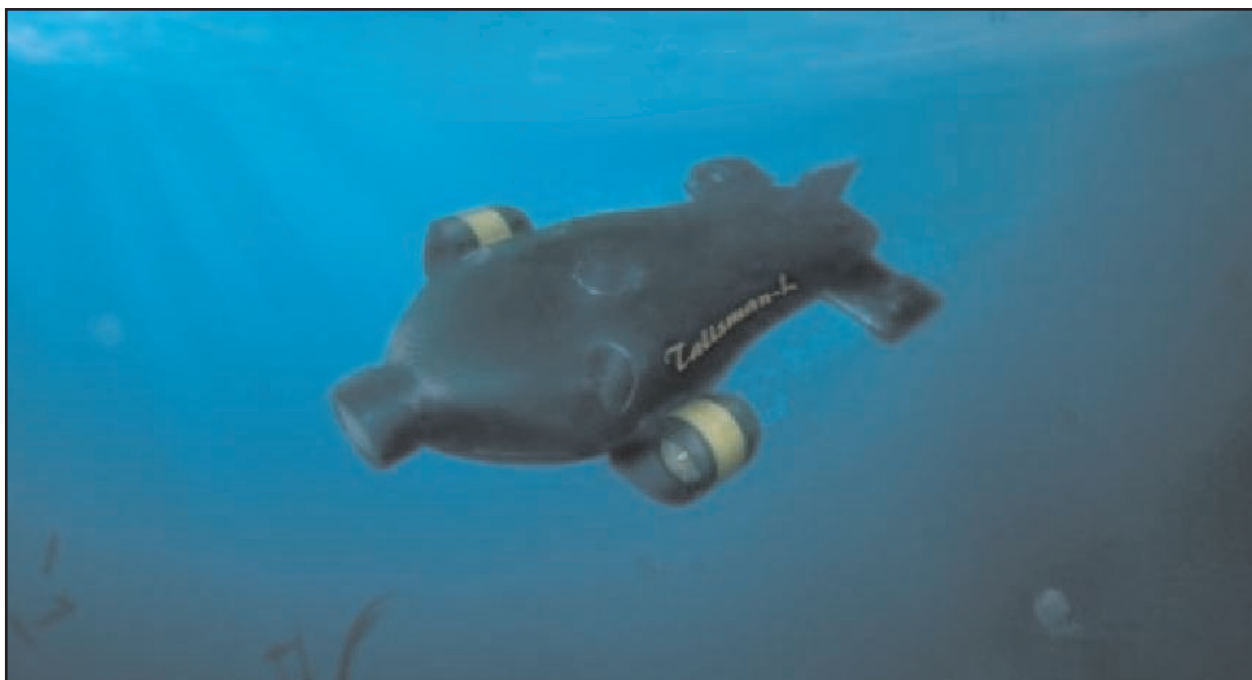
əgər V-22-nin rotorları mühərriklə birlikdə əyilirdilərsə, V-280-nin mühərrikləri isə sabit və üfüqi vəziyyətdə qalır, rotorların əyilməsi isə hərəkətli ötürücülər hesabına həyata keçirilir.

V-280-nin qanadları V-22-dən fərqli olaraq düzdür. Qanadlar bütövdür və onların möhkəmliyini, etibarlılığını artırmaq və çəkisini azaltmaq üçün Large Cell Carbone Core texnologiyasından istifadə etməklə hazırlanmışdır. V-280-nin V obrazlı böyük quyruğu, mürəkkəb formalı fyuzelajı və aparata nəzarəti dəfələrlə təkrarlayan idarəetmə sistemi var.

V-280 dedikdə “V” simvolu şaquli uçuş-eniş imkanlarını, “280” isə aparatın kreyser sürətini (518 km/saat) bildirir. V-280-nin fəaliyyətini 4 ekipaj üzvü həyata keçirir. Aparatın 11 nəfər tam ləvazimatlı döyüş bölməsi təyyarəni tez tərkməsi üçün 1,8 m enində 2 qapısı var. Qapılar açıq olan halda əsgərlər birbaşa havadan da atəş açabilirlər. V-280-nin fəaliyyət məsafəsi 926 km təşkil edir. JMR Technology Demonstrator layihəsi çərçivəsində heç də təkə V-22 Ospreylərin əvəz edilməsi üçün təyin edilən çoxtəyinatlı uçan aparatlar hazırlanır. Belə ki, o bir çox ölkə və ordu-

ların istifadə etdiyi Sikorsky UH-60 Blackhawk və Boinq AH-64 Apache helikopterlərini əvəz edə bilər. Müsabiqə başa çatdıqda layihənin icrası üçün təqdim edilən layihələrdən 1 və 2-si seçiləcəkdir. Yeni uçan aparatlar isə 2017-ci ildə havaya qalxmalıdır.

PILOTSUZ SUALTI QAYIQ

«TALİSMAN L»

Hərbi və mülki gəmilərin, limanların və əhəmiyyətli sahilyanı zonaların sualtı hücumlardan qorunması üçün DARPA şirkətinin sifarişi ilə BAE Systems şirkəti “Talisman L” adı verilmiş kiçikölçülü pilotsuz sualtı qayıq işləyib hazırlamışdır. Bu 50 kq çəkisi olan sualtı qayıq suyun altında 5 dəniz mili qət edə, 100 metr dərinliyə enə və 12 saat ərzində avtonom rejimdə qala bilər.

“Talisman L” yüksək manevr qabiliyyətinə malikdir. Sualtı qayıq öz ölçüləri hüdudunda, yəni durduğu yerdə döyüş tapşırığını tam yerinə yetirə bilər.

Qayıqda quraşdırılan 3 yüksəkhisssiyatlı hidrolokator vasitəsilə ətraf mühiti izləmə yerinə yetirilir. Onlardan biri ön hissədə, ikisi isə yanlarda yer alıb. Hidrolokatorlardan əlavə qayıqda ətrafi dairə boyu izləməyə qadir bir neçə videokamera mövcuddur.

“Talisman L”-in kiçik ölçüləri və çəkisi onu hər bir üzən vasitədən, hətta hava ilə doldurulan rezin qayıqdan da buraxmağa imkan verir. Məsafə-

dən idarəolunan naqilsiz sistemin köməyiylə bu qayıqlar ya ayrı, ya da eyni tipli qayıqların müdafiə sisteminin heyətində idarə oluna bilər.

Sualtı qayıq idarəolunma sistemi ilə təchiz olunub, belə halda lazım gəldikdə ona qabaqcadan verilmiş parametr və məlumatlar əsasında tamamilə fərdi qaydada verilmiş tapşırıqları yerinə yetirməyə qadirdir.

Təəssüflər olsun ki, bu sualtı qayığın bəzi xüsusiyyətləri məxfi saxlanılır. Gizli saxlanılan məlumatlara qayığın döyüş sistemi və silahlanması daxildir.

İnternet materilları əsasında hazırladı:

Vüqar MUSTAFAYEV

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yazılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitatə gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokoluyla çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlövhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ
AYLIQ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
«Qızıl Şərq»
hərbi şəhərciyi, 13,
tel: 440-99-71

Lisensiya: № 002559
Yığılmağa verilmə tarixi:
15.12.2014
Çapa imzalanmışdır:
28.12.2014
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeks: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 127/428

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-nda ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisensiya: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇISI:
Minaxanım ƏKRƏMQIZI

KORREKTOR:
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ-
DİZAYNER:
Nazərin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamanı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

DTV SHREDDER-TIRTILLI HƏRBİ SKEYTBORDDUR

DTV Shredder tırtıllı skeytbordu xatırladan yeni hərbi nəqliyyat vasitəsidir. Bu, şəxsi heyətin daşınması üçün təyin edilmiş yeni sinif nəqliyyat vasitəsidir. DTV Shredderi hazırlayan BRG Werks şirkəti öz məhsulunu avqust ayında Detroitda keçirilən "Hərbi nəqliyyat vasitələri" konfransında nümayiş etdirmişdir.

4 taktlı Honda mühərriki ilə hərəkətə gələn DTV Shredderinin çəkisi 60 kq, maksimal sürəti 48 km/saatdır. Tırtıllı və aşağı ağırlıq mərkəzli olması DTV Shredderə yüksək manevrlik, 1,2 m radiusda geri dönmək, mailliyi 40°-yə qədər olan yamacı rəf etmək və ən keçilməz ərazilərdə hərəkət etmək imkanı verir. Yuxarıda sadalanan keyfiyyətlərdən başqa DTV Shredderlərdə nəqliyyat vasitəsinə avtomatik rejimdə və məsafədən idarə etməyə imkan verən idarəetmə sistemi quraşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

DTV Shredder 550 kq lazımı yükü daşımaq qabiliyyətinə malikdir. Bu, onu əlavə silah və vasitələrlə təchiz etməyə, onu praktiki olaraq istənilən tapşırıqın icrası üçün hazır olan kəşfiyyat, müşahidə, hücum və nəqliyyat, yaralıların təxliyyəsi və təchizat yükləri daşıyan nəqliyyat vasitəsinə çevirməyə imkan verir.

ALEKSANDR DULSEVİN BEŞİNCİ NƏSİL PAK-FA KONSEPSİYASI

Hamı bilir ki, ABŞ HHQ-nin silahlanmasında beşinci nəsil F-22 Raptor və F-35 Lightning II təyyarələri var. Rusiyanın "Su" şirkəti də milli istehsal olan belə bir qırıcı hazırlamaqla məşğuldur. Hələ heç kim yeni qırıcının görünüşünün necə olacağını bilmir və bu da fantaziyalara geniş yer açır. Sənaye üzrə dizayner olan Aleksandr Dulsev geniş kütlələrə PAK-FA-nın necə ola biləcəyi ilə bağlı özünün düşüncələrini təqdim etmişdir. Sözün düzü bu konsepsiya təəccüb doğurduğu kimi, gözəlliyi ilə də diqqəti cəlb edir.

Yeni qırıcının Rusiya SQ-nin silahlanmasında artıq köhnə nəsil sayılan Miq-29 və Su-27-ni əvəz edəcəyi planlaşdırılır. PAK-FA bu ilin sonuna qədər ilk sınaq uçuşuna qalxmamışdır. PAK-FA-nın havada əsas rəqibləri F-22 Raptor və F-35 Lightning II təyyarələridir. Ancaq ümidvar olmaq istərdik ki, biz bu maşınların havada həqiqi döyüşünün kimi heç bir zaman şahidi olmayacağıq.

VƏTƏN DÖYÜŞƏ SƏSLƏYİR!
ƏŞLƏYİR!
NƏTƏN

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ AYLIQ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: “Qızıl Şərq” hərbi şəhərçiyi 13, tel: 440-99-71

«RİPSAV» ƏN SÜRƏTLİ TANKDIR

Bu gün dünyada ən sürətli tank ABŞ-ın Howe & Howe Technologies şirkəti tərəfindən hazırlanan Ripsaw tırtılı tankıdır. 600 at gücündə 6,6 l həcmli mühərrik 4 saniyə ərzində 100 km/saat sürət yığmağa və döyüş maşınına 128 km/saat sürətlə hərəkət etməyə imkan yaradır. Texnikanın ümumi ağırlığı 4 tondur və bura 1 ton lazımi yükü də əlavə etsək hər şey aydın olar. Maşın 50⁰ yüksəkliyi asanlıqla rəf edir. Dünyanın ən sürətli tankı çəkisi 1 tondan artıq olmayan istənilən silah sistemi ilə silahlandırılma imkanına malikdir. Bu, böyük çaplı pulemyot, qumbaraatan və digər silah ola bilər. Tankın qiyməti dəstləşdirilmə və silahlanmasından asılı olaraq təxminən 200-500 min dollara qədərdir.